

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ

Бас редактор: Оспанова Б.Қ. – Қазақстан Республикасы Ұлттық кітапханасының директоры

Редактор: Нұрсейтова А.Н. – Ұйымдастыру-аналитикалық жұмыстар қызметінің жетекшісі

Құрастырушылар: Рахимжанова Г.Т. – Ғылыми-әдістемелік қызметінің топ жетекшісі, Кривков А.Л. – т.ғ.к., Ғылыми-әдістемелік қызметінің кітапханашысы.

Қазақстан Республикасы Ұлттық кітапханасының реферативтік журналы – қазақстандық, сондай-ақ шетелдік авторлардың Қазақстан туралы жариялаған еңбектерінің рефераты негізінде құрастырылатын ақпараттық жалғасты басылымның нұсқасы.

Рефераттар жазу үшін ҚР Ұлттық кітапханасының қорына қазақ және орыс тілдерінде келіп түскен құжаттар: монографиялар, мерзімді және жалғаспалы басылымдар, конференция материалдары, ғылыми мақалалар жинақтары және басқа да баспа басылымдар пайдаланылады.

Рефераттар Мемлекетаралық ғылыми-техникалық ақпараттардың рубрикаторы (МҒТАР) және Әмбебап ондық жіктеуге (ӘОЖ) сәйкес орналастырылады және рефератталатын құжаттың библиографиялық сипаттамасын, ӘОЖ кодын және МҒТАР айдарының кодын, реферативтік журналдың шыққан нөмірі мен жылын, рефераттың реттік санын қамтиды. Мәселен, ӘОЖ 1. 02.01.21.001. жазбасы мынаны білдіреді: 1 – ӘОЖ коды (Философия). 02 – МҒТАР айдары (Философия). 01 – Реферат журналы шығарылымының нөмірі. 21 – (2021 жылы шыққан). 001– (Рефераттың реттік нөмірі).

Реферативтік журналдың құрылымы негізгі бөлімнен, яғни реферат мәтіндерінен, сонымен қатар Есімдер көрсеткішінен, Рефератталатын материалдардың дереккөздер тізбесінен тұрады. Мазмұнында журналдың тақырыптық құрылымын көрсететін МҒТАР айдарларының бөлімдері мен кіші бөлімдері берілген.

Реферативтік журнал Қазақстан Республикасы Ұлттық кітапханасының сайтында www.nlrk.kz орналастырылады.

ҚР Ұлттық кітапханасының реферативтік журналы электронды форматта шығады (6-серия: «Қоғамдық ғылымдар» жылына екі рет; 7-серия: «Мәдениет. Тіл білімі. Әдебиет. Өнер» – жылына бір рет шығады).

Реферативтік журналдың «Қоғамдық ғылымдар» 6-сериясының 1-ші шығарылымында тарих, археология, этнография, элеуметтану, демография, заң, саясат және басқа ғылымдар бойынша рефераттар ұсынылған.

Реферативтік журнал зерттеушілерге, ғылыми қызметкерлерге, кітапханашыларға, ЖОО оқытушыларына, студенттерге, магистранттар мен докторанттарға, сонымен қатар, Қазақстан туралы жаңа әдебиетке қызығушылық танытқан оқырмандарға арналған.

Редакция алқасы реферативтік журналдың мазмұны жөніндегі ескертулер мен ұсыныстарды мына мекен-жайға жіберуді өтінеді: 050013, Алматы, Абай даңғылы, 14, Қазақстан Республикасының Ұлттық кітапханасы, Ұлттық библиография қызметі, тел.: +7(727)267-28-63, e-mail: nbibliografia@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҰЛТТЫҚ КІТАПХАНАСЫ

РЕФЕРАТИВТІК ЖУРНАЛ

Қоғамдық ғылымдар

№ 1

Алматы, 2021

02 ФИЛОСОФИЯ

ӘОЖ 1

02.01.21.001. **Бақытқа жету жайында** / Әбу Насыр әл-Фараби ; араб тіліне аударған және түсініктеме берген Ж. Сандыбаев. – Алматы : Қазақ университеті, 2020. – 68 б. – (Әбу Насыр әл-Фарабидің туғанына - 1150 жыл).

Қазақ даласынан шығып, халқымыздың мақтанышына айналған әл-Фараби бұл трактатта адамның бақытқа жетуі үшін қажетті теориялық, ойшылдық және этикалық ізгіліктерімен қатар практикалық ғылымдармен таныстырады. Ғалым қоғамдағы және жалпы адам өміріндегі тәлім мен тәрбиенің маңызын түсіндіреді, «кемел адам», өмірдегі «асқақ мақсат», «үлгілі басшы», «имам», «шынайы философ» т.б. секілді тұжырымдарын жан-жақты зерделейді. Ең маңыздысы, данагәй ғалым өзінің «Мемлекетті басқаруы тиіс тұлға, ол – шынайы философ» деген мәшһүр концепциясын осы трактатта баяндаған. «Китаб тахсиль ас-са ада» - «Бақытқа жету жайында» деп аталатын бұл кітап қазақ тілінде екінші мәрте жарық көріп отыр. Алғашқы кітабы «Әлеуметтік-этикалық трактаттар» (А., 1975. - 295-372 б.) атауымен шықты. Аударманың өзіндік ерекшелігі – араб тіліндегі нұсқадан қазақ тіліне алғаш рет аударылғанында кітаптың бөлімдері пайда болды, әр бөлімге тақырыпшалар берілді, кітаптың мазмұны қалыптасты, аударма мүмкіндігінше араб тіліндегі нұсқасына жақындатылды, кейбір философиялық ұғымдарға түсініктемелер берілді. Трактат араб тілінде бірнеше рет жарық көрген. Олардың ең алғашқыларының бірі Хайдарабат қаласында 1926 жылы жарық көрген, кейін екінші басылымы 1981 жылы Бейрутта басылып шықты. Бұл трактат қолжазба ретінде Дамаскіде (Сирия), Британия музейінде (Англия) сақталған. «Китаб тахсиль ас-са ада» (Бейрут-Любнан: Дар-уа-мактабатуль-хиляль, 1995.- 25-102 б.) трактатын араб тілі негізінде Әли Бумильхам әзірлеген.

Кітап алты бөлімнен тұрады. Бірінші бөлімде теориялық ғылым туралы, оларды әл-Фараби теориялық ізгіліктер деп атап, «теориялық ізгіліктердің түпкі мақсаты - өмірде бар нәрселерді рационалды қамтып, сонымен ғана көз жеткізетін білімдер» деп көрсетеді.

Теориялық білімдер екі бөлімнен тұрады: алғашқы білімдер және үйрену арқылы келетін білімдер. Алғашқы білімдер - адам әуел бастан көңіліне тоқыған білімдер, олардың ішінде тексеру, зерттеу, үйрену, оқу арқылы келетін ғылымдар бар, олар болмыс

пен білім бастамалары, болмыс бастамалары төртеу: форма, материя, қозғаушы және мақсат.

Үйрену арқылы келетін білімдер - математика, табиғат туралы ғылым, метафизика ғылымы мен азаматтық ғылым. Математика ғылымы арифметика, астрономия, музыка ғылымына, салмақтарды өлшейтін ғылымдарға бөлінеді.

Математикаға қатысты әл-Фараби: «Сан мен шаманы қамтитын ғылым - математика. Ол саны бар шамаларды зерттейді, санның арқасында болатын барлық қасиеттері тұрғысынан осы шамаларды: аумағын, реттілігін, үйлесімділігін, жүйелілігін қарастырады» дейді.

Табиғат туралы ғылым – денелерді, денелерді құрайтын заттарды қарастырады: аспан денелері, су, ауа, жер, жер қойнауы, өсімдіктер мен жануарлар дүниесі, жалпы тіршілік иелері. Бұл тарауда автор жануарлар болмысының бастамаларын тексере келе, жан жүйесін қарастыруға шақырады. Метафизика ғылымы туралы бөлімде физиканың артында тұрған болмыстарды зерттеуге кірісетінін айтады.

Бірінші бөлімді азаматтық саясатпен аяқтайды. Екінші бөлім этикалық ізгіліктен басталады. Үшінші бөлім ойшылдық ізгіліктер турасында, төртінші бөлім «ізгілік дәрежелері мен ондағы табиғаттың алатын орны» деп аталады. Бесінші бөлім тәлім мен тәрбие туралы, алтыншы бөлім философия ғылымына арналады, ол мынадай тақырыптардан тұрады: философия және дін, шын философ және Платон мен Аристотель философиялары.

әл-Фараби тәлім мен тәрбиенің арасын «тәлім – дегеніміз халықтар мен қалаларға теориялық ізгіліктерді дарытады, ал тәрбие дегеніміз – халықтардың бойына білімге негізделген этикалық ізгіліктер мен өнерлерді дарыту» деп ажыратады. «Тәлім – тек сөз арқылы, ал тәрбие – сөз де, әрекет те арқылы жүзеге асады, яғни тәрбиелеу кезінде халықтар мен қала тұрғындарына білімге негізделген қасиеттерден туатын іс-әрекеттер жасау дағдысы сіңіріледі де осындай іс-әрекетке жігерлендіріледі», - деген қорытынды жасайды.

Р.К. Мыспаева

ӘОЖ 1

02.01.21.002. **Қазақ эстетикасының теориясы мен тарихы** : оқу құралы /А.Алимжанова. – Алматы : Лантар Трейд, 2020. – 287 б.

Оқу құралының негізгі тұжырымдары мен қағидалары елімізде эстетика, мәдениеттану, өнертану, философия пәндерін оқытуда және қазақ халқының эстетикалық мәдени мұрасына байланысты қазіргі кезеңге қатысты арнаулы курстарды дайындауға көмегін береді.

Антологиялық ұстаным бойынша құрастырылған бұл кітап үш бөлімнен тұрады. Кітапта қазақ эстетикасының типтік белгілеріне, қазақ көркем өнерінің қалыптасуының басты кезеңдері мен тұлғаларына, философиялық мәселелеріне арналған. Кітап Қазақстан мәдениеттанушылары, эстетиктері, өнертанушылары мен философтарының зерттеу ізденістерінен тұрады.

Автор тақырыпты ауқымды үш тарауға топтастыра отырып, жан-жақты қарастырады. Көркем мәдениет – адам рухани болмысының мәйегі ретінде түсіндіріліп, мәдениеттің ұлтты, сол ұлттың басын құрып отырған мемлекетті қорғайтыны, ол ешқандай дәлелдеуді қажет етпейтіні айтылған.

Сондай-ақ, эстетикалық мәдениеттің құрылымы мен түрлері сипатталып, қазақтың дәстүрлі көркем мәдениетінің: халықтың аспаптық өнері, ән өнері, ауызекі шығармашылығы, сәндік-қолданбалы өнері, биі сияқты құрамдас компоненттері туралы түсініктеме берілген.

Өнер әлемді және әлемдегі адамды тану құралы турасында автор бірнеше тақырыптарға терең тоқталып, өнер, рәміз, музыка, бейнелеу өнері, сәндік-қолданбалы өнер, ою-өрнек сырларын ұғындырады.

Қазақ эстетикасының тарихына үңіле отырып, автор: «Қазақ халқының эстетикалық көзқарастары көп жағдайда оның этикалық түсініктерімен тығыз байланыста. Халық өзінің эстетикалық сезімдерін білдіруде көбінесе оларды еңбекке, адамзаттық борышын адал орындауға, азаматтық қажыр-қайрат көрсетуге және т.б. шақыру түрінде көрсетеді», - деп атап көрсетеді.

Қазақ ағартушы-демократтарының эстетика мәселелеріне арналған арнайы еңбектер қалдырмағаны белгілі, бірақ олардың қоғамдық-саяси, ғылыми және әдеби еңбектерінде қазақ халқының эстетикалық мәдениетінің дамуы мәселелеріне үлкен назар аударғаны баяндалады.

Сонымен қатар, оқу құралында көшпелілер мәдениетінің ерекшеліктерін тану оны тұтас, жүйелі құбылыс ретінде ғылым категорияларында суреттеуді, оның пайда болуының қайнар бұлағын ашуды білдіретіні атап көрсетілген.

Автордың оқырман назарын аударатын ой-толғамдары: дүниені көркем игеру, қазақтың аспапты мәдениетінің кейбір эстетикалық мәселелері, қазақтардың дәстүрлі музыкасының ерекшелігі, ХХ ғасырдағы қазақ эстетикасындағы үрдістер тақырыптарында әдемі үйлесім тапқан.

Кітап оқушылар мен студенттерге, магистрлер мен докторанттарға, жалпы қазақ эстетикасына қызығушылық білдірушілерге арналған.

А.Н. Шуленбаева

ӘОЖ 1

02.01.21.003. **Мәдени-философиялық энциклопедия** / әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық ун-ті ; құраст. Т. Ғабитов ; мақалалар авт.: Ә. Әлімжанова, Қ. Бағашаров, Қ. Затов, т.б. – Алматы : Лантар Трейд, 2019. – 279 б.

Қазақстанның рухани мәдениеті мен философиясына арналған энциклопедияда дінтану, мәдениеттану мен философия ғылымдары салаларында жүргізілген ғылыми-зерттеу жұмыстары негізінде рухани мәдениетпен байланысты ең маңызды ұғым-терминдер мен мәдени ескерткіштер туралы мәлімет жүйелі энциклопедиялық түрде берілген.

Бұл энциклопедия авторлардың ҚР Білім және ғылым министрлігі Ғылым комитетінің: «Қазақстан-2050» стратегиясы мәтінінде Қазақстандағы жаңғыру үдерісіндегі мәдени ескерткіштердің орны мен рөлі» атты ғылыми жобасының аясында жарыққа шықты.

Энциклопедияның мақсаты – еліміздің 25 жылдық тәуелсіз кезеңі тарихында қалыптасқан көпәтносты қазақстандық қоғамдағы ұлттық мемлекеттілікті нығайтушы ұлттық рухани мәдени дәстүрлерді кешенді зерттеу арқылы әдістемелік талаптарға сай анықтаманы дайындау. Елбасы Н.Ә.Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында ұлттық рухани мәдениет – сол халықтың дәстүрлі дүниетанымын, тарихи-мәдени және этика-эстетикалық ұстанымын, тілі мен ділін, болмыс-бітімін айғақтап, әлемдік өркениеттегі орнын айқындайтын рухани құндылықтар мәйегі деп тұжырымдады.

Қазіргі тарихи кезеңдегі Қазақстанның тәуелсіздігі рухани мәдениетіне жаңаша қарауға мүмкіндік береді. Қазақ халқының рухани қайта өркендеуі өзінің шынайы тарихын пайымдау арқылы, төлтума мәдениеті мен ұлттық философиясын қайта түлету арқылы жүзеге асырылады. Бұл бағытта Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың бастамасымен жүзеге асырылып жатқан «Қазақстанның сакральды мәдениетінің» маңызы зор. Осы тұрғыда бұл еліміздің қоғамдық-гуманитарлық білім саласына, оның ішінде ұлттық философиясы, мәдениеттану және саясаттану ғылымдарына келелі міндеттер жүктейді. Аталмыш еңбектің ғылыми өзектілігі де осында.

Бұл энциклопедияның Қазақстан халқын біріктіруші ұлттық идеясын пайымдаудағы сипаты көпәтносты халқымыздың бірлікте өмір сүруіне, еліміздегі рухани және әлеуметтік кеңістікті жаңғыртуға өз үлесін қосатындығына сеніміміз мол. Осындай

мақсатқа жету үшін мынандай міндеттер шешілуі тиіс: әлемдік классикалық және қазіргі заманғы мәдениеттанулық және философиялық ойдың негізгі ұғымдарына түсіндірме беру; гуманитарлық ғылым саласы ретіндегі рухани мәдениет терминдерінің мәнін ашып, жан-жақты түсініктеме беру; қазақтың және басқа этнос өкілдерінің дәстүрлі рухани, сондай-ақ материалдық мәдениетіндегі ұғым-түсініктерді сипаттап, олардың мәндік-мағыналық негіздерін зерделеуден өткізу; қазіргі және дәстүрлі қазақ қоғамындағы негізгі әлеуметтік-саяси ұғымдардың мәнін ашу.

Энциклопедияның теориялық және қолданбалы нәтижелерін мәдениеттану, философия және дінтану пәндері бойынша студенттер мен оқытушылар, магистранттар және ғылыми қызметкерлер, рухани мәдениетті зерттеуші мамандар мен жалпы оқырман қауым пайдалана алады. Энциклопедияда мақалалар әліпби тәртібімен орналасып, ұғым-терминдер қою бояулы бас әріптермен жазылған. Бір мағынадағы ұғымдардың қатар қолданылып жүрген бірнеше атаулары болса, алдымен ғылымда қолданылып жүрген негізгі атауы берілді де, екінші атауы жанына сиретілген әріптермен жазылған. Энциклопедияда жиі қайталанатын сөздерге қысқарту жүйесі қолданылған. Авторлар бұл энциклопедияда қазақтар туралы және олардың діни наным-сенімдері, дәстүрлі шаруашылығы, киімі, тағамдары және салт-дәстүрлері жайлы жеткілікті деңгейде түсіндірмелер береді.

Жалпы оқырман қауым үшін бұл энциклопедия әрбір ұлттың, ұлттық мәдениеттің гуманитарлық салалары бойынша толық қолжетімді анықтамалық сөздігіне айналады. Ол тек тілдік қорды нығайтып қана қоймай, сонымен қатар жалпы дүниетанымдық көкжиекті және қазақ тілінің рухани ауқымын кеңейтеді, қоғамда ұлтаралық қатынастардың нығая түсуіне өз үлесін қосады.

Қ.М. Изамбекова

ӘОЖ 1

02.01.21.004. **Орта ғасыр Шығыс философиясындағы басқару мәдениетінің адамгершілік негіздері:** монография / Ж. Сандыбаев. – Толықтырылған 2-бас. – Алматы: Қазақ университеті, 2020. – 142 б.

Бұл монографияда орта ғасыр Шығыс ойшылдары әл-Фараби, ибн Сина, әл-Газали, ибн Баджа және ибн Халдун сияқты ғалымдардың ілімдері бойынша мемлекетті басқару мәдениеті, басқарушылық әдістері, сондай-ақ қоғамдық мораль, этика, эстетика, құқық нормалары мен қағидаларына сай келетін басқару әдістері қаралады. Адамгершілік құндылықтар зерделеніп, билік пен халық арасында болуы тиіс қарым-қатынас, әдептілік ережелері сараланады.

Монографияның негізгі тақырыбы – жоғарыда аталған ойшылдардың мемлекет, қоғам, билік саясаты, басқару туралы ой-толғамдарының ықшамдалған нұсқасы.

Мемлекетіміз қазіргі бастан өткеріп отырған мәдени-тарихи кезеңде Батыс пен Шығыстың, дәстүрлілік пен қазіргі заманның арасын саралау және батыстық дүниетаным мен шығыстық құндылықтардың күшті жақтарын біріктіру – заман талабы, жаһандану құбылысы кіші мәдениеттерді қармап, қоғамда ғасырлар бойы қалыптасып келген дәстүрлі рухани құндылықтар жойып бара жатқан заманда гуманистік қайнар көздерге, адамгершілікке қайта оралудың қажеттілігі арта түсті.

Рухани құндылық – адамның негізгі байлығы. Орта ғасырдағы мұсылмандық Шығыстың басқару мәдениеті мен рухани-адамгершілік мазмұнын көрсететін әл-Фараби, Әбу Әли ибн Сина, Әбу Хамид әл-Газали сияқты ұлы ойшылдардың билік философиялары осындай құндылықтарды қамтыған.

Монография 3 тараудан және қосымша тараулардан тұрады. әл-Фарабидің мемлекеттік билік философиясының негізгі мәселелері, Ибн Синаның әлеуметтік басқару философиясы, Әбу Хамид әл-Газалидің басқару мәдениеті тұжырымдамасындағы адам

және қоғам туралы тараулардан, қосымша бөлімшелерден, пайдаланылған әдебиеттер тізімі мен глоссарийден тұрады.

әл-Фарабидің мемлекеттік билік философиясының негізгі мәселелері атты бірінші тарау тармақшаларға бөлінген. әл-Фарабидің бірінші басшы туралы ілімінде азаматтық қоғамды басқара алатын адамның бойында парасаттың мол болғаны дұрыс. Себебі, мемлекеттегі, қоғамда болып жатқан көптеген құбылыстардың себеп-салдарын айқындауға күш салады. Ақыл-парасат қызметі арқылы мақсаттылық сипат алады, мақсатқа жету жолдары табылады. Өз қабілетін шындай алған, өзгемен бірлесе де, біріге алады. әл-Фараби бірінші басшыны бір жерде «имам» десе, келесі жерде «патша», «әкім» немесе «философ» деп атап отырады. Нағыз әкім – кемел тұлға, саяси өмірдің тірегі мен қозғаушы күшінің иегері. Кейінгі басшылардың берекесі мынадай үрдістермен құралмақ: дана болу, заң, ереже, әдет-ғұрыпты білу; өздігінен тәртіпті орындау және орнықтыру, заң шығара білу; басқару күш-қуатының мол өнерін икемдеу деген ойын баяндайды. Басшы қоғамды бақытқа бастауы үшін, әуелі қоғамның өзі қол жеткізуі тиіс төрт ізгілікті атап өтеді: олар теориялық, ойшылдық, этикалық, және практикалық өнерлер.

Ибн Синаның әлеуметтік басқару философиясы туралы екінші тарауда адамның өмірде ұмтылуы тиіс төрт негізгі ізгілікті анықтайды. Бұларды өз ойынан тапқан адам басшы бола алады: абырой, батылдық, даналық және әділеттілік. Оларға нәпсіні тыю жолымен қол жеткізуге болады, абыройға жету үшін көрсеқызарлық пен құмарлықтан арылу, батылдыққа жету үшін ашудан арылу керек. Даналыққа жету үшін, айырушы күштерді егу және тәрбиелеу қажет, ал әділеттілік бұл күштердің бүкіл жиынтығын тәрбиелеуді білдіреді.

Әбу Хамид әл-Ғазали басқару мәдениеті тұжырымдамасындағы адам және қоғам туралы үшінші тарауда адамның қоғамда еркін ғұмыр кешуі және қарым-қатынасты жоғары деңгейде реттеп отыру үшін ислами құндылықтарға негізделген жүріп-тұру (этикалық) тұжырымдамасын ұсынады. Бұл мұсылман ойшылының адам, қоғам және мемлекет іліміндегі адамгершілік құндылықтар философиясынан анық байқалады. Мысалы: сұхбат, ұстаздық қылу, дос болу, жол жүрудің және шәкірт болудың негіздері. Адам бұларды ғұмыр бойы басшылыққа алуы тиіс.

Р.К. Мыспаева

ӘОЖ 1

02.01.21.005. **Шәкәрімнің Үш анығы** / Д. Омаров. – Алматы: ТОО Лантар Трейд, 2020. – 190 б.

Шәкәрімнің «Үш анығы» еңбегінде болмыстың терең мәні түсіндіріліп, кімге болса да өзінің өмір мақсатына жетуіне жол ашады. Әсіресе, рухани тапшылық көріп отырған қазіргі заманда бұл шығарманың өте үлкен маңызы зор.

Анық білімді ажырату үшін оның қасиеттерін білу керек. Оның қасиеттері – мәңгілікті, өзгермейтін және мінсіз. Бірінші анық – сезім мүшелері қабылдайтын болмыстың заттық көрінісі. Бірақ болмыстың бұл көрінісі ақиқат емес, яғни толық болмысты білдірмейді. Екінші анық – өлімнен соңғы тіршілік, яғни болмыстың көзге көрінбейтін бөлігі. Болмыстың бұл бөлігі эзотерикалық, көзге көрінбейтін әлемге жатады. Ал үшінші анық – екі өмірге де, яғни көзге көрінетін заттық әлем мен көрінбейтін әлемге де керек – ұждан. Ұждан немесе ұят жан қасиеті. Ал бұл адамның рухымен байланысты.

«Осы дүниеде көзге ілінбейтін кішкентай жандылардан бастап адамдарға шейін бәрі өзі һәм нәсілдерінің жақсылықта болып өсіп-өнуіне қам қылады. Мұны – «барлық таласы» дейді. Бұл – жаратылыстың берік жолы. Сондықтан барша адам шамасына қарай қай бірі өзі үшін, қай бірі табы үшін, қай бірі барша адам үшін жақсылық, бақ іздейді. Ақыл қарауында адам толығы барша адамға бақ іздеген болады».

Шәкәрім әрі қарай жанды жоққа шығарушылардың биология тұрғысынан берген дәлелін келтіреді. Бұл дәлелдің құдіреттілігі соншалықты, оның қазіргі кезде тіпті материалдық көзқарастың негізгі тірегінің біріне айналғаны белгілі. Бұл тұқымдастық

жолы еді. Шәкәрім бұл туралы: «Олардың және бір дәлелі – тұқымдастық жолы еді. Мұны жаратушы мен жан жоқ деген туралы дәлел қылудан гөрі жаратылыстың сыры туралы айту керек еді. Тұқымдастық жолы бойынша барша адам, хайуан, өсімдіктер басында су хайуанынан тараған. Су хайуаны жерге шығып, сонан өзгерген және бір-біріне ұқсас хайуандар, адамдар бірі бірінен туып өзгерген дейді».

Тұқымдастық жолы – бір жан иесі эволюция барысында екінші жан иесінен пайда болды дейтін ағылшын натуралисі Чарльз Дарвин жасаған материалистік теория. Ч. Дарвин бірнеше теория шығарды, оның бірі тіршілік түрлері туралы. Түр дегеніміз бірнеше ұрпақ бойы өзгермей, бір тип құрайды. Бірақ қоршаған табиғаттың әсерімен, тіршілік үшін күрестің нәтижесінде тип өзгеріске түсіп, басқа түр, яғни басқа тіршілік иесі пайда болады.

Екіншісі, жетілу теориясы. Бұл теория бойынша әрбір тіршілік түрі қоршаған табиғат жағдайларына икемделіп, тіршілік үшін күресте біртіндеп өзгеріске түседі. Табиғатта өмір үшін күрес үнемі жүріп жатады. Бұл күресте тек қана күшті, ақылды, яғни жетілген тіршілік иелері жеңіп, ал әлсіздері жойылып отырады. Осылай табиғи сұрыпталудың нәтижесінде табиғат жетіледі және көптеген жаңа түрлер пайда болады. Ч. Дарвин эволюция теориясын да жасады. Бұл теория бойынша табиғатта ең төменгі түрден жоғарғы түрге қарай өзгерістер үнемі болып жатады. Осылай эволюциялық процестің нәтижесінде маймылдан адам пайда болды дейді.

Бірақ Шәкәрім Ч. Дарвин теориясымен келіспейді. Бұл туралы ол былай деп жазады: «Мұның тәңірі мен жан туралы керегі аз болса да, бұл туралы ойымды айтайын. Ең түпкі Жаратушы туралы болмаса, барша өсіп-өнгендерді түрлентіп шығарып жатқан жаралыс жолы екеніне еш сау ақыл таласпайды. Бірақ біріне-бірі ұқсағандардың бәрін мынау мынадан туып өзгерді дей беруді менің ақылым қабыл алмайды».

«Ең түпкі Жаратушы туралы болмаса», - деп Шәкәрім Жаратушының өзгермейтінін және табиғат заңдылықтарынан тыс екенін білдіреді. Ал табиғатта Жаратушыдан басқа барлық өсіп-өніп жатқан жан иелері өзгеріске түседі.

Қ. Қарабаев

03 ТАРИХ. ТАРИХ ҒЫЛЫМДАРЫ

ӘОЖ 93/94

03.01.21.006. **Абылай хан. Замандастары және ұрпақтары** / Қ. Әбуев. – Алматы : Лантар Трейд, 2020. – 330 б., сур.

Монографияда Орталық Азия мен Қазақстанның аса ірі мемлекеттік тұлғасы – Абылай ханның қайраткерлік қызметі жан-жақты зерттелінген. XVIII ғасырдың драмалық оқиғаларға толы тарихы Қазақстан тарихына Абылай дәуірі ретінде енді.

Монография екі бөлімнен тұрады. Бірінші бөлім төрт тараудан тұрады. Бірінші бөлімде Абылай хан мен оның серіктерінің қазақ халқының жатжерлік басқыншыларға қарсы күресін ұйымдастырудағы, қазақ-қытай қатынастарының қағидаттарының негізін салудағы рөлі қарастырылған. Абылай ханның мемлекеттік қызметі берілген. Екінші бөлімде Абылай хан мен оның ұрпақтарының өмірі көрсетілген.

Осы кітапты жазуға «Ресей мемлекеттік көне актілер архивінен» алынған келесі құжаттар мен материалдар қолданылды: «Қырғыз-қайсақ істері», «Сенаттың 1-ші департаменті», «Жоңғар істері». Бұл архив қорларында Ресейдің XVI ғ. соңынан бастап, XVIII ғ. басына дейінгі Қазақ хандығы мен Ресей арасындағы дипломатиялық байланыстар тарихы қамтылған. Омбы мемлекеттік архивінде келесі материалдар мен құжаттар қаралып, пайдаланылды: Қ.1 (Сібір корпусының бас қолбасшысы әскери-жорық канцеляриясы). Қ.2 (Сібір генерал-губернаторы канцеляриясы). Қ.3 336 (Г.Е. Катанаев).

Сонымен бірге, Қазақстан Республикасының Орталық мемлекеттік архивінің қорлары пайдаланылды. Бірқатар маңызды материалдар Солтүстік Қазақстан облыстық архивінен,

атап айтқанда 158 қордан алынды (Жергілікті орыс әкімшілігінің қазақ даласымен қарым-қатынасы), жергілікті өлкетанушы М.И. Бенюхтың жеке қоры, Көкшетау өлкетану мұражайының архив материалдарының көшірмелері пайдаланылды.

Архив қорларынан басқа белгілі бір дәрежеде патша билігі уақытында жарияланған әртүрлі құжат жинақтары, сонымен бірге кеңес дәуіріндегі материалдар зерттелінді. Осы тақырыпқа қатысты 400-ден астам құжаттардың көшірмесі енген «қазақ-орыс қатынастары» мен басқа да жинақтар зерделенген.

Жұмысты жазу барысында қазақтың Абылай хан турасындағы шежіре-деректері кеңінен қолданылды. Архив-мұрағаттардан алынған деректер көп жағдайда көптеген тарихи оқиғалардың барынша толық мазмұнын, сипаттарын ашу үшін белгілі ақын-жыраулардың шығармаларындағы деректерімен салыстырылып, қарастырылды.

Абылай хан өзінің саяси қызметін бастаған XVIII ғ. 30-шы жылдар Қазақстан біртұтас мемлекеттілігінен айырылған ел болатын. Қазақ хандығы үш жүзге бөлініп, олар өз кезегінде әрқайсысы өз рубасылары мен билері басқаратын кішігірім ұлыстар мен аймақтарға бөлшектеніп кетті. Өз хандары мен сұлтандары, би-старшындары басқаратын жүздер мен ұлыстар бір-біріне мүлде тәуелсіз иеліктерге айналды. Аймақтар арасындағы шаруашылық байланыстардың үзілуі, көшпелі өмір-салты, қазақ қоғамының күрделі ру-тайпалық құрылымы осының барлығы орталықсыздану, саяси ыдырау үдерістерін жеделдетті. Осындай көңіл-күйге әдетте жел беретін белгілі бір ірі ру-тайпа көсемдері еді, олар қалыптасқан жағдайды пайдаланып, әлдебір атаққұмар, жолы болмай жүрген төре өкілін хан сайлап алуды әдетке айналдырды. Мәселен, Тәуке хан қайтыс болғаннан кейін оның мұрагерлері Болат хан мен Әбілмәмбеттің тұсында осындай жағдай орын алып, 1720-1730 ж. бір мезгілде Әбілқайыр, Сәмеке, Тұрсын, Күшік тағы басқалары хан лауазымын иеленді.

Қазақстанды бір орталыққа бағынған күшті мемлекетке айналдыруды көксеген Абылай өзі 1771 жылы Жалпықазақ ханы болып сайланғаннан кейін, ру-тайпа көсемдерінің сепаратизмімен аяусыз күрес жүргізді. Қазақ тарихының алдыңғы даму тарихында ел басқару жүйесінде бүтіндей бір әлеуметтік страта қалыптасқан болатын, олардың өкілдері Шығыс тұқымдары ел басқарушылардың ерекше тобын – төрелерді құрады. Сол себепті, билеушілер ротациясын Абылай хан өзіне жақын және оның сеніміне ие болған, өзіне шын берілген сұлтандар есебінен жүргізді. Олардың қатарында оның өз ұлдары Уәли, Әділ, Шама, Тоғым, Сүйік, Қасым сұлтандар және туысқандары Әбілпайыз, Сұлтанмәмет, Бөрі, Болат, Есім т.б. болды.

Мемлекетте тұрақты табыс көздерінің болмауы Абылайға тұрақты үлкен әскер ұстауға мүмкіндік бермеді, бірақ оның есесіне батырлары Бөгенбай, Қабанбай, Жәнібек, Құлсары, Құдайберді-Жәпек, Малайсары, Есет, Наурызбай, Баян, тағы да басқалары қол астында ханның бірінші талабымен жорыққа аттануға әрқашан әзір, әскери іске әбден үйретілген әскер жасақтарын ұстады. Абылайдың аса маңызды арқа сүйер әлеуметтік тобына қолбасшы-батырлар жатты. Сонымен бірге, батырлар, сұлтандар Абылайдың тапсырмасы-мен түрлі миссияларды атқарды, елшілік жұмыстарды жүргізді.

1741 жылы Абылай хан жоңғар тұтқынына түскенде оның төрт әйелі болғаны, бәйбішесінен екі қыз туғаны белгілі. Ал Уәли оның екінші әйелі, Қарақалпақ бегінің қызы Сайманнан туған хан ұлдарының ең үлкені еді. Көзінің тірісінде мұрагерлікке балаларының бірін сайлау мақсатымен құрылтай жинатады. Қалыптасқан дәстүр бойынша оның тағына тұла бойы тұңғышы Уәли отыруы тиіс болатын. Алайда, Абылай Қасым төрені ұсынады. Бірақ ру басылары мен би-батырлардың көпшілігі оны менмен, өркөкірек дөрекі деп қабылдамайды. Дана хан ел арасында алауыздық туғызбау үшін хан тағына мұрагер сайлауды кейінге қалдырады. 1781 жылдың мамыр айында Абылай хан өмірден озған соң, оның асында Уәли сұлтан мұрагерлік жолмен таңдалып, хан сайланады.

Ұлы ағартушы ғалым Шоқан Уәлиханов және ауыз әдебиетінде аты аңызға айналған Кенесары Қасымов (1802-1847 ж.) та атақты Абылай ханның немересі. Кенесарының інісі Наурызбай батыр жайлы мағлұматтар бар. Сұлтанғазы – Уәлиханов Шыңғысхан ұрпағы, атақты Абылай ханнан тараған, Уәли ханның шөбересі, Көкшетау дуанының тұңғыш аға сұлтаны Ғұбайдолланың ұлы Болаттың отбасында дүниеге келген. Сұлтанғазының барлық әскери, қоғамдық және саяси қызметін тұтастай құрастыру әзірге әлі мүмкін емес. Алайда,

қолдағы осы аз деректердің өзі осы бір ғажайып жанды, өз жұртының тамаша патриоты деп есептеуге мүмкіндік береді деуге болады.

Қорыта айтқанда, Уәлихановтар отбасы – Шоқан Уәлиханов, Ғұбайдолла мен Шыңғыс Уәлихановтар, ханша Айғаным – халқымыздың саяси және мәдени өмірінде өшпес із қалдырған адамдар еді.

М.Қ. Ташимбетова

ӨОЖ 93/94

03.01.21.007. **XX ғасырдың басында Европаға оқуға жіберілген түркістандық жастар** / Ө.Қожақұлы, А.Қадыров // Қазақстанның аграрлық тарихының мәселелері: дәстүр, тәжірибе, әдіснама : халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының баяндамалар жинағы (12-13 желтоқсан, 2019 жыл). – Атырау, 2019. – 126-129 б. – Библиогр.: 7 атау.

1917 жылғы Қазан төңкерісінен кейін үкімет басына келген большевиктер Түркістандағы ұлттық мемлекетті құлатып, орнына отарлық мемлекет орнатты.

Түркістан автономиялық республикасының басшылары Тұрар Рысқұлов, Абдулла Рахымбаев пен Бұхара Халық Республикасының басшысы Файзулла Қожаев сынды қайраткерлер бұл отаршылдықтан құтылудың бірден-бір жолы елдің білімі мен мәдениетін көтеру деп түсінді. Коммунистік идеологияның шырмауында жүрсе де ұлттық мүддені жоғары қойған қайраткерлер шетелге аса қажетті мамандықтар бойынша 1921 жылы

7 майда өткен Түркістан Автономиялық Республикасының білім комиссариаты шешімімен 10 өзбек, 10 қазақ, түрікменнен 5 адамды оқуға жіберу мәселесін көтерді. Нәтижесінде Кеңес Үкіметінің Сыртқы істер министрі А.В. Луначарскийдің рұқсаты бойынша 70-ке жуық студент Германияның түрлі оқу орындарына химия, электроника, былғары өңдеу, пәлсәпа, педагогика мамандықтары бойынша оқуға аттанды.

Қолда бар ақпараттармен Көшім Есмағамбетов, өзбекстандық зерттеуші Шерали Турдиев анықтаған дереккөздерді қарастыра келе, автор Германияда студенттердің жетеуі өзбек, төртеуі қазақ, бесеуі түрікмен, біреуі яхуди болса, бұған қоса он мыңға жуық орыс болғанын нақтылайды. Сонымен бірге Ұлттық қауіпсіздік комитеті мұрағатынан алынған деректер бойынша Ғазымбек Бірімжанов, Әбдірахман Мұңайтпасов, Дамолла Битілеуов, Сабыр Танашевтың аты-жөнін келтіреді.

Ташкентте жарық көріп тұрған «Ақ жол» газетінде Германияда оқуда жүрген студенттердің әлеуметтік жағдайына тұрақты көңіл бөлініп тұрған, мақалаларға шолу жасай келе кезінде өнер кеші ұйымдастырылып, одан түскен қаржыдан студенттерге қолдау көрсетілгенін анықтайды.

1923 жылы қыркүйек-қазан айларында Германиядағы студенттердің жағдайымен танысып қайту үшін Тұрар Рысқұловтың басшылығымен делегация жіберіліп, Халық Комиссарлары отырысында арнайы жай-күйі қаралып, оларға ақша қажеттігі айтылды. Бұл студенттер заманының озық ойлы, жалынды да жайдары азаматтары еді. Бірақ, өздері қалаған мамандықтарын алып, еліме қызмет қылсам деген армандары орындалмады. Өз отандары өздерін сатты немесе керісінше «сатқын» деп айыптады.

Отанын сатқандар, қызыл террор, пантүрікшіл ұйымдармен байланысты деген түрлі сылтаумен оларды ату жазасына кесті. Қазақтан шыққан бес студенттің бәрі түгел осындай айыптармен жазаланды. Оларға қойылған ең үлкен айып сол кезде шетелде иммиграцияда жүрген Мұстафа Шоқаймен байланысты деген айыптар еді. Түлектер Германиядан орала салысымен оларды қызмет емес, темір тор күтіп тұрды. Кейбірі жер аударылды. Түркістандықтардың көпшілігі осы айыптаулардан қорқып елге оралмай қалды. Олар шын мәнінде М.Шоқаймен байланысып, өз ұлтының тәуелсіздігі үшін жанын қиған иммигранттық күрескерлерге айналды.

Б. Сыбанбекова

ӘОЖ 93/94

03.01.21.008. **Кеңестік аграрлық реформа: Көшпелі және жартылай шаруа қожалықтарын отырықшыландыру** / Ж.Т.Таңатарова //Қазақстанның аграрлық тарихының мәселелері: дәстүр, тәжірибе, әдіснама: халықаралық ғылыми-практикалық конференцияның баяндамалар жинағы (12-13 желтоқсан 2019 жыл). – Атырау, 2019. – 27-30 б. – Библиогр.: 13 атау.

Кеңестік Одақтық Орталықтың шешімімен жаппай ұжымдастыру саясатын қарқынды жүргізу мәселесі 1929 жылы 4 қарашада өткен Өлкелік комитет бюросы мен желтоқсан пленумында көтерілді.

Отырықшыландырудың түпкі мақсаты – қазақ халқының кедей және орташа табын ірі колхоздар жүйесіне біріктіруді көздеді. «Қазақ халқын отырықшыландыру туралы» қарар негізінде жобаланған 1929-1930 жылдардағы жоспар нақты өмірден алшақ, ешбір негіздеусіз қабылданған шешім болды.

Өлкелік комитет қаулысында отырықшыландырудың басты мақсатының бірі көшпелі қазақ халқының өзіндік ұлттық дәстүр-салтын және тұрмысын өзгерту екені ашық айтылды. Осылайша көшпелі халықтың тұрмысы жаңа қоғамдық құрылысқа қарсы қойылып, халық арасында қасақана түсініктер таратылып, жандандырылды.

Халық Комиссарлары кеңесінің жанынан 1930 жылы 8 қаңтарда Отырықшыландыру жөнінде республикалық комитет құрылып, көшпелі және жартылай көшпелі қазақ халқын социалистік ауыл шаруашылығы (колхоз, совхоз), өнеркәсіп, транспорт пен өндіріс базалары негізінде барлық шараларды біріктіріп басшылық жасау тапсырылды.

а) Қазақ АССР жер, колхоз және еңбек органдарының ұсынысы бойынша отырықшыландыру аудандары мен контингенттерін белгілеу;

ә) отырықшыланатын халықтан құрылатын колхоздарда егіншілікті, товарлы мал шаруашылығын, оның өнімдерін өңдеу мен өткізуді дамыту;

б) дәрігерлік-санитарлық, агрономиялық, зооветеринарлық, мәдени-ағарту қызметтерін және кооперативтік құрылыстар жүргізу;

в) өнеркәсіпке, транспортқа және совхоздарға тұрақты жұмыс күші ретінде отырықшыландырылатындар есебінен адамдар тарту;

г) халық шаруашылығының барлық салалары үшін отырықшыланатын халық арасынан мамандар дайындауға бағытталған шараларға басшылық жасау тапсырылды.

Отырықшыландыру жөніндегі республикалық комитет шешімі барлық Халық комиссариаттарына, ведомстволарға, аудандық атқару комитеттеріне міндеттелді. Бұл шешімге қарсы жергілікті өлкелік органдардың шағымдары мен ұсыныстары қабылданбады.

Республикалық комитеттің округтік және атқару комитеттерінен өз аумақтарында отырықшыландыру комитеттері мен бөлімдерін шұғыл ұйымдастыру жөніндегі талабы бірден іске аспады. Қарастырылып отырған мәселе бойынша кешеуілдеп барып алғаш Батыс Қазақстан, Ақтөбе округында отырықшыландыру комитеті құрылып, атқарушылар тағайындалды. Сонымен бірге отырықшыландыру шараларын жергілікті халық арасында кеңінен насихаттап, оған елді жұмылдыру мәселесі көтерілді.

Жедел отырықшыландыруды қолға алған Өлкелік комитет 1930 жылы 19 қаңтардағы кезекті қаулысында 84340 көшпелі және жартылай көшпелі шаруа қожалықтарын 34 аудан бойынша Алматы, Сырдария, Ақтөбе, Гурьев, Қостанай, Павлодар, Семей, Қарқаралы, Петропавл облысында құрылған округтерге бөліп жүргізуді жалғастырды.

Халық Комиссарлар Кеңесі төрағасының орынбасары Ұ.Құлымбетов 1930 жылы 9-10 қазанда болып өткен отырықшыландырудың Өлкелік кеңесінде отырықшыландыру жоспарын одан әрі ұлғайту жөнінде Павлодар, Орал, Гурьевтен телеграммалар мен өтініштер түскенін айта келіп, отырықшыландыру көлемін ұлғайту мәселесін жеделдетуді ұсынды. Ұ.Құлымбетов өзінің осы тараптағы ұсынысымен Одақ басшылары көздегендей Өлкелік комитет бюросының мәжіліс қаулысында жалпы отырықшыландыру шаруашылық көлемінің 12 пайызын қамтуды іске асыруға күш салды.

Қорыта айтқанда, отырықшыландыру процесін жүргізуге жауапты органдардың өз араларында бірыңғай жүйелі басшылықтың болмауы, отырықшыландыру комитетінің жергілікті құрылымдарының уақытында құрылмай кешеуілдеуі, олардың сын көтермейтін іс-қимылдары алғашқы бес жылдықта сәтсіздіктерге ұрындырды.

Батыс Қазақстан өңіріндегі отырықшыландыру тәжірибесі көрші аймақтар мен Қалмақстан республикасындағы жағдаймен ұқсас болды және жергілікті халықтың өз қаржысы есебінен, сонымен бірге күш қолданып, зорлықпен іске асырылды. Өлке халқының жетпіс пайызын құрайтын көшпелі және жартылай көшпелі шаруа қожалықтарын отырықшыландыру екінші бесжылдықтың аяғына қарай күшпен жүзеге асырылды. Ал жапа шеккендердің ата қоныстарына оралуы мұнан кейінгі уақыттарда да орын алып тәуелсіз мемлекетіміз тұсында да ішінара жалғасып отыр.

Б. Сыбанбекова

ӘОЖ 93/94

03.01.21.009. **Мұхаммед Хайдар Дулати Қазақстан ғалымдарының зерттеулерінде** : ғылыми жинақ / құраст. Ә. Дербісәлі ; жауапты ред. С. Құлбарақ. –Тараз : Сенім, 2020. – 372 б.

Кітапта көрнекті мемлекет қайраткері, тарихшы ғалым, ақын, ойшыл Мұхаммед Хайдар Дулати жайлы Қазақстан ғалымдарының әр жылдары жазылған мақалалары берілген. Онда белгілі қайраткердің өмір жолы мен шығармашылығы қарастырылған.

Мұхаммед Хайдар Дулати ойшыл, тарихшы ғалым ғана емес, сондай-ақ көрнекті мемлекет қайраткері, атақты білімпаз, әдебиетші, ақын, дипломат, әскери қолбасшы. Қазақ халқы тарих сахнасына көтерілген тұста Орталық Азия тарихына қатысты «Тарих-и Рашиди» атты тарихи-мемуарлық еңбек және «Жаһан наме» поэмасын жазған. «Тарих-и Рашиди» екі дәптерден, яғни екі бөлімнен тұрады. Мұхаммед Хайдар Дулати өмір сүрген кез бүгінгі тәуелсіз қазақ халқының тарих сахнасына көтерілген тұсы еді. Ол Орталық Азияның Өзбекстан, Тәжікстан, Қырғызстан, Ауғанстан, Пәкістан, Үндістан мен Шығыс Түркістан және Тибет секілді елдерде ғұмыр кешкен. Автордың аталмыш дүниесі осы елдер тарихына қатысты. 2015 жылы еліміз Қазақ хандығының 550 жылдығын атап өткенде, оған негізгі дереккөз болған туынды Мұхаммед Хайдар Дулатидің «Тарих-и Рашиди» еңбегі еді.

Қазіргі таңда М.Х. Дулатидің өмірі мен шығармашылығына арналған докторлық, кандидаттық диссертациялар қорғалуда. Белгілі шығыстанушы ғалым, ҚР ҰҒА академигі, филология ғылымдарының докторы, профессор Әбсаттар қажы Дербісәлі 1999 жылы тұңғыш анықтамалық шығарса, 2018 жылы ол толықтырылып, қайта басылған. 1999 жылғы анықтамалықта 470-тей мағлұмат қамтылса, 2018 жылғы басылымда 1300-ден астам мағлұмат қамтылған. 2018 жылы Тараз мемлекеттік университеті дара тұлғаға арнап «Дулати белестері» атты зерттеу мақалаларын шығарған. Онда алыс және жақын шетел ғалымдарының ғылыми баяндамалары мен Қазақстан ғалымдарының да ғылыми зерттеулері кірген.

Кітаптың «Ұлыға тағзым» тарауында Әбсаттар Дербісәлінің «Мұхаммед Хайдар Дулати немесе тарихшы ғалым, кеменгер тұлға» және Мұрсалнәби Тұяқбаевтың «Мұхаммед Хайдар Дулат(и)ді зерттеудегі Тәуелсіз Қазақстанның дипломатиялық алғашқы қадамдары» атты бірін-бірі толықтырған мақалалары берілген.

«Жақсыдан қалған жәдігер» тарауында қазақтың ұлы тарихшысының өмірі мен шығармашылығын жан-жақты зерттеген халқымыздың біртуар ойшыл перзенті Шоқан Уәлихановтың «Тарих-и Рашидиден», көрнекті тарихшы, фольклоршы, этнолог Әлкей Марғұланның «Мұхаммед Хайдар Дулати – қазақтың тұңғыш тарихшысы», тарих ғылымдарының докторы, ҚР ҰҒА академигі, профессор М.К. Қозыбаевтың, К.Пищулинаның «Мирза Мухаммед Хайдар о казахах и казахской государственности», тарих ғылымдарының докторы, профессор Т.Сұлтановтың «Тарих-и Рашиди» Мирза Хайдара Дулата», ҚР ҰҒА академигі, тарих ғылымдарының докторы, профессор М.Қойгелдиевтің «Мырза Мұхаммед Хайдар Дулат еңбегіндегі қазақ тарихы», тарих ғылымдарының докторы, профессор Т.Омарбековтың «М.Х. Дулатидің «Тарих-и Рашидиі» қазақ мемлекеттілігінің тарихи бастаулары туралы» атты әр жылдары жазылған мақалалар топтастырылған.

Бұл мақалаларда «Мұхаммед Хайдар Дулати өте білімді адам болған, орта ғасырлардағы саяси оқиғалар мен қайраткерлерді, сондай-ақ Қазақстан мен Орта Азия, Моғолстанның өткен тарихын, дулат тайпасының тарихын жақсы білген. 1541-1546 жылдары Кашмирде «Тарих-и Рашидиді» жазған. М.Х. Дулати дулаттардың өткені жайлы ұрпақтан-ұрпаққа жеткен әңгімелер, моғолдардың аңыздары, моғол хандары сарайында сақталған ресми құжаттар, оқиға куәгерлерінің айтуы және өз байқағандары негізінде парсы тілінде жазған. Автор өзінен бұрын өткен белгілі ғалымдар Жувейнидің, Жамал Қаршидің, Рашид ад-Диннің, Хамдолла Казвинидің және т.б. тарихи шығармаларын пайдаланған», - деп көрсеткен.

М.Х. Дулати орта ғасырлардағы Қазақстан тарихына байланысты өте құнды мәліметтер қалдырған. «Тарих-и Рашидиде» Қазақ хандығы құрылғанға дейінгі және одан кейінгі Жетісу мен Шығыс Дешті Қыпшақтағы оқиғалар, Моғолстанның құлауы, соғыстар, сыртқы жауға қарсы қазақтардың қырғыздар және өзбектермен достық одағының қалыптасуы және т.б. көптеген мағлұматтар берілген. Шығармада XV-XVI ғасырлардағы Оңтүстік және Шығыс Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық жағдайы, қала және егіншілік мәдениеттері, Жетісудың тарихи географиясы, орта ғасырлардағы Қазақстан жайлы құнды деректер қамтылған.

Ғылыми жинақта «Есімдер көрсеткіші», «Географиялық және топографиялық атаулар көрсеткіші», «Этникалық топ пен тайпалар көрсеткіші», «Терминдер мен аударылмаған сөздер көрсеткіші», «Шығармалар көрсеткіші» берілген.

Ф.Қ. Бектурбекова

ӘОЖ 93/94

03.01.21.010. **Нығмет Сәбитов : шығыстанушы, тарихшы-этнограф, библиограф** / Ә.К. Шашаев, М.М. Бегманова ; Ш.Ш. Уәлиханов атын. Тарих және этнология ин-ты ; ғыл. ред. С.Е. Әжіғали. – Алматы : Palitra Press, 2020. – 211 б.

Кітапта кеңестік Қазақстандағы алғашқы кәсіби деңгейдегі шығыстанушы, библиограф және алғашқы этнографиялық зерттеулерді ұйымдастырушы, дінтанушы Н.Сәбитовтың өмірі мен қоғамдық қызметіне және ғылыми мұрасына талдау жасалған. Н.Сәбитов – энциклопедиялық білімі бар, араб-парсы, түрік және ағылшын тілдерін, яғни, кемінде жеті елдің тілін жетік меңгерген.

Нығмет Сәбитов 1895 жылы қаңтар айында Астрахан губерниясы, Красноярск уезіндегі, Баклано-Лопатино селосында дүниеге келген. Ол шығыс тілдері мен қазақ этнографиясын зерттеуші ғалым, филология ғылымдарының кандидаты (1944). Мәскеудің Шығыстану институтын бітірген (1935). 1918-1930 ж. Астрахан облысында халық ағарту, баспасөз және кеңес органдарында басшы қызметтерін атқарған. 1924-1929 ж. Астрахандағы «Кедей тілі» газетінің алғашқы редакторы болған. 1935-1936 ж. Тәжікстанның Халық ағарту комиссариатында, 1936-1937 ж. Қазақстанның жаңа әліпби жасау комитетінде, 1938-1942 ж. А.С. Пушкин атындағы көпшілік кітапханасында (қазіргі ҚР Ұлттық кітапханасы) жұмыс істеген. 1942-1946 ж. КСРО Ғылым Академиясы, Қазақ

филиалының Тіл, әдебиет және тарих институтында аға ғылыми қызметкері болған. 1945-1955 ж. Қазақ КСР ҒА Тарих, археология және этнография институтының этнография секторының басшысы, институт директорының ғылыми істер жөніндегі орынбасары, этнография бөлімінің меңгерушісі қызметінде болған.

Сонымен қатар, Н.Сәбитов Қазақ КСР Министрлер Кеңесі жанындағы Діни істер жөніндегі кеңестің өкілетті қызметкері міндетін атқарған. Кеңес үкіметінің шенеуніктерінің діни-рәсімдерге байланысты шешімдеріне дер кезінде тыйым салып, сауатты түрде жауап беріп отырған. Мысалы, Қазақстан территориясындағы діни-сәулет орындарын, қасиетті жерлер, қорған, бейіттерді тіркеу, есепке алу, діни қызметкерлерді әскерге алудан босату және т.б.

1945 жылы Қазақстан Жоғары Кеңесінің Президиумы, ал 1952 жылы Кеңестік Одақ көлемінде «Еңбектегі ерлігі үшін» медалімен, 1955 жылы ғылыми еңбектері үшін Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесінің мақтау қағазымен марапатталған. 1955 жылы 12 тамызда Нығмет Сәбитұлы Сәбитов дүниеден өткен.

Н. Сәбитов XVIII-XX ғ. шығыс тілдерінде шыққан сирек әдебиеттерді жинақтап, зерттеген ғалым. Кітаптар мен мерзімді басылымдарда жарияланған әдебиеттердің тізбесін жасаған. 1938-1942 ж. Қазақстан Республикасы Ұлттық кітапханасының Сирек кездесетін кітаптар мен қолжазбалар қорында сақталған Шығыстық тарихи тұлғалардың өмірі мен қызметіне зерттеулер жүргізіп, библиографиялық еңбектер жазған.

Ұлттық кітапхананың сирек қорындағы Әлішер Навоидың 1863 жылы «дивани» жазуымен жазылған әйгілі «Хамсасын» зерттеген. 1941 жылы «Қазақ КСР баспасөзінің библиографиялық көрсеткішін. 2-бөлім: 1917-1939 жылдар аралығындағы мерзімді басылымдар», 1946 жылы «Абайдың 1889-1945 жылдары басылған шығармалары мен ол туралы жазылған әдебиеттердің библиографиялық көрсеткішін», «Аманкелді: өмірі мен ісі туралы 1926-1945 жылдары басылған материалдардың библиографиялық көрсеткішін» құрастырған. Қазақстанның XV–XX ғасырлардағы аса ірі тұлғалары жайындағы мәліметтерді жүйелеп, «Қазақстан қайраткерлерінің библиографиясы» атты картотека топтастырған.

Н. Сәбитов «Қазақ әдебиетінің библиографиялық көрсеткішін», «Қазақ ғалымы Ш. Уәлихановтың өмірі мен қызметі туралы», «Қазақтардағы мектептер мен медреселер», «Панисламизм мен пантюркизмнің қандай ағым екендігі, шығыс елдеріндегі феодалдар мен жергілікті буржуазияның идеологиясы» туралы бірнеше көрсеткіштер мен мақалалар жазған.

Н. Сәбитов жұмыс барысында Қазақстан тарихы бойынша төңкеріске дейінгі деректер мен әдебиеттерді жүйелеп, Санкт-Петербург, Мәскеу, Қазан, Уфа, Омбы, Ташкент т.б. қалаларға барып, кітаптармен, мұрағаттар, мұражайлар қорларымен танысқан.

1949-1950 жылдары Н. Сәбитов «Ұжымшарлық қазақ ауылының мәдениеті мен тұрмысы» атты зерттеу жұмысы бойынша антропологиялық-этнографиялық экспедициясы жайлы бірнеше мақалалар жариялаған. Қазақ ауылындағы материалдық, рухани мәдениеттің, тұрмыстағы өзгерістер мен шаруашылықтың алға басқандығы туралы жазған. Сондай-ақ қазақ ауылындағы мәдени ұлттық ойындарға ерекше көңіл бөлген. Оның ішінде, тоғыз құмалақ ойыны адамның есте сақтау қабілетін арттырып, математикалық ой-өрісін кеңейтеді деп көрсеткен.

Ф.Қ. Бектурбекова

ӘОЖ 93/94

03.01.21.011. **XXVIII-XX ғасырлардағы Атырау өңіріндегі елді мекендер = Населенные пункты Атырауского региона XVIII-XX веков** : кітап-альбом / М. Кипиев ; Атырау облысы тарихи-мәдени мұраны зерттеу орталығы. – Атырау : Полиграфкомбинат, 2020. – 220 б.: сур., карта. – Қазақ, орыс тіл-де.

Жобаға ғылыми жетекшілік етіп, мақалаларды түгелдей дайындап, басылымды құрастырған Атырау облыстық тарихи-мәдени мұраны зерттеу орталығының басшысы, гуманитарлық ғылымдар магистрі М.Қ. Кипиев.

Басылымда XVIII-XX ғасырларда Атырау өңірінде пайда болған елді мекендердің тарихы жазылған. Кітап-альбомда 1700-1917 ж. аралығында пайда болған 40 елді мекен туралы ақпараттар архивтік, фото және иллюстрациялық материалдармен берілген. Елді мекендер хронологиялық кезең мен географиялық орналасуына қарай үш тақырыпқа бөлінген. Әрбір елді мекендегі сипаттауда, пайда болған уақыты мен атауы, халық саны, шаруашылық-экономикалық жағдайдына қатысты мәліметтер жинақталған деректер аясында жазылған.

Көпшілік назарына ұсынылып отырған кітап-альбомы Елбасының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» және «Ұлы Даланың жеті қыры» бағдарламалық мақалаларын жүзеге асыру бағытында, Атырау облысының әкімі бекіткен іс-шаралар жоспары аясында Атырау облысы тарихи-мәдени мұраны зерттеу орталығында дайындалып, жарыққа шықты.

Орталықтың бастамасымен жүзеге асқан осы бір зерттеу жобасының мақсаты - облыс аумағында XVIII-XX ғғ. аралығында пайда болған елді мекендер туралы кең деректер көзін іздестіру, жинақтау, зерттеумен қатар, олардың пайда болу, даму кезеңдерінің бір-бірімен байланысын анықтау. Себебі, XVIII-XX ғ. өңірдегі қоныстану мәселесі зерттелмеген тақырыптың бірі екендігін ескерсек, қоныстанудың басты белгісі елді мекендер тұрғызу болып табылады.

XVIII ғасырдың бас кезінде Атырау облысы аумағындағы жалғыз елді мекен Гурьев (қазіргі Атырау) қаласы болды. Осы уақытта Гурьев қаласы «Яицкой Гурьев» атауымен Астраханның басқаруына беріледі. Гурьев қаласы XVIII ғ. 40-ж. дейін Атырау жеріндегі жалғыз елді мекен болды. Гурьевпен қатар, Жайық өзенінің жоғары ағысында екінші елді мекен «Яицкий городок», қазіргі Орал қаласы тұрды. Негізгі тұрғындары Жайық казактары болып табылатын екі қала, патшалық Ресейдің оңтүстік шығысындағы ескі бекініс қамалдардың бірі болды. Жайық өзені Ресей империясы мен қазақ жерінің арасындағы шекара рөлін атқарды.

Ресейде 1744 жылғы реформа нәтижесінде Орынбор комиссиясының негізінде Орынбор губерниясы құрылып, оның құрамына Астрахань губерниясының және Жайық өзенінің бойындағы бекіністер берілді. Форпостылар, қамалдар мен бекіністер арасындағы жолда, қорғануға ыңғайлы жерлерде орналасты. Олардың айналасына да орлар қазылып, топырақтан кішігірім дуалдар жасалды.

Қорыта келгенде, XVIII-XX ғ. 20 ж. дейін Атырау өңірінде пайда болған елді мекендерді келесідей кезең мен түрге бөліп қарауға болады:

XVIII-XIX ғ. Жайық және Жем өзендерінің бойында салынған қамалдар мен бекіністер; XVIII-XIX ғ. Каспий теңізінің жағалауында пайда болған ауылдар мен кенттер;

XIX-XX ғғ. 20 жж. дейін тұрғызылған сауда және өндіріс орталықтары; XVIII-XX ғғ. Жайық және Жем өзендерінің бойында салынған қамалдар мен бекіністер.

Гурьев қаласы XVIII ғ. бас кезінде Жайықтың төменгі ағысындағы жалғыз қала болды. Оның пайда болған уақыты туралы әртүрлі деректер айтылады. Ресей тарихнамашысы Г.Миллердің есебінше, ол қазіргі Орал қаласымен бір кезеңде, яғни 1580 жылдары пайда болған. П.Рычковтың дерегінше орыс көпесі Михаил Гурьев қаланы тұрғызған кезеңде ноғайлар Сарайшықта тұрған. Дегенмен, тарихи деректер бойынша патша Михаил Федорович мұнаралары бар тас қамалды салу үшін көпес М.Гурьевке 1645 жылы рұқсат етеді.

XIX-XX ғ. бас кезіндегі Гурьев қаласындағы ескі ғимараттардың бірқатары бүгінгі күні Атырау қаласының орталық бөлігінде, Жайық өзенінің оң жағалауында сақталған. Атап айтқанда; Кулагин, Қос-Жайық немесе Индерские горы, Сарайшық, Бақсай, Тополов қамалдары және Гребенщиков, Зеленый, Жаманқала, Гурьев, Орлов, Карманов, Сорочинск, Кандауров, Новобогат, Төменгі-Ембі бекіністері сипатталған.

Сонымен қатар, XVIII-XX ғ. Каспий теңізінің жағалауында пайда болған ауылдар мен кенттермен, Никольск (Жамбай), Кордуан, Зарумута ауылдарымен, Ганюшкин, Телячи, Сафоновка, Утера, Ковылев, Байда, Рожок, Шабай, Кобяков Конев, Рыбачкин, Голубев

Мальцев, Жилая Коса, Ракуша, Прорва, Алпса кенттерінің тарихымен танысуға болады. XIX-XX ғ. 20 ж. дейін тұрғызылған сауда және өндіріс орталықтары, Соколок, Қызылқоға, Доссор, Мақат кенттері сипатталған.

Әрбір елді мекенді сипаттауда, пайда болған уақыты мен атауы, халық саны, шарушылық-экономикалық жағдайына қатысты мәліметтер жинақталған деректер аясында жазылды. Елді мекендер «энциклопедиялық мақала» түрінде жазылып, соңына пайдаланған әдебиеттер мен дереккөздер тізімі берілген.

Тарихнамалық шолу, елді-мекендер тарихынан, терминдер сөздігі мен қысқартылған сөздер, бакалей-күрғақ (шәй, қант, ұн, жарма, дәмдеуші, және т.б.) тағамдар, Ямщик-жолаушыларды, жүкті немесе поштаны тасушы адам және т.б терминді сөздігі, қысқартылған сөздер берілген. 100 жуық пайдаланған әдебиеттер тізімінен, иллюстрациялардың деректерінен, мысалы: Астрахань иелегінің картасы. 1731 ж. / Атлас Всероссийской Империи. Собрание карт И.К.Кирилова. 1722-1737 гг. Гурьев қамалының жоспары. 1731 ж./РМӨТА. 349 қ. 12 т. 1419 іс, Жайық қазақ-орысы. XIX ғ. суретші В.Ф.Тимм, Каспий теңізінің картасы (солтүстік бөлігі). 1817 ж. және т.б карталар, суреттер, жобалар қосымша берілген. Кітапқа барлығы 40 елді мекен туралы ақпарат енді.

Кітап-альбом Атырау өлкесінің тарихына қызығушылық танытқан көпшілік оқырманға арналған.

Ж. А. Абдикеримова

ӘОЖ 93/94

03.01.21.012. **Ораз Жандосов : өнегелі өмір** / әл-Фараби атын. ҚазҰУ ; бас ред. Ғ.М. Мұтанов ; ред. жұмыс тобы : Ә.О. Жандосов, Г.Р. Нұрымбетова ; кеңес төрағасы О.О. Сүлейменов. – Алматы : Қазақ университеті, 2018. – 408 б., 16 бет жапсырма.

Ораз Қықымұлы Жандосов 1899 жылы 25 ақпанда Верный уезіне қарасты Шамалған болысының №7 ауылында (қазіргі Алматы облысы Қарасай ауданы) дүниеге келген. 1908 жылы Верный ерлер гимназиясына түсіп, 1918 жылы оны үздік бітіріп шығады. Қазақстанда кеңестік билік орнағаннан кейін Жетісудың ұлт істері жөніндегі облыс бөлімін басқарды. 1919-1921 ж. Түркістан КП мұсылман коммунистері секциясы облыс бюросының төрағасы болды, Жетісу облысы әскери төңкерістік комитетін және «Қосшы» одағын басқарды.

1921-1923 ж. Түркістан КП ОК үгіт-насихат бөлімінің меңгерушісі және БК(б)П Қазақ өлкелік комитетінің 2-хатшысы болды. 1923-1924 ж. Мәскеу қаласындағы Тимирязев атындағы Ауылшаруашылық академиясында оқыды. 1924-1928 ж. БК(б)П Қазақ өлкелік комитеті үгіт-насихат бөлімінің меңгерушісі қызметін атқарды. Ауыл экономикасын зерттеу жөніндегі экспедицияны басқарды, ғылыми-зерттеу жұмысымен айналысып, ғылыми еңбектер жазды. 1928-1937 ж. Қазақ АКСР ағарту халкомы, Қазақ ауылшаруашылық институтының директорлығымен қатар, мемлекеттік көпшілік кітапхананың директоры болды, БК(б)П Кеген ауданы комитетінің бірінші хатшысы, Алматы облысы атқару комитетінің төрағасы қызметтерін атқарды. Ұлтаралық қатынасты реттеуге көп еңбек сіңірді. КОКП-ның 12,14-съездерінің және КСРО Кеңестері 2, 7, 8-съездерінің делегаты, 1920-1925 ж. БК(б)П Түркістан КП ОК-ның мүшесі және бюро мүшесі, Түркістан ОАК төралқасының және БОАК-ның мүшесі, Қазақ ОАК және оның төралқа мүшесі, Қазақстан өлкетану қоғамы басқармасының төрағасы болды.

Нарком О. Жандосов сауатсыздықты жою, мектептер жүйесін кеңейту, қазақ әдебиеті мен өнерін өркендету, ұлттық мамандарды даярлауды жеделдету мәселелерін бір сәтке де назарынан шығармады. Қазақ тілінің мәртебесін өсіруге, қыз-келіншектерді оқуға тартуға күш салды. Қазақ драма театрының жұмысын жетілдіруге, ұйғыр, дүнген халықтарының мәдени сұранысын қанағаттандыруға жағдай жасады. Оқу комиссариатын басқарған жылдары қазақ ғылымының мәселелерін шешуге қосқан үлесі мол. Халық ағарту комиссары қызметінде жүріп, А.Байтұрсыновтың «Практическая грамматика»,

І.Жансүгіровтің «Малта», Ж.Аймауытовтың «Кемпір мен шал», «Көк өгіз» кітаптарының жарық көруіне мұрындық болды.

Ораз Жандосов Алаш қозғалысына тікелей қатыспаса да, оның идеясын және концепциясын жүзеге асыруға атсалысты. Ол А. Байтұрсынов, Ж. Аймауытов, М. Жұмабаев, М. Әуезовтер сияқты осы қозғалыс мүшелеріне жақын болып, қандай жауапты қызметте болса да, оларға жағдай жасауға, олардың білімін халық мүддесіне жаратуға қолынан келгенше көмектесті. М. Жұмабаевтың «Тоқсанның тобы» толғау өлеңінің баспасөз бетінде жариялануына бірден-бір себепкер болған Ораз Жандосов.

1937 жылы тамызда партиядан шығарылады да, жалған айыппен тұтқындалып, 1938 жылы 2 наурызда КСРО Жоғарғы соты Әскери алқасының үкімі бойынша ату жазасына кесіледі. Қазақ ақыны К. Әзірбаев өзінің тұтқынға алынған О.Жандосовпен қоштасқан сәті туралы «Оразжан» әнін шығарған. О. Жандосовтың қызметіне сол кездің өзінде-ақ халық-тың өзі әділ бағасын берген. Бұған Нұрила, Жамбыл Жабаев, Кенен Әзірбаев сияқты халық ақындарының О.Жандосовқа арнаған арнаулары дәлел.

Ораз Жандосов өзінің артында өшпестей із қалдырды. Ол 1957 жылы ақталып, кезінде өзі «Верный» атауын өзгерткен тарихи қала – Алматыдағы ең көрнекті көшелердің біріне оның есімі берілді. 1969 жылы мүсіні орнатылып, еңбектері жарық көрді. Сондай-ақ, Алматы облысында О.Жандосов атындағы мектеп-лицей, мектеп пен ауыл бар.

Кітап Қазақстан мен Түркістан АКСР-ның әйгілі тұлғасы Ораз Жандосовтың білім, мәдениет, әлеуметтік даму салаларындағы жаңашыл жасампаздығы мен қайраткерлігін айшықтауға арналды. Онда қоғамдық сана мен рухани өмірдегі түбегейлі өзгерістердің саяси-идеологиялық бастаулары, бағыттары, ұлт мүддесімен байланысы көрінетін өз қаламынан туған еңбектері, оразтанушы ғалымдардың зерттеулері, замандастары мен туыстарының құнды естеліктері және фотосуреттер берілген.

Ораз Жандосов жайында көптеген оразтанушы ғалымдарымыз: Т.Нұрпейіс, С.Ибрагимов, Т.Омарбеков, Т.Жұртбай, Г.Ж.Өскембаева, Г.Р.Нұрымбетова және Т.Ес-полов, М.Қойгельдиев және Г.Р.Нұрымбетовалардың зерттеулері, мақалалары, Ораз Жандосовтың таңдамалы еңбектері, баяндамалары мен сұхбаттары және ол туралы көптеген естеліктер берілген.

Сонымен қатар, О.Жандосовтың әкесі мен анасының, бауырларының, жұбайының және жұмыс барысындағы көптеген құнды фотосуреттері ұсынылған.

М.Қ. Ташимбетова

ӘОЖ 93/94

03.01.21.013. **Ұзақбай Құлымбетовтың мемлекеттік қызметі архив деректерінде :** құжаттар жинағы / Ш. Уәлиханов атын. Тарих және этнология ин-ты; құраст. : Г.М. Қаратаева, Қ.О. Алғабаева ; ред. алқа. : А.Ж. Қарымсақов, М.Ғ. Жылысбаева және т.б. – Алматы : Алматы-Болашақ, 2020. – 704 б.

Құжаттар жинағында кеңестік билік кезеңінде республика басшылығында болған белгілі мемлекет және қоғам қайраткері Ұзақбай Желдірбайұлы Құлымбетовтың өмірі мен қызметі жайлы айтылған. Архивтік құжаттар Ұ.Ж. Құлымбетовтың мектеп мұғалімінен бастап, Қазақстанның жоғары басшылық қызметінде атқарған еңбек жолын сипаттайтын құнды деректерді қамтыған.

Ұ.Құлымбетов 1891 жылдың 18 наурызында Ақтөбе облысының Ырғыз уезі, Аманкөл болысында дүниеге келген. Сегіз жасында ауыл молдасынан хат таныған ол 1912 жылы Ақтөбе мұғалімдер семинариясын бітірген соң Ырғыз және Торғай уездерінде 7 жылдан астам уақыт ұстаздық еткен. 1919 жылы Ырғыз совдепі сауатты Ұ.Құлымбетовті қазақ ауылдарында болыстық және ауылдық Кеңестерді құру ісіне тартқан. 1920 жылы большевиктер партиясы қатарына қабылданған.

Ұзақбай Құлымбетов – кеңестік билік құрылымының Қазақстандағы ең жоғары лауазымдарын иеленген. Қазақ АКСР Халық шаруашылығы кеңесінің төрағасы, Қазақ АКСР Ішкі және сыртқы сауда халық комиссары, Қазақ АКСР Мемлекеттік жоспарлау

комиссиясының төрағасы болып жүріп, Қазақ АКСР Халық Комиссарлар Кеңесі төрағасының орынбасары, 1930 жылы бірінші орынбасары, кейін Қазақ Орталық Атқару Комитетінің (КазЦИК) төрағасы қызметіне дейін көтерілген.

Ұ.Құлымбетов пленум, конференция, съездерде жасаған баяндамаларында, мақалаларында Екібастұз, Риддер, Атбасар комбинаттарын дамыту, Жетіқара, Аққарға, Бозбие алтын кеніштерін қазақ еліне қайтару туралы мәселелерді батыл түрде көтерген. Елек тұз өндіру, Ембі мұнай кәсіпорнының қуатын арттыру, мұнай өңдейтін зауыт салу, мал шаруашылығын дамыту, тері өңдеу, тоқыма кәсіпорындарын салу жайлы баяндамалар жасаған.

Ұжымдастыру мен индустрияландыру, мәдени революция мен әкімшілік-аумақтық аудандастыру, әліпби реформасы мен астананы Қызылордадан Алматыға көшіру, денсаулық сақтау, сауда қызметін ұйымдастыру ісіне басшы ретінде белсене араласқан. Өндіріс орындарына жергілікті тұрғындарды, қазақ жастарын тарту, қажетті мамандарды даярлау ісіне де аса көңіл бөлген. Ірі кәсіппен қатар, қолөнер кәсібін күшейтіп, олардың кооператив-сауда мекемелерімен байланыс орнатуын ел үшін пайдалы деп санаған. Балық шаруашылығын өндіруде Каспий теңізінен балық аулауды жолға қою керектігін айтқан. Қытай, Моңғолия мемлекеттерімен сауда қарым-қатынасын дамытуға үлес қосқан.

1927 жылы Өлкелік комитеттің астананы Қызылордадан Алматыға ауыстыру жөніндегі қаулысы бойынша Ұ. Құлымбетов пен О. Жандосов болашақ астананың құрылысы мен инфрақұрылымдарына жауапты болған. Жаңа Үкімет үйі, бірнеше мекеме, ғимараттар мен тұрғын үйлер бой көтеріп, қыруар жұмыстар атқарылған. Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік архив қорларында сақталған құжаттық мәліметтер, астананың Алматыға көшіру ісінде Ұ. Құлымбетовтың атқарған қызметінің зор екендігін нақтылай түскен.

1935 жылы Ұ. Құлымбетов Қазақ Орталық Атқару Комитетінің төрағасы болып сайланған. Аштық жылдары көршілес республикаларға босып кеткен қазақтарды елге қайтарып, оларды отырықшыландыру ісінде табанды жұмыс атқарған. Сондай-ақ, Ұ. Құлымбетов Қазақ Автономиялық Одақтық Республикасы мәртебесін алған және Қазақ КСР Конституциясы бекітілген тұста басшылықта болған.

Қорыта айтқанда, құжаттар жинағы жүйелі тарихи фактологиялық деректер негізінде Ұ.Құлымбетовтың 1920-1937 ж. атқарған қызметі жайлы толық мәліметтер береді. Қазақстанның жалпы халық шаруашылығы, экономикасы мен мәдени-ағартушылық саласының дамуына сіңірген ерен еңбегін сипаттаған. Тарихи деректерді зерделеу барысында, археографиялық өңдеу жүргізу негізінде жинаққа жалпы саны 503 құрайтын құжат енген. Жинаққа «құпия» және «аса құпия» грифімен берілген, архивтің ғылыми пайдалануға шектеулі қорлар құрамында сақталған, ҚР Мәдениет және ақпарат министрлігінің бұйрығы негізінде шектеу грифі алынып, құпиясыздандырылған құжаттар алғаш рет жарияланып, тарихи айналымға енген. Жарияланымға енген құжаттар: қаулылар, отырыс хаттамаларынан, стенограммаларынан үзінділер, халық шаруашылығын дамыту барысында Кеңес Одағы көлеміндегі басшыларға (Сталин, Молотов, Микоян) жазған хаттар, қызмет бабындағы нұсқаулар, баяндамалар және т.б.

Құжаттар жинағында қазақ тіліндегі латын әрпімен жазылған құжаттар мәтіні сол уақытқа тән орфографиялық ерекшеліктері мен стилистикасын сақтаған. Құжат мәтініндегі кейбір түсініксіз тұстарына жол аралық ескертпелер көрсетілген. Тарихи кезеңнен леп беретін фотоқұжаттардың, архив құжаттарының факсимиле көшірмелері берілген. Құжаттар жинағындағы фотоқұжаттар ҚР Мәдениет және спорт министрлігінің Орталық мемлекеттік кинофотоқұжаттар және дыбыс жазбалар архиві қорларынан, сонымен қатар, Құлымбетовтар әулетінің жеке архивінен алынған.

Жинақтың ғылыми-анықтамалық аппаратына атаулық көрсеткіш, тарихи-географиялық атаулар көрсеткіші, қысқартылған сөздер тізбесі, ҚР Орталық мемлекеттік архивінің құжаттары пайдаланылған қорларының тізбесі берілген.

Ф.Қ. Бектурбекова

Бұл еңбекте Жетісудың Алаш қайраткері Ыбырайым Жайнақовтың өскен ортасы, Верный гимназиясында білім алған кездері, Жетісу өңірінің қоғамдық-саяси ахуалына араласуы, оның жетекшілігімен Жетісу облыстық комитетінің құрылуы, комитет мүшелерінің халық мүддесін қорғаудағы іс-шаралары баяндалған. Қытай асуға мәжбүр болып елге қайта оралған қазақ-қырғыз босқындарға оның көмек ретінде ұйымдастырған іс-шаралары, халқына сіңірген еңбегі және оның айналасына шоғырланған жетісулық қазақ-қырғыз Алаш қайраткерлерінің өмір жолы туралы мәліметтер архив құжаттарына сүйеніп беріліп отыр.

Ыбырайым Жайнақов 1885 жылы 30 қыркүйекте бұрынғы Жетісу облысы, Верный уезі, Үлкен Алматы болыстығы, Жайнақ (қазіргі Алматы облысы, Іле ауданына қарасты Комсомол ауылы) ауылында дүниеге келген. Ы. Жайнақов 1902 жылы Верный ерлер гимназиясының 6-класын бітіріп, Жаркент уездік басқармасының, содан кейін Жетісу облысының губернаторы Фольбаумның тілмашы қызметін атқарған.

1917 жылы Ақпан революциясы нәтижесінде патша үкіметі құлағаннан кейін, Ресейде Уақытша үкімет орнап, билік ауысады. Белгілі дәрежеде ел билігін алып, Уақытша үкімет басына келген А.Ф. Керенский 7 наурызда 1916 жылғы көтеріліске қатысқандарға рақымшылық жариялайды. Ол туралы естіген шекарадағы қазақтар осы жылдың көктемінен бастап, шет жердегі төзімсіз жағдайлардың әсерінен күннің суықтығы мен таулы шатқалдардың қар көшкініне қарамастан, өз жерлеріне қайта бастайды.

1917 жылы көктем айында Жетісудағы қазақтар мен қырғыздардың мүддесін қорғау мақсатында, Ыбырайым Жайнақовтың жетекшілік етуімен Верныйда Жетісу облыстық комитеті құрылады. Комитеттің төрағасы болып Ы.Жайнақов, мүшелері қатарына: К.Шегіров, Ә.Кәкенов, Н.Нұрмахамедов, К.Абдулин, К.Ордабаев, Қ.Токсанбаевтар сайланады. Ыстықкөл мен Нарын өңірінің әкімшілік жағынан Жетісу облысы құрамында болуына байланысты, ондағы қырғыз ұлттық элитасы өкілдерінің қазақ әріптестерімен бірлесе әрекет етуге ұмтылып, Жайнақов жетекшілігімен құрылған Жетісу облыстық Қазақ комитеті қызметінің арнасына тартылады. Соған орай, Жетісу облыстық Қазақ комитеті «Қазақ-қырғыз комитеті» деп аталып, оның құрамына Пржевальск және Пішпек уездік комитеттері кіреді. Жетісу облыстық Қазақ-қырғыз комитетінің төрағасы көрнекті қоғам қайраткері Ыбырайым Жайнақов болып тағайындалады.

1917 жылы сәуір айының алғашқы күндерінен бастап барлық өңірде облыстық қазақ съездері өткізіле бастаған. Бұл съездер Алаш қозғалысындағы қазақтың барша даласын қамтығанын байқатты. 1917 жылы 12 сәуірде өткен Жетісу облыстық съезін өткізуде Ы.Жайнақов, Қ.Ордабаев, А.Құдайбергенов, Қ.Шегіров, Н.Жақыпбаевтардың белсенділігі байқалып, облыстық съездер мен комитеттер қазақ зиялыларын одан сайын ұйыстырып, ел ішінен қайраткерлерді шығара бастады.

Кітапта Ахмет Байтұрсынов, Міржақып Дулатов, Халел Досмұхамедов т.б. Алаш қайраткерлерінің ұйымдастыруымен 1917 жылы шілде айында Бірінші Жалпықазақ съезі Орынбор қаласында өткендігі туралы айтылады. Жалпықазақ съезінде қазақ қоғамы үшін маңызды 14 мәселе қаралды, оның ішінде қазақ автономиясы, қазақ саяси партиясы, дін, т.б. ұлт тағдырының мәселелері қаралған. Осы съезден кейін бүкіл қазақ даласы азаттық пен теңдік рухына бөленгендігі жайлы әңгімеленеді.

1917 жылы 5-13 желтоқсан күндері Орынборда екінші Жалпықазақ съезі шақырылып, оған бүкіл облыстардың 80-ге жуық өкілдерінің қатарында Жетісу облысынан Мұхамеджан Тынышбаев, Ыбырайым Жайнақов, Иса Тергеусізов, Сатылған Сабатаев, Мәнке Исмайлов, Садық Аманжолов, Базарбай Маметовтар қатысады. Съездің күн тәртібіндегі мәселенің ішіндегі ең маңыздылары – Алаш автономиясын құру және оның үкіметін сайлау, қазақтың ұлттық мемлекетін қалыптастыру болатын.

Съезде Алашорда – Алаш автономиясының үкіметі сайланды. Осы Орынбор қаласында өткен 2-ші Жалпықазақ съезінен кейін Ы. Жайнақовтың жетекшілік етуімен 1918 жылдың 10-31 қаңтарында Верный қаласында Жетісу облысы қазақ-қырғыздардың

екінші съезі өтеді. Жетісу облыстық «Алаш» кеңесі 2-ші Жалпықазақ съезінің шешіміне орай, Алаш милициясын құру әрекеттеріне кірісіп, бұл іске бұрынғы комиссар О.Шкапскийді тартады. Алайда, бұл іс Түркістан автономиясының қару күшімен құлатылып, өлкедегі билік Түркістан халық комиссарлары Кеңес қолына көшуіне байланысты жүзеге аспай қалады. Нәтижесінде, Азамат соғысында жеңіске жеткен Кеңес өкіметі Алаш партиясы мен Алаш үкіметі таратылады.

Жетісудағы Алаш қозғалысы туралы архив құжаттары бойынша соғыста жеңіліс тапқаннан соң алаштықтар: Ахмет Байтұрсынов, Міржақып Дулатов, Садық Аманжолов, Ыбрайым Жайнақов, Иса Тергеусіз, тағы басқалар шекара асып өтіп, Шәуешек қаласына барып қоныстанады. Сол жақтан Алаш әскерлерін құрып, Қазақстандағы большевиктерге қарсы саяси және мәдени күрестер ұйымдастырып отырған. Бірақ большевиктердің Шыңжаңда күшті агентурасы болды. Олар Батыс Қытайда жүрген барлық ақгвардияшыл атаман казактар, алаштықтар, басқа да контрреволюционерлер туралы мәліметтерді Верныйға жеткізіп отырған. Алаш көсемдері Ленинмен үздіксіз келіссөздер жүргізіп, ақырында 1919 жылдың 1 сәуірінде амнистия алғаны белгілі болады. Сол кезде Қытайдағы эмиграциядан ең бірінші болып А. Байтұрсынов, М. Дулатов қайтып оралған, ал Жетісудағы Алаштың серкесі Ыбрайым Жайнақов пен Иса Тергеусіз сияқты бірнеше жолдастары эмиграциядан қайтпай қалған.

Дереккөздер бойынша Ы. Жайнақов пен И. Тергеусіз сияқты бірнеше азаматтар 1940 жылдарға дейін Шыңжаңда өмір сүргендерін, сол жердегі қазақ халқының саяси және мәдени өміріне белсене атсалысқаны айтылады.

Ауызша деректер бойынша Ы. Жайнақов, И. Тергеусіз және тағы басқаларының 1942-1943 жылдары Қытайдағы ұлтшыл Гоминдаң үкіметінің жөндеттерінің қолынан қаза болғанынан хабар береді. Бұл хабарлар ауызша мәліметтер болғандықтан, әлі де тексеруді қажет етеді.

Сондықтан барлық Алаш қайраткерлеріне байланысты архивтегі барлық құпия құжаттарды жарыққа шығару, Ресей империясы мен Кеңес өкіметі заманындағы өткен оқиғаларға жаңа ғылыми баға беру, ұлттық намысы оянып келе жатқан халқымыздың рухани қажетіне жарату – төл тарихымыздың алдында тұрған үлкен міндет.

Р.М. Күздеубаева

03.61 ЭТНОГРАФИЯ ЖӘНЕ ТАРИХИ АНТРОПОЛОГИЯ

ӘОЖ 39; 572.9

03.61.01.21.015. **Далалық Еуразия төсіндегі Сарыарқа мұрасы. VI-том = Наследие Сарыарки в центре степной Евразии.** Том VI / ред. басқарған А.Онғарұлы. – Нұр-Сұлтан: ҚР Ұлттық музейі, 2020. – 352 б. – («Казына» сериясы).

Ұжымдық монографияда Сарыарқаның археология, этнография, музыкалық-фольклорлық мұра, топонимика, сондай-ақ геоақпараттық картографиялау және цифрлы 3D модельдеу мәселелері бойынша жаңа зерттеу нәтижелері ұсынылған.

Қазақ жерін, соның ішінде Сарыарқаны қола дәуірінен бері мекен еткен тұрғындардың әлемдік мәдени-тарихи үрдістерге тең дәрежеде, сауда және мәдени қатынастары арқылы етене араласқандығы бүгінде мойындалған құбылыс. Бұл үрдістердің тұрақты дамуы мен табиғи кеңістікті мәдени игеруде әр өлкенің табиғи-географиялық орналасуы, шикізат қорының молдығы мен оны технологиялық жаңашылдыққа сай игеру үлкен рөл атқарды. Осы жағынан алғанда Еуразия далалық белдеуінің қақ ортасында орналасқан, металл қорына бай Сарыарқаның орны әр заманда ерекше болды.

ҚР Ұлттық музейінің «Халық қазынасы» ғылыми-зерттеу институтының қызметкерлері 2018-2020 ж. арналған ҚР Білім және ғылым министрлігі Ғылым комитетінің №BR05236868 «Сарыарқаның мәдени мұрасын зеттеу, сақтау және насихаттау» атты бағдарламалы-нысаналы жобасы аясында Сарыарқаның археологиялық және рухани мәдени мұраларын кешенді түрде зерттеді. Жоба аясында Сарыарқаның батысында орналасқан Саба қорымындағы алты обада археологиялық зерттеулер жүргізіліп, қола дәуірінен бастап халықтардың ұлы қоныс аудару дәуіріне дейінгі түрлі кезеңдердегі тұрғындардың сәулет өнері, жерлеу ғұрпы, дүниетанымы, қару-жарағы, мәдениеті мен шаруашылығы жайлы жаңа материалдар алынды.

2018-2020 ж. аралығында Қарағанды, Қостанай, Ақмола, Павлодар және Солтүстік Қазақстан облыстарында этнографиялық және Қарағанды облысы аумағында музыкалық-фольклорлық мұрасы бойынша 310 шығарма (ән, күй, жыр, жарапазан, жоқтау, сыңсу, кара өлең, бәдік өлең) жазылып алынды. Сонымен қатар, 40 мұрагер жайлы ақпарат жинақталып, 55 ұлттық тағам түрі анықталды. Жоба аясында тағы бір өзекті зерттеу бағыты ретінде Ақмола облысы жер-суларының тарихи атаулары қайтарып алынды. Тарихи топономияны зерттеу нәтижесінде 45 елді-мекеннің тарихи атауын қалпына келтіру бойынша ұсыныс жасалды.

2017-2020 ж. далалық маусымдарда Қостанай облысы Арқалық қаласының әкімшілігі аумағына қарасты Жаңақала ауылынан солтүстікке қарай 3 шақырым жерде орналасқан Саба қорымындағы обалар зерттелінді. Осылайша, оба құрылысы кезектесе іске асырылған төрт негізгі кезеңде жасалған деп бөліп қарастырылған: бірінші кезеңде жерлеу орнын таңдау, алаңды дайындау, қабір шұңқырын қазу; екінші кезеңінде марқұмды жерлеу және тас құрылыстың үстінен үш-төрт қабат етіп, топырақ қабаттарын үйіп обаны тұрғызу жұмыстары атқарылған; үшінші кезеңде топырақ үйіндіні айнала тіреп тұрған тас қабырға мен бекітпе тастар тұрғызылған; төртінші кезеңде оба үйіндісінің жиегі тастармен жабылған. Айта кететін жәйт, ешқандай құрылыс қабаттарында құрбандыққа шалынған мал сүйектерінің қалдықтары немесе басқа да ғұрыптық мақсатта қойылған бұйымдар кездеспеді. Саба қорымының әртүрлі кезең ескерткіштерінен тұратындығын көрсетті.

Қазылған обалардан алынған қола дәуірі мен ерте темір дәуірінің қыш ыдыстарын салыстыра отырып, әрбірін жеке талдау, осы ыдыстарды жасауға пайдаланылған саз, шикізат көзі әртүрлі орындардан алынғандығын көрсетті, бұл ыдыстарды жасаған шеберлер де әртүрлі болғандығын меңзейді. Сонымен, көзелік сазды зерттеу қола дәуірінің ыдыстарынан екі мәдени дәстүрді және ерте темір дәуіріне тән ыдыстарды дайындауда үш мәдени дәстүрдің болғандығын анықтап берді.

Жобаны іске асыру мерзімінде Ақмола облысының 3 ауданының ескерткіштерін жинақтау үшін 70-тен астам электрондық, қағаз карталар және Сарыарқаның 11 бірегей нысандарының цифрлық 3D моделі жасалды.

Дәстүрлі әдет-ғұрып кез келген халықтың мәдениетінің этникалық сипатын анықтайтын компоненттерінің бірі болып табылады, соның ішінде баланың дүниеге келуімен байланысты рәсімдер. Әр отбасы өз бақытын баласыз елестете алмаған. Далалық материалдар аймақ тұрғындарының сан ғасырлық халықтық тәжірибе негізінде қалыптасқан және әртүрлі ежелгі наным-сенімдермен байланысты көптеген әдет-ғұрыптардың, салт-дәстүрлердің сақталғанына дәлел болады. Мысалы, жүктілік кезінде әйел адамға нәрестенің кіндігіне оралып қалмау үшін түнде далаға жалғыз шығуына, ол құлындар мен қозыларға арналған желі, көгендерден аттамауы керек болған. Балада туа біткен физиологиялық ауытқулардың болмауы үшін, жүкті әйел жерік кезінде иттерді айқайлап үркітпеуі керек болған. Сонымен қатар, жүкті әйелге түйенің етін жеуге тиым салған, себебі түйе сияқты баланы 12 айға дейін көтеруі мүмкін деген. Енелер «Жарыс қазан» рәсімін жасаған. Ол өз келінін тез босану үшін үйіне барлық құрбылары мен туыстарын шақырған. Пешке қазан қойып, сүт қайнатып, ет салған, үйдегі барлық сандықтарды ашып, құрт салынған қаптарды ағытып, барлық құлыптарды ашқан екен. «Қалжа» дәстүрі туыстар мен достардың ішінен тек әйел адамдар ғана шақырылады. Ол дәстүр жас қойдың мойын омыртқасының қайнатылған етін жеуге бергенін айтады. Тамақтан кейін сүйегін тастамаған жұлын өзегі арқылы таяқшаға іліп, қуыршақ тәрізді ақ

матамен орап, үйдің бұрышына іліп қойған. Бала басын ұстап үйренгенше оны алмаған. «Қырқынан шығару» рәсімі бойынша баланы қырқына дейін тұзды және тұщы суға кезектесіп шомылдырады, шашын, тырнағын алып, қырық қасық су құйып, ішіне күміс әшекейлер салып шомылдырады, бұл шараға әйел адамдар қатысады. Сонымен қатар «желке шашын» он үш жасқа келгенде алады. Дәстүрге сәйкес баланың есімін «Азан» шақырып, қырқынан шыққан соң үлкен ақсақалдар қойған. Тағы сол сияқты Сарыарқа қазақтарының дәстүрлі тамақтануы, құдалық, қоржын, құйрық-бауыр, киіт, сәукеле, жерлеу-ғұрыптық салты, жаназа т.б. қамтылған.

Э.М.Абдельдинова

ӘОЖ 39; 572.9

03.61.01.21.016. **Ұлы дала мұралары = Наследие Великой степи = The Heritage of the Great steppe:** Жылдық ғылыми басылым / жауапты ред. А. Оңғарұлы. – 2-шығ. – Нұр-Сұлтан, 2019. – 256 б. – Қазақ, орыс, ағылшын тіл-де.

Бүгінгі таңда қазақ халқының материалдық емес мұрасын сақтау, қорғау, зерттеу мен насихаттау мәселелерінің аса өзектілігін ескере келе, бұдан былай басылымды Қазақстан мен көршілес елдердегі материалдық емес мәдени мұра саласындағы зертеулерге, сақтау мен қорғау шаралары мен насихаттау тәжірибелерін жариялайтын, талқылайтын алаңға айналдыруды жөн санап отырмыз. Басылым 2020 жылдан бастап тек электронды форматта, жылына бір мәрте шығарылатын болады.

Материалдық емес мәдени мұра (әрі қарай – МЕММ) - ұлттық мәдениеттің аса маңызды құрамдас бөлігі, ұрпақтардың рухани байланысын нығайтатын ұлттық сана-сезімнің негізі. Ғасырлар қойнауынан бастау алатын осы ұлттық құндылықтарымызды жинақтау, зерттеу, сақтау, оларды қалпына келтіру мен қайта жаңғырту, қоғам арасында насихаттау ұлт болашағы үшін аса маңызды. Бүгінгі таңда ЮНЕСКО-ның адамзаттың материалдық емес мәдени мұрасының репрезентативтік тізіміне Қазақстанның тоғыз мәдени мұрасы, атап айтқанда: домбыра күйі, қазақ күресі, асық ату, айтыс, киіз үй тігу, құс салу (саятшылық), наурызды тойлау дәстүрлері, жұқа нан пісіру (қатырма/лаваш/жұпқа) және қазақ жылқышыларының дәстүрлі көктемгі әдет-ғұрыптары енгізіліп отыр.

МЕММ ұғымы төрт бағытты: ауызекі дәстүрлер мен орындаушылық өнер; әдет-ғұрыптар мен салт-дәстүрлер, мерекелер; табиғат пен ғаламға қатысты наным-сенімдер және дәстүрлі қолөнерге қатысты білім мен дағдыларды қамтиды. Осы аталған төрт бағыт басылымның тұрақты айдарлары болмақ.

Жинақтың осы нөміріне аталған сала мамандарының ғылыми зерттеу қорытындылары, далалық этнографиялық зерттеулер нәтижесінде алынған тың деректері мен өзекті талдамалық жұмыстары енгізілген.

Басылым 6 бөлімнен тұрады. Бірінші бөлімде дәстүрлі күй өнері, оның ішінде домбыра және қобыз күйлеріне арналған ғылыми мақалалар мен қазақ халқының ғұрыптық жанры теріс өлеңге қатысты далалық зерттеу нәтижелері топтастырылған. Қазақ халқының дәстүрлі музыкалық өнері – рухани мұраның ең бай қазынасы. Бөлімде дәстүрлі күй өнерінің зерттелу тарихына қысқаша шолу жасалып, күйшілік өнердің қазіргі жағдайы мен жаһандық дәуірдегі даму үдерістері туралы айтылады. Домбыра күйлері өз кезегінде екі түрлі тарту машығымен ерекшеленеді. Бірі – төкпе, екіншісі – шертпе күй үлгілері. Аталған бөлімнен шертпе күйлерінің тартылу ерекшелігі мен «шертпе» сөзінің этимологиясы жайында ақпарат ала аласыздар. Музыкада да ауыз әдебиетіндегі секілді тұрмыс-салт әндерінің болғаны белгілі. Бөлімде жоқтау ғұрыптық жанры жайында далалық зерттеулер нәтижесінде жинақталған тың ақпарат берілген.

Екінші бөлім дәстүрлі қолөнермен байланысты білімдер мен дағдыларға арналған. Бұл бөлімде қазақ халқының, оның ішінде шетел қазақтарының халықтық қолөнеріне қатысты далалық этнографиялық зерттеулердің нәтижесімен қатар, Армения, Азербайжан және Өзбекстан секілді алыс-жақын шет елдердің мәдениеті мен қолөнері жайындағы ғылыми мақалалар жинақталып отыр. Сонымен қатар, өзбек халқының кілем тоқу дәстүріне ерекше мән берілген.

Үшінші бөлімде қазақ халқының әдет-ғұрыптары мен салт-дәстүрлері қарастырылған. Бөлімде үйлену және қыз ұзату дәстүрлері мен қазақ халқының отбасылық әдет-ғұрып, салт-дәстүрлеріндегі наным-сенімдер жайында далалық этнографиялық экспедиция материалдары негізінде құнды деректер жайлы мәліметтер берілген.

Төртінші бөлім табиғат пен ғаламға қатысты білімдер мен әдет-ғұрыптарға арналған. Аталған бөлімде қазақ халқының гидротехникалық білімінде көне заманнан белгілі шығыр құрылғысы туралы айтылады. Онда құрылғының түрлері, құрылысы мен оның халық шаруашылығындағы маңызы толық сипатталған. Қазақ жерінде шығырлар Сырдария, Нұра, Қаратал, Терісаққан, Кеңгір, Сарысу, Іле, Шу, Торғай өзендері, Ақкөл, Қорғалжын көлдері жағасында, Маңғыстауда, Форт-Шевченкода су көздері арнасының бойында егістік алқап пен бау-бақшаны суару үшін кеңінен қолданылып отырды. Сонымен қатар, халқымыздың ұлттық мейрамдары қарастырылған бұл бөлімде Маңғыстау өңіріндегі наурыз мерекесінің тойлану ерекшеліктеріне баса назар аударылып отыр.

Бесінші бөлімде материалдық емес мәдени мұра мәселелерімен айналысатын ұйымдар мен қоғамдастықтардың атқарған жұмыстарының нәтижелері мен МЕММ-ның музейдегі қызметі туралы материалдар топтастырылған. Осы бөлімде ЮНЕСКО-ның адамзаттың МЕММ-ның репрезентативтік тізіміне енген қазақ жылқышыларының дәстүрлі көктемгі әдет-ғұрыптары жайында толық ақпарат берілген. Сондай-ақ осы тізімге 2016 жылы енген қазақ халқының ғажайып өнерінің бірі – саятшылық өнері туралы құнды зерттеу жұмыстары енгізіліп отыр. Атап айтқанда, ұлттық спорт түрлерін насихаттап жүрген Республикалық Асық ату Федерациясы мен Дүниежүзілік және Республикалық Тоғызқұмалақ Федерациясының соңғы жылдардағы атқарған жұмыстары мен жеткен жетістіктері жайында ақпарат берілген.

Алтыншы бөлімдегі мұрагерлер туралы ақпараттан ҚР Ұлттық музейінің «Халық қазынасы» ғылыми-зерттеу институтының 2017-2019 жылдар аралығында Оңтүстік Қазақстан мен Қарағанды облыстарында материалдық емес мәдени мұраларды, соның ішінде музыкалық мұраларды ел арасынан жинақтау, құжаттау мен ғылыми айналымға енгізу мақсатында жүргізілген далалық экспедицияларының материалдарынан алынғандығы туралы баяндалады.

Басылым қазақтың және көршілес халықтардың материалдық емес мәдени мұрасын зерттеу, сақтау мен насихаттаудың өзекті мәселелеріне арналған.

Р.М. Күздеубаева

04 ӘЛЕУМЕТТАНУ

ӘОЖ 316

04.01.21.017. **Ауыл-селонның интеллектуалдық әлеуетін зерттеудің теориялық-методологиялық негізі** / А.С. Сарсенов // Қазақстанның аграрлық тарихының мәселелері: дәстүр, тәжірибе, әдіснама» халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының баяндамалар жинағы (12-13 желтоқсан 2019 ж.) / жалпы редакцияны басқарған Г. Кайргалиева. – Атырау: Х. Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті, 2019. –15-20 б.

Тарихтың ақиқатына қол жеткізу, оның тағылымы мен тәжірибесін дөп басып ұғыну қашанда адамзат баласының асқаралы міндеті болып келді. Бұл міндетті атқарудың

қиыншылығы да аз емес еді. Бірде тарихи фактілердің, ақпараттардың, құжаттар мен деректердің тапшылығы қиыншылық туғызса, келесіде жоғарыда аталғандардың жобадан тыс көп болуы ғылыми ойдың жинақталуына, жүйеленуіне кедергілер келтірді. Қазақстан жағдайында ұзақ уақыт бойына арнайы даярлығы бар ғалым тарихшылардың қалыптаспағаны да отандық тарих ғылымының ілгері басқан аяғын кері тартты. Халқымыздың өткенін зерделеген еңбектер орта ғасырларда-ақ жарық көргенмен, Қазақстанда тарих ғылымының шын мағынасында шаңырақ көтеруі, танымның арнайы саласына айналуы XX ғасыр ортасында жүзеге асқан еді.

Мақалада 1945 жылы Ш.Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының құрылуы, жоғары оқу орындары құрамында тарих факультеттерінің ашылуы, зерттеушілер шоғырының өсуі – бәрі объективті түрде ғылыми таным методологиясын түзуге әкелгендігі жайлы айтылады. Әрине, КОКП-ның өктемдігі жүріп тұрғанда ол методология маркстік-лениндік қағидаларға ғана сүйенуге тиісті еді. Социалистік идея күйрей жеңіліс тапқан бүгінгі таңда жақсы менен жаманды айырмаған дүрмекке ілесіп, маркстік-лениндік таным теориясы басынан аяғына дейін қауқарсыз, тарих ғылымын қалыптастыруға, өрге сүйреуге қабілетсіз еді деген ойдан аулақ екендігі туралы айтылған. Зорлыққа, жалған ілімге құрылған қоғам ғұмыры ұзаққа созылмады. 1991 жылдың күзінде КОКП-ның тарих сахнасынан кетуі КСРО-ның ыдырауын тездетсе, Қазақстанның мемлекеттік тәуелсіздігін жариялауы арқасында ұлттық тарих ғылымы методологиялық ұстанымдарды түбегейлі жаңартуға мүмкіндік алғандығы жайлы айтылады.

Сонымен, бұрынғыдан өзгеше бүгінгі зерттеу методологиясы дегеніміз не? Автор тарихи зерттеу методологиясы деген ақиқатқа қол жеткізу үшін қолданылатын ғылыми әдіс-тәсілдердің жиынтығы әрі кәсіптік, әмбебап ұстанымдарды басшылыққа алумен білікті және деректі қисынды ұштастыру негізінде өткеннің болмысын, өрбу заңдылығын, тағылымын шынайы да кешенді тану деп айтып өтеді. Таным – шексіз үрдіс. Ендеше біздің бүгін қолданған әдіс-тәсіліміз, ұстанымымыз ертең жаңаларына, пәрмендірегіне орын беруі әбден заңды екендігіне тоқталды.

Кез келген тарихи құбылыстың, оқиғаның дамуы белгілі бір уақыт пен кеңістік шеңберінде жүзеге асады. Уақыт объективті сипатқа ие. Ол ешқашан тоқтамақ емес. Қандай кезең болса да уақыт алға баса береді. Уақыт пен кеңістікті категория, ұстаным дәрежесінен биіктетіп, зерттеу методологиясы ретінде алға тартқанда бұл екеуінің ауыл-селодағы интеллектуалдық әлеуетті, этномәдени өзгерістерді оң тануға тікелей қатысы бар.

Біріншіден, ауыл-селодағы өмір көп жағдайда еңбек үдерісінің маусымдық сипатына бағынышты. Көктемгі егіс, жазғы қарбалас, күзгі жиын-терін, қысқы өліара – бәрі кешегі кеңестік жылдары мектептегі мұғалім мен оқушының, трактор мен комбайн тізгінін ұстаған механизатордың, бітік егін үшін жауапты агрономның, жайлаудағы немесе қыстаудағы малшы мен зоотехниктің, кітапхана мен клубтағы оқырман мен көркемөнерпаз үйірмесі мүшесінің өмір ырғағын, көңіл-күйін, кәсіби ой-өрісін, үміті мен күдігін, жұмыс күнінің ұзақтығы мен демалысын жүйеледі.

Екіншіден, ауыл-селодағы уақыт пен кеңістік қаладағыдай сығымдалмаған, тарылмаған, сонысымен адамдарды бір-бірінен алшақтатпайды, шашыратпайды. Шашыраңқы қоныстану, шағын топтармен еңбек ету, мәдени-рухани сұраныстан кемшін түсіп жатуы ауыл-село тұрғындарының аралас-құраласқа қажеттілігін арттырады, салт-дәстүрді ұзағырақ сақтауға негіз болады. Мүмкін осыдан да болар, ауыл-селолардағы ұлтаралық қатынастар қанша әділетсіздікке тап болса да, теке-тіреске, жанжалға ұласа бермейді. Айтатын болсақ, Қазақстанға депортацияланған жүздеген мың басқа ұлт өкілдері қазақ ауылдарында жылы жүзбен қабылданып, өзінің екінші Отанын тапты.

Ауыл-селоның интеллектуалдық әлеуетін, мәдени болмысын жүйелілік принципі тұрғысынан зерттеу таным объектісін материалдық-заттай және әлеуметтік субъект жиынтығы ретінде ой елегінен өткізумен жүзеге асырылды. Интеллектуалдық әлеует, мәдениет қанша күрделі болғанымен, оның басты факторы адам, бірінші кезекте ауыл-село мамандары мен оқығандары екенін дәйектеу жүйелілік принципінің қарымын ашты.

Тарихилық принципі ауыл-селодағы этномәдени ахуал мен интеллектуалдық әлеуеттік қалыптасу жолдарын, кезеңдерін, соңғы екеуінің арасындағы тұтастық пен

байланыс табиғатын анықтағанда, сандық өзгерістердің сапалық өзгеріске ұласуын зерделегенде көмекке келді. Ол интеллектуалдық әлеует, мәдениет өсіп-өнген тарихи органы, аграрлық экономикамен, рухани өмірмен, этномәдени үдерістермен ықпалдастықты объективті зерттеуге жетеледі.

Отандық тарих ғылымының жаңа методологиясы енді қалыптасып келеді. Тұлғатану, тарихи демография, социалистік модернизациялау, ұлттану, мәдениет методологиясын дәйектеуге М. Қозыбаев, М. Асылбеков, М. Қойгелдиев, Т. Омарбеков, Ж. Қасымбаев, К. Нұрпейісов, Қ. Әбжанов, Ж. Абылхожин, А. Алтаев қосқан үлестің бағасы зор. Мәселен, төл тарихымыздың тамыршысы М. Қозыбаев тәуелсіздік тұсында жариялаған «Тарих зердесі» атты кітаптарында методологияға қойылатын бірінші міндет бұзылған тарихи сананы жаңаша қалыптастыру, ол өмір мүддесінен, тәуелсіз мемлекет мүддесінен туындауы керек деп әлденеше рет қадап-қадап көрсетті.

Р.М. Күздеубаева

ӘОЖ 316.6(075)

04.01.21.018. **Жас отбасындағы жұптардың өзара бейімделуінің әлеуметтік-психологиялық ерекшеліктері** : монография / Г.К. Айкинбаева, А.М. Умирзакова ; Л.Н. Гумилев атын. Еуразия ұлттық ун-ті. – Алматы : Лантар Трейд, 2019. – 116 б.

Отбасы – қоғамның бір бөлшегі. Үйлену, өз алдына отау тігіп, түтін түзету ғасырдан ғасырға жалғасып келе жатқан тарихи салт, құбылыс. Қазақ халқында «Бірінші байлық – денсаулық, екінші байлық – ақ жаулық, үшінші байлық – он саулық» деген сөз бар екені баршаға мәлім. Халықтың өсіп-өнетін отбасы – бұл жас жұбайлардың шаңырағы. Әрбір отбасының мәдениеті сол өзінің еліне, конфессиясына және мемлекетіне байланысты. Осы әдет-ғұрып, мәдениет тек жаңа туған нәрестеге ғана қатысты емес, сонымен қатар жаңа отау тіккен жастарға да байланысты.

Ғылыми басылымда жас отбасындағы жұптардың өзара бейімделуінің әлеуметтік-психологиялық ерекшеліктері, Қазақстан Республикасындағы отбасы саясаты, жас отбасы және оның қызметтері, құрылымы, некелік отбасылық қатынастар, АХАЖ – мәліметтеріне талдаулар, жас отбасындағы жұптардың өзара бейімделуінің әлеуметтік-психологиялық ерекшеліктерін зерттеу туралы ғылыми деректер жинақталып отыр.

Жас отбасындағы жұптардың өзара әлеуметтік-психологиялық ерекшеліктері, қатынасы қазіргі таңдағы аса маңызды қоғамдық-саяси мәселелердің бірі болып отыр. Отбасы – халықтың өсіп-өркендеуінде, өсіп келе жатқан ұрпақ тәрбиесінде, ата-бабаларымыздың мұра еткен саяси-әлеуметтік тәрбие мен мәдени құндылықтарды жеткізуде маңызды рөл атқаратын қоғамның құрамдас бір бөлігі. Отбасы өмірі рухани және материалдық үрдістермен сипатталады. Отбасы арқылы адамдардың ұрпақтары ауысып, адам дүниеге келеді, ол арқылы тұқым жалғасады. Отбасын құру екі адамның өміріне де үлкен өзгерістер алып келеді.

Бұл монографияда тақырып ауқымды үш тарауға топтастырылып, жан-жақты қарастырылып отыр. Бірінші тарауда жас отбасындағы жұптардың бірге өмір сүруіндегі әлеуметтік-психологиялық бейімделудің әдіснамалық негіздері, оның ішінде: Қазақстан Республикасындағы отбасы саясатының ерекшеліктері мен мәселелері, қазіргі кездегі жас отбасы және оның қызметтері мен құрылымы, отбасы және неке психологияның зерттеу нысанасы ретінде айтылып отыр.

Екінші тарауда жас отбасындағы жұптардың некелік отбасылық қатынастары және АХАЖ мәліметтеріне талдау: жас отбасындағы жұптардың өзара сәйкестігі және неке отбасылық қатынастардың тұрақтылығы, жас отбасылар мен жұптардың арасындағы сәтті және сәтсіз қарым-қатынастары, АХАЖ – жас отбасының некеге тіркелуі туралы статистикалық мәліметтерге талдау арқылы баяндалуда.

Үшінші тарауда жас отбасындағы жұптардың өзара бейімделуінің әлеуметтік-психологиялық ерекшеліктерін зерттеу: зерттеу жұмыстарының ұйымдастырылуы мен зерттеу әдістемелерінің сипаттамасы, эксперименттік зерттеу жұмыстарының нәтижелеріне талдау, жас отбасындағы жұптардың өзара бейімделуінің әлеуметтік-

психологиялық ерекшеліктерін дамыту мен тұрақтандыруға бағытталған тренинг, психодиагностикалық әдістемелер арқылы түсінік берілген.

Қазақстан Республикасының 2050 стратегиялық бағдарламасында Елбасымыз Н.Ә.Назарбаев мынадай мәселелерді қолға алу туралы тұжырымдарды белгілеген: «Сіздер – отбасының, демек, мемлекеттің тірегісіздер. Еліміздің болашақта қандай болатыны балаларымыздың бойына өзіміз қандай тәрбиені сіңіретінімізге тікелей байланысты. Ең алдымен, біз қыздарымыздың тәрбиесіне көп көңіл бөлуіміз керек. Олар – болашақ жар, болашақ ана, шаңырақтың шырақшылары. Қазақстан – зайырлы мемлекет. Азаматтарды ар-ождан бостандығымен қамтамасыз ете отырып, мемлекет, қоғамға өз бетімен біздің дәстүріміз бен заңдарымызға қайшы келетін әлдебір қоғамдық нормаларды тықпайтын әрекеттерге өте қатаң қарсы тұратын болады».

Қорыта келгенде, ғылыми басылым барысында қарастырылған мәселе болашақта өз жалғасын табады деген тұжырыммен, алынған және қарастырылған теориялық және тәжірибелік зерттеу нәтижелері жас отбасындағы жұптардың өзара бейімделуінің әлеуметтік-психологиялық ерекшеліктерін дамыту мен тұрақтандыруға бағытталған тренингтерді, статистикалық кестелерді, тест сұрақтарын, психодиагностикалық әдістемелерді жан-жақты қолдануға болады.

Ғылыми басылымның басты құндылығы төл тілімізде жазылып, заманауи мәліметтер мен статистикалық көрсеткіштермен толықтырылуында, пайдаланылған дерек көздерінің тізімі көрсетілген.

Р.М. Күздеубаева

10 МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ. ЗАҢ ҒЫЛЫМДАРЫ

ӘОЖ 34

10.01.21.019. **Қазақ Ата заңдарының інжу-маржандары** : оқу құралы / Ж.С. Әлдибеков. – Алматы : «Издательство LEM», 2020. – 240 б.

Бұл ғылыми-анықтамалық және сараптамалық жинақтың негізгі мәні мен мақсаты – бірнеше ғасырлар бойы қазақ дәстүрлі қоғамының рухани-құқықтық өмірінің айнасы іспеттес болып, халықтың қатал сыны мен сұрыптауынан сүрінбей өтіп, көшпелі өркениеттің өмір сүру салт-дәстүріне толық сәйкес келетін дала демократиясының әділ сот құрылымының өзегіне негіз болған, қазақ әдет-ғұрып құқығы жүйесінің құрамдас бөлігі ретінде дәстүрлі қоғамдағы сан алуан қоғамдық-саяси және құқықтық мәселелерді реттеуде аса маңызды рөл атқарған, кезінде Қазақ Ата заңдарының (құқығының) негізгі жарғылары болып есептелген Майқы бидің, Қасымханның, Есімханның, Әз-Тәукенің құқық жүйесін және халық арасына кеңінен таралып, құқықтық маңызға ие болған мақал-мәтелдерді, данагөйлік, шешендік, нақылдық сөздерді, дара тұлғалардың афоризмдерін, атақты билердің үлгілі соттық шешімдерін кешенді түрде сұрыптау, сараптау және салыстыру арқылы оқырманға таныстыруды көздеп отыр.

Оқу құралында автор құқықтық маңызға ие болған материалдарды шартты түрде сегіз бөлімге жіктеп қарастырған.

1. Қазақ Ата заңдарының (құқығының) қайнар көздері мен ерекшеліктері бөлімінде Қазақ Ата заңдарының шығуы мен бастауы, Жарлық, Шешім, Кесім, Бітім, Қазақ Ата заңдарының ұғымы жөнінде айтылып отыр.

2. Қазақ Ата заңдарының (құқығының) негізгі жарғылары – Майқы бидің «Жеті заңы», Қасым ханның «Қасқа жолы», Есім ханның «Ескі жолы», әз-Тәуке ханның «Жеті Жарғы» заңдары бөлімінде әр заңның шығу, жетілу, даму тарихы мен мазмұнына жеке тоқталып өткен.

3. Дәстүрлі қоғамдағы құқықтық мәдениет және оның ерекшеліктері деген бөлімде халқымыздың дәстүрлі құқықтық мәдениетінде аса жоғарғы деңгейде ізгілік (гуманизм) нормалары орын алған. Бұл нормаларда қайырымдылықтың молдығы, шынайы мейірімділік пен кең пейілділік белгілері байқалады.

4. Бұл бөлімде ар-ұят, әдеп, ақыл, адалдық туралы мақал-мәтелдер, нақыл сөздер және ойшылдардың қанатты сөздері жарияланған.

5. Әділдік, әділеттілік, шындық, ақиқат, заңдылық туралы айып, кінә туралы құқықтық мәні бар мақалдар, нақыл сөздер, прецеденттік ой-тұжырымдар топтастырылған.

6. Айғақ, куә, дау, құн, айып, қылмыс, күнә, жаза, бітім, дәлел туралы прецеденттік тұжырымдар, мақал-мәтелдер және шариғат ережелері берілген.

7. Билер, хандар және билік, сот әділдігі, әкімдер мен әкімгершілік, басқару өнері туралы мақал-мәтелдер, нақыл сөздер, құқықтық қағидалар жөнінде айтылған.

8. Соттар мен судьялардың этикасы және қылмыстық әрекеттер жайында әр елдің мақал-мәтелдерінен, нақыл сөздерінен қысқаша үзінділер қарастырылған.

Бұл оқу құралы заңгерлік оқу орындарының білімгерлеріне, магистранттарына, оқытушыларына және құқық қорғау органдарының қызметкерлеріне ұсынылып отыр.

Р. М. Күздеубаева

11 САЯСАТ. САЯСИ ҒЫЛЫМДАР

ӨОЖ 32

11.01.21.020. **Сабақтастық. Әділдік. Өрлеу = Преимственность. Справедливость.**

Прогресс : Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2019 жылғы наурыз - 2020 жылғы наурыз аралығында сөйлеген сөздері, сұхбаттары мен мақалаларының жинағы. 1-4 том / Қ. Тоқаев ; ҚР Президенті Баспасөз қызметі ; жетекшісі Б. Уәли. – Нұр-Сұлтан : Баспа-полиграфиялық орталығы, 2020. – Т. 1. – 432 б.; Т. 2. – 320 б.; Т. 3. – 224 б.; Т. 4. – 192 б.

Жинақта Мемлекет басшысы Қ.К.Тоқаевтың 2019 жылғы наурыз – 2020 жылғы наурыз аралығында сөйлеген сөздері, мәлімдемелері, мақалалары мен сұхбаттары хронологиялық тәртіппен төрт томға жүйеленіп енгізілген:

Жалпыұлттық іс-шараларда сөйлеген сөздер; Өңірлерге жасаған жұмыс жоспары барысында сөйлеген сөздері; Сыртқы саяси жиындарда сөйлеген сөздері; Бұқаралық ақпарат құралдарында жарияланған мақалалары мен сұхбаттары. Сондай-ақ, Мемлекет басшысының еліміздің өңірлеріне, шет мемлекеттерге жасаған сапары барысында өткен жалпыұлттық шаралардағы сөйлеген сөздері, отандық және шетелдік бұқаралық ақпарат құралдары өкілдеріне берген сұхбаттары мен әртүрлі басылымдарда жарияланған мақалалары берілген.

Бірінші кітапқа Қ. Тоқаевтың елімізді дамыған елдердің қатарына қосу мақсатымен қолға алған бастамалары және халықтың жарқын болашағы үшін жүзеге асырылатын жобалар туралы ой-пікірлері, мемлекеттің алдында тұрған басым бағыттары мен міндеттерін айқындауға арналған жалпыұлттық іс-шараларда сөйлеген сөздері енгізілген.

Екінші кітапқа Мемлекет басшысының өңірлердегі жұртшылықпен кездесу өткізіп, ел мен жердің тағдыры, саяси өзгерістер, экономикадағы серпін, әлеуметтік жауапкершілік және басқа да қоғам өмірі туралы ой-толғамдары, еліміздің алдында тұрған басым бағыттар мен міндеттер жөнінде сөйлеген сөздері топтастырылған.

Сонымен қатар Мемлекет басшысының Қазақстанды әлеуметтік-экономикалық тұрғыдан дамыту, халықтың әл-ауқатын арттыру мақсатымен қолға алынған бастамалары туралы баяндалған.

Үшінші кітапқа Қазақстан Президентінің шет мемлекеттердің басшыларымен кездесулерде, әлемдік саммиттер мен халықаралық форумдарда сөйлеген сөздері жүйеленіп топтастырылған. Қ. Тоқаев Қазақстан Президенті қызметіне кіріскеннен кейін бірнеше айдың ішінде Ресей, Қытай, АҚШ және Еуразияның басқа да көптеген елінің көшбасшыларымен байланыс орнатып, шет елдерге бірнеше мемлекеттік, ресми және

жұмыс сапарын жасады. Біріккен Ұлттар Ұйымы, Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы, Шанхай Ғылым-техникалық Ұйымы, Азиядағы өзара іс-қимыл және сенім шаралары жөніндегі кеңес, Еуразиялық экономикалық одақ, Ұжымдық қауіпсіздік шарт ұйымының саммиттеріне қатысты. Аталған жиындарда халықаралық саясаттағы Қазақстанның орны, ұстанымы туралы мәлімдемелер жасалған. Қ. Тоқаевтың еліміздің көпжақты сыртқы саяси ұстанымдырына байланысты ой-пікірлері, халықаралық маңызы зор әлемдік сыртқы саяси жиындарда сөйлеген сөздері енгізілген.

Төртінші кітапқа Қазақстан Президентінің бір жыл ішіндегі отандық және шетелдік бұқаралық ақпарат құралдарында жарияланған мақалалары мен сұхбаттарында, БАҚ өкілдері үшін өткізген брифингтерде еліміздің шет мемлекеттермен арасындағы байланыстарға, халықаралық және ішкі саяси мәселелерге қатысты айтқан ой-толғамдары енгізілген.

Сонымен қатар, фотосуреттер, сұхбаттар мен деректі фильмдердің видеонұсқасы флеш-картаға жүктеліп, кітап соңында берілген.

Г.А. Маханбетова

ӘОЖ 32

11.01.21.021. **Саяси модернизация** : оқу құралы / Г.Қ. Әбдіғалиева, А.О. Жампетова ; әл-Фараби атын. ҚазҰУ. – Алматы : Қазақ университеті, 2020. – 158 б.

Бұл оқу құралында саяси модернизацияның теориясы мен тәжірибесі жан-жақты қамтылған. Қазақстан Республикасында модернизацияның негізгі бағыттары айқындалып, модернизациялық үрдістерді жүзеге асырудың әдістері мен жолдары, модернизацияға әсер ететін сыртқы және ішкі факторлар көрсетілген.

Бүгінгі таңда саяси модернизация – заманауи саяси институттарды, тәжірибелерді, сондай-ақ қазіргі саяси құрылымды қалыптастыруды, дамытуды және таратуды қамтитын заманауи саяси ғылымның бағыттарының бірі.

Қазіргі уақытта модернизация түсінігі саясаттануда әлеуметтік-экономикалық және жалпы қоғамның дамуын сипаттау мәнінде қолданылады. Сонымен қатар модернизация заманауи индустриалды қоғам дамуының әртүрлі кезеңдерінде, дамушы мемлекеттердің дәстүрліліктен өндірістік мемлекетке өту процесін білдіреді.

Бұл кітапта классикалық және заманауи жаңғыру теориялары қарастырылған. Саяси жаңғырудың барлық теориялық негізі – ғылыми-техникалық прогресс нәтижесінде әлеуметтік-құрылымдық өзгерістердің әсерінен дәстүрлі қоғамнан қазіргі қоғамға көшуге негізделген жаһандық өркениет процесінің жалпы моделін негіздеу. Осының барлығы нормативтік және құндылық жүйелерін, соның ішінде қоғам мүшелерінің саяси бағдарларын қайта құруға алып келеді.

Оқу құралы саясаттану, сондай-ақ «әлеуметтік өзгерістер мен саяси модернизация» пәнін оқитын басқа да мамандықтардың студенттері үшін оқу курсы ретінде саяси жаңғыруды ұсынуға талпыныс болады. Осы оқу құралының көмегімен студенттер өздері үшін заманауи модернизациялық үдерістердің ғылыми көрінісі мен оларды шешу тәжірибесін айқындайды.

Саяси модернизация мемлекеттің қоғамдық институт ретінде демократизациясын және халық алдында әлеуметтік жауапкершілігін қамтамасыз етуін арттырады. Ал мәдени тұрғыдағы модернизация дәстүрлі мәдени құндылықтардың, тұжырымдардың трансформациясына, тұлға мен адам қорының дамуын көрсетеді.

Саяси модернизация мемлекетпен кепілденген және саяси қарым-қатынастың практикалық динамикасына енетін саяси субъектілер іс-әрекетін толықтай дамытудағы күрделі және үзілмес үрдіс. Осылайша, Қазақстан Республикасының Конституциясы саяси жүйені модернизациялаудың құқықтық негізі болып табылады.

Авторлар саяси модернизация мәселелерін қарастыра отырып, жаңғыруды дамытудың теориялық аспектілері мен кезеңдерін ғана емес, сонымен қатар оларды

практикада жүзеге асыру жолдарын да көрсетуге, саяси модернизацияның мазмұны мен механизмдерін ашуға, модернизациядағы саяси, экономикалық, әлеуметтік-мәдени, адамгершілік дағдарыстарды анықтауға тырысты.

«Саяси модернизация» пәні саясаттанушылардың бойында саяси модернизациясының мәні мен мазмұны туралы тұтас жүйелі түсінік қалыптастыруға бағытталған. Мұндағы курстың мақсаты: студенттерге саяси модернизацияны жүзеге асыру жолдары туралы, саяси жаңғыру үрдісі, сондай-ақ мемлекеттегі саяси модернизацияға әсер ететін ішкі және сыртқы факторлары туралы кешенді білім қалыптастыру.

Аталмыш оқу құралы кәсіби саясаттанушыларға, сондай-ақ қоғамның заманауи модернизациялық үдерістерін зерттеумен айналысатын барлық адамдарға арналған.

Қ.М. Изамбекова

12 ҒЫЛЫМТАНУ

ӘОЖ 001

12.01.21.022. **Академик Т.Т. Тәжібаев** : монография / Ж. Түрікпенұлы ; әл-Фараби атын. Қазақ ұлттық ун-ті. – 3-бас., толықтырылған. – Алматы : Қазақ университеті, 2019. – 386 б., сур.

Белгілі педагог-психолог Жолмұхан Түрікпенұлының монографиясы заманымыздың заңғар тұлғаларының бірі болған ғұлама ғалым, ұлағатты ұстаз, абзал азамат, қоғам және мемлекет қайраткері Төлеген Тәжібаевқа (1910-1964) арналған.

Жоғары ғылыми атақтарға ие болған (Қазақ КСР Ғылым академиясының академигі, педагогика ғылымдарының докторы, профессор) Төлеген Тәжібаев республикамыздағы халық ағарту, ғылым, мәдениет, дипломатия салаларын ұйымдастырушылар мен басқарушылардың әйгілі өкілі болған.

Төлеген Тәжібайұлы Тәжібаев 1910 жылы Оңтүстік Қазақстан облысы Арыс қаласы маңы Тақыркөл мойнағындағы 9-ауылда шаруа отбасында дүниеге келген. Төлегеннің ата-анасы, бауырлары ауыр қиыншылыққа ұшырап, қаза болады. Жеті жасар Төлеген жолаушыларға ілесіп, темір жол станциясы Арысқа келеді. Панасыз жетім қалған баланы Арыс теміржолының жұмысшысы И.Ф. Кабанов пен оның әйелі бауырларына басып, тәрбиелеп өсіреді. Кейіннен Төлегенді интернатқа оқуға береді. Табиғатынан зерек бала орыс тілін аз уақыттың ішінде меңгеріп алады. Мінезі жайдары, салмақты, оқуға ынталы болып өседі. 1922 жылы қыркүйекте Шымкент қаласындағы педагогикалық техникумға оқуға орналасып, 1925 жылы техникумды үздік бітіргендіктен, сол жерге оқытушылық қызметке қалдырылады.

Білімге деген ынтасы мол жас педагог Қазақстан Лениндік жастар одағының ұйғаруы бойынша 1931 жылы Мәскеу қаласындағы Н.К.Крупская атындағы Коммунистік тәрбие академиясына оқуға жіберіліп, оқу орнын үздік дипломмен бітіреді. 1938 жылы психология кафедрасының аспирантурасына қалдырылып, «К.Д.Ушинскийдің педагогикалық психологиясы» деген тақырыпта жазған диссертациялық жұмысын ойдағыдай қорғап шығып, педагогика ғылымдарының кандидаты деген атаққа ие болады. Т.Тәжібаев озық ойлы, аса мәдениетті, жас та болса, өте терең білімді педагог ғалым болып туған еліне оралады.

Профессор К.Бержанов өзінің «Қадірменді азамат» деген мақаласында Төлеген Тәжібаев туралы «Төкең... жас ғалым болып қалыптасып, Қазақстандағы педагогика ғылымының алдыңғы сапынан орын алды» деп жазды.

Т.Тәжібаевтың 1938 жылы Қазақстанға оралған соң, ендігі жерде астанада алған білімдерін жастарға жеткізу, оларды қоғамның адал перзенті болуға және жоғары адамгершілік рухта тәрбиелеу, ғылым шыңына шығару жолындағы ұстаздық жұмысы Алматыдағы еліміздің тұңғыш жоғарғы оқу орны Абай атындағы Педагогикалық институтынан басталады. Алғашқы кезде педагогика және психология кафедрасының доценті, кейін кафедра меңгерушісі қызметін атқарады. Кейін республика Халық ағарту комиссарының Бірінші орынбасары, Халық ағарту комиссары, Қазақ КСР Халық комиссарлары Кеңесі төрағасының орынбасары, Қазақ КСР Сыртқы істер министрі қызметтерін атқарады.

Төлеген Тәжібайұлына 1949 жылы профессор атағы беріледі, ал бес жыл өткен соң Қазақ КСР Ғылым академиясының академигі болып сайланады. 1949-1953 ж. С.М.Киров атындағы Қазақ мемлекеттік университетінің ректоры қызметін атқарған. Ал, 1957-1961 жылдары Үндістандағы КСРО елшілігінің кеңесшісі болып, одан кейін өмірінің соңына дейін Қазақ мемлекеттік университетінің педагогика және психология кафедрасының профессоры және меңгерушісі болды.

Білімдар ғалым 1962 жылы педагогика ғылымдарының докторы атағын алу үшін жазған монографиялық еңбегін ойдағыдай қорғап, Қазақ КСР Педагогика қоғамының президенті, Жоғары және арнаулы орта білім министрлігінің жанындағы педагогика және психология саласындағы ғылыми-методикалық кеңесінің төрағасы сияқты бірсыпыра қоғамдық жұмыстар атқарады. Төлеген Тәжібаевтың еңбегі еленіп, «Еңбек Қызыл Ту», «Құрмет Белгісі» ордендерімен және медальдармен марапатталған.

Қазақстанда психология ғылымының қалыптасып, дамуы Т. Тәжібаевтың атымен тығыз байланысты. Оның ғылыми-зерттеулеріндегі тұжырымдарын, әсіресе, К.Д. Ушинскийдің, Абай Құнанбаевтың, Ыбырай Алтынсариннің психологиялық мұраларын қазақ мұғалімдерінің оқып-зерттеп үйренулеріне, солардың арасына кең таралуына көңіл бөлінген. Т.Тәжібаев мұғалімдер үшін психологиялық білімдердің маңыздылығы мен құндылығын баса айтып, олардың білім беру ісінде оқушыларға оң нәтиже беретіндігін көрсетіп берді.

Қорыта келе, педагог, ғалым, дипломат, қоғам қайраткері Төлеген Тәжібаевтың жарқын өмірі, еліне еткен еңбегі, ғылыми мұрасы бәрімізге үлгі болуға тиіс.

Р. М. Күздеубаева

14 БІЛІМ. ПЕДАГОГИКА

ӘОЖ 37

14.01.21.023. **Педагогиканың философиясы және әдіснамасы:** оқулық / Ш. Таубаева. – Алматы : Қазақ университеті, 2019. – 388 б.

Ғылым философиясы мен әдіснамасына негізделіп құрылған «Педагогиканың философиясы және әдіснамасы» оқулығында педагогиканың философиялық және әдіснамалық негіздері, педагогиканың әдіснамалық қоры, ғылыми-педагогиканың таным логикасы, педагогикалық зерттеулердің әдіснамасы мен әдістері, педагогикалық зерттеушілік мәдениеті туралы ғылыми-практикалық білімдер жүйеленіп, сипатталады.

Оқулық «Педагогиканың философиялық және әдіснамалық негіздері», «Педагогиканың философиялық-әдіснамалық қоры», «Педагогикадағы әдіснамалық тұғырлар», «Ғылыми-педагогикалық таным логикасы», «Педагогикалық зерттеудің әдіснамасы мен әдістері», «Педагогтің зерттеушілік мәдениеті» атты тарауларды қамтиды.

Философиямен байланыс - педагогикалық ойдың дамуының қажетті шарты. Философиялық қағидалар педагогикалық зерттеулерді әдіснамалық тұрғыдан қамтамасыз ететін жалпы бағдарлар болып табылады. Олар педагогикалық теорияларды құрастыру және олардың мәнін ойластыру, сондай-ақ педагогикалық идеялар мен жазылымдардың

қоғамға тигізетін әсерін болжау үшін қажет. Философия мен педагогиканың арақатынасын талдау адами білімнің бұл салаларының күрделі байланыста екенін көрсетеді. Философиялық бағыттар мен білім беру мәселелері арақатынасының табиғатын түсіну қателер мен дәйексіз шешімдерден құтқарады.

Қазіргі күні философияның педагогикада әдіснамалық қызмет атқаратыны күдік тудырмайды, алайда осы заманда педагогиканың пәнаралық байланысы даму үстінде. Бұл үрдістің XX ғасырдың ортасында басталуы ойлау қызметінің, оқытуға және дамытуға мүмкін ортақ үлгісі болатындығын Мәскеу әдіснамалық үйірмесі жұмысының нәтижелері дәлелдеді. Философия педагогикалық болмысты гуманитарлық және әлеуметтік білімде бейнелейтін болмыстай талдамайды. Ол қолда бар педагогикалық білімді жаңа қырынан көруге мүмкіндік береді. Осы тұста педагогиканың әдіснамасы мен философияның педагогиканы дамытудағы әдіснамалық рөлінің айырмашылықтары анық білінеді. Философия ғылымы әдіснамамен толығып отырады. Әлемдегі болып жатқан құбылыстарды және пәнді тану сол үрдістің «өзіндік танымымен», шарттары және заңдылықтарымен анықталады.

Педагогикадағы өзекті және күрделі әдіснамалық мәселенің бірі дидактиканың басқа пәндермен байланысы болып табылады. Дидактика саласында әдіснамалық, іргелі және қолданбалы зерттеулер жүргізіліп, тәжірибелі құралдар жасалады. Белгілі бір философиялық көріністерді анықтау жеке тұлғалық-бағдарлы оқытуды құрастыруда тірек қызметін атқарады.

Педагогиканың философиясы дегеніміз – педагогиканы зерттеуге қажет философиялық заңдардың, тұғырлардың, принциптердің, категориялардың, әдістердің, философиялық білімдердің инновациялық әлеуетін қолдану жүйесін құрайтын педагогикалық ғылымтану саласы. Ғалым-педагогтар әдіснамалық бағдар ретінде «тұғыр» ұғымын жиі қолданады. Бұл ретте педагогикалық зерттеулерде және педагогикалық жобаларды әзірлеуде көптеген тұғырлар: жүйелік, жүйелік-қызметтік, кешендік, тұтастық, аксиологиялық, праксиологиялық, әрекеттік, жеке тұлғалық т.б. қолданады.

Педагогика әдіснамасының заманауи түсініктерінің бірі болып әдіснамалық мәселе танылады. Зерттеушілер әдіснамалық мәселелерді деңгейі, пәндік мазмұны мен сипаты сияқты үш белгісі бойынша реттеуді ұсынды. «Әдіснамалық зерттеу» түсінігі педагогикалық зерттеудің бір түрі ретінде 1970 жылдардан бастап қарастырыла бастады. Әдіснамалық зерттеулердің нәтижелері педагогиканың ерекшелігі туралы білім, оның басқа ғылымдармен байланысы, педагогикалық фактілер, педагогикалық теориялар қалыптастыру шарттары туралы, нақты және жалпы педагогикалық зерттеулердегі педагогиканың пәні мен объектісі туралы білім болып табылады.

Педагогтің зерттеушілік мәдениеті – педагогикалық құндылықтар мен білім беру технологияларын меңгеруге, үйретуге, жасауға қажетті сапа; педагогке педагогикалық фактілерді, құбылыстарды, нәтижелерді, заңдарды, теорияларды пайымдауға, болжам жасауға және оның негізінде инновациялық-дидактикалық әрекеттің өз жүйесін құруға мүмкіндік беретін сапасы, дамушы шынайы болмыспен өзара әрекеттесуде қалыптасқан қабілет.

Ғалымдар ғылыми білім беруді негізгі саланың бірі ретінде қарастыра отырып, ғылыми жетекшілерді арнайы педагогикалық даярлаудың қажеттілігін негіздейді.

А. Рахешева

21 ДІН. АТЕИЗМ

ӘОЖ 2

21.01.21.024. **Қазақы мұсылмандық дәстүрдің генезисі** : монография / Н. Нұртазина; әл-Фараби атын. ҚазҰУ. – Алматы : Қазақ университеті, 2020. – 170 бет, сур.

Монография Қазақстан тарихындағы мұсылмандық мәдени-өркениет факторының орта ғасырда таралып, қоғамдық өмірде көрініс беруін пәнаралық тұрғыда, «аймақтық ислам» тұжырымдамасы негізінде зерттеуге арналады. Қазақ қоғамында дін ережелерінің сақталуын дәлелдейтін ұлттық және шетелдік тарихи-этнографиялық дереккөздер мәліметтері кеңінен қолданылады. Ханафилік шариғат пен тасаввуфтың (сопылық, суфизм) көшпелі мәдениетпен синтезденуі, Еуразия даласында ислам дінінің таралуын кезеңдеу мәселелері қозғалады.

Ислам факторы қазақ мәдениетінің жүйеқұрғыш рухани-идеологиялық іргетасы болуы себепті автор «қазақы мұсылмандық дәстүр» деген жаңа тарихи ұғымды ұсынады. Оның мазмұнына өнер және мәдениетпен қоса, хандардың саясаты мен идеологиясы, көптеген әлеуметтік ұстанымдар мен әдеттер жатқызылады. Монография кәсіби тарихшылар, этнологтар, философтар мен дінтанушыларға ғана емес, сол сияқты қазақ тарихындағы ислам мәселелеріне қызығушылық танытатын көпшілік оқырманға да арналады.

Монографияда қазақ жеріне ислам дінінің таралуын автор негізгі үш кезеңге бөліп қарастыра отырып, әр кезеңге тереңінен тоқталады.

Қазақ хандығы дәуірінде (XV-XVIII ғ.) көшпелі қоғамдағы ислам жайлы шетелдік және ұлттық дереккөздердегі мәліметтер бойынша қазақтардың діні жайлы деректердің үзік-үзік немесе сирек кездесетіні айтылған. Дегенмен де, дін, ислам ұстаздары, қазақ халқының діни өмірі жайлы мәліметтерді Сейфи Челебидің «Тарих», Өтеміс қажының «Шыңғыс-наме», Мирза Хайдар Дуғлатидың (Дулати) «Тарих-и Рашиди», Қадырәлі Жалайыридың «Джами ат-Тауарих» және т.б. тарихи немесе агиографиялық (әулиелер өмірбаяны) шығармалардан табуға болатыны баяндалған.

Сондай-ақ, автор Қазақстандағы ислам тарихын зерттеуде лингвистикалық мәліметтер, әсіресе антропонимияның (кісі есімдері) да маңызы бар екеніне кеңінен тоқталған.

Автор ислам түркі және қазақ хандарының дүниетанымы һәм саяси тәжірибесі тұрғысында Орталық Азия тарихындағы алғашқы түркі ислам мемлекеті Қарахан қағанаты болғанын, оның негізін қалаушы Сатұқ Боғра ханның ислам дінін қабылдағанын және оның өмірін суреттейді.

Көшпенділердің мұсылмандық дәстүрі турасында, автор XV-XVIII ғ. басында көшпелі қазақтар арасында исламның таралуы мен қолданылуын түсіну үшін Орталық Азия аймағының тек шаруашылығының ғана емес, руханияты мен өркениетінің тарихындағы Дала мен Қала арасындағы үйлесімді байланысты дұрыс танып, мойындау қажет екеніне кеңінен тоқталады.

Қазақ ауыз әдебиеті, ақын-жыраулар мен билер мұрасы: суфизм (сопылық) әсері, шариғатты насихаттау тарауында халық ауыз әдебиетінің, әсіресе қазақ халқының орта ғасырлардағы жеке мұрасының исламмен байланысына неғұрлым нақтырақ тоқталған.

Ислам өркениетінің отарлық саясат дәуіріндегі рухани және саяси дағдарысы қазақ елін айналып кете алған жоқ. Ол мұнда көпшелі тұрмыстың экономикалық құлдырауынан, Ресейдің тарапынан аяусыз отарлық езгісінен одан әрі тереңдей түсті. Сөйтіп, мұсылман халқы Алла Тағаланың қолдауы мен құтқаруына сене отырып, тарихтың қатал сынағынан өтуі тиіс болды.

Тұтастай алғанда, қазақ халқының діни психологиясына нысаншылдық (формализм), рия (көзбояушылық, екіжүзділік), догматизм (қағидашылдық) жат болды. Сондықтан, қазақ ұлты кейінгі дәуірдегі идеялық-рухани ізденістер барысында Абай, Шәкәрім және басқа ойшылдардың мұрасы арқылы дәстүр мен әлемдік жағдайға қайта көз сала отырып, исламды жаңаша түсіндіруге, яғни жәдитшілдік, ислами ой-сананың жаңғыруына айтарлықтай үлес қоса алды.

А.Н. Шуленбаева

ЕСІМДЕР КӨРСЕТКІШІ

А

Айкинбаева Г.К. - 018
Алғабаева Қ.О. - 013
Алимжанова А. - 002
Ахметжан Қ. - 015

Ә

Әбдіғалиева Г.Қ. - 021
Әбуев Қ. - 006
Әжіғали С.Е. - 010
Әлдибеков Ж.С. - 019
Әлімжанова Ә. - 003

Б

Бағашаров Қ. - 003
Бегманова М.М. - 010
Бүркітбаева Ү. - 014

Ғ

Ғабитов Т. - 003

Д

Дербісәлі Ә. - 009

Ж

Жампетова А.О. - 021
Жандосов Ә.О. - 012
Жылысбаева М.Ғ. - 013

З

Затов Қ. - 003

К

Кайргалиева Г. - 017
Кипиев М. - 011

Қ

Қадыров А. - 007
Қарабасов Ж. - 014
Қаратаева Г.М. - 013
Қарымсақов А.Ж. - 013
Қожақұлы Ә. - 007
Құлбарақ С. - 009

М

Мұтанов Ғ.М. - 012

Н

Нұртазина Н. - 024
Нұрымбетова Г.Р. - 012

О

Омаров Д. - 005
Оңғарұлы А. - 015, 016

С

Самашев З. - 015
Сандыбаев Ж. - 001, 004
Сарсенов А.С. - 017
Сүлейменов О.О. - 012

Т

Таңатарова Ж.Т. - 008

Таубаева Ш. - 023
Тоқаев Қ. - 020
Түрікпенұлы Ж. - 022

У
Уәли Б. - 020

Умирзакова А.М. - 018

Х
Хабдулина М. - 015
Хатран Д. - 015

Ш
Шашаев Ә.К. - 010

РЕФЕРАТТАЛҒАН МАТЕРИАЛДАРДЫҢ ДЕРЕККӨЗДЕР ТІЗБЕСІ

Мерзімді және жалғасты басылымдар

Кітаптар

Айкинбаева, Г.К. Жас отбасындағы жұптардың өзара бейімделуінің әлеуметтік-психологиялық ерекшеліктері : монография / Г.К. Айкинбаева, А.М. Умирзакова ; Л.Н. Гумилев атын. Еуразия ұлттық ун-ті. – Алматы : Лантар Трейд, 2019.– 116 б.- 018

Алимжанова, А. Қазақ эстетикасының теориясы мен тарихы : оқу құралы / А. Алимжанова. – Алматы : Лантар Трейд, 2020. – 287 б. - 002

Әбдіғалиева, Г.Қ. Саяси модернизация : оқу құралы / Г.Қ. Әбдіғалиева, А.О. Жампетова; әл-Фараби атын. ҚазҰУ. – Алматы : Қазақ университеті, 2020. – 158 б. - 021

Әбу Насыр әл-Фараби. Бақытқа жету жайында / Әбу Насыр әл-Фараби ; араб тіл. ауд. және түсініктеме берген Ж. Сандыбаев. – Алматы : Қазақ университеті, 2020. – 68 б.- (Әбу Насыр әл-Фарабидің туғанына - 1150 жыл.) - 001

Әбуев, Қ. Абылай хан. Замандастары және ұрпақтары / Қ. Әбуев. – Алматы : Лантар Трейд, 2020. – 330 б., сур. - 006

Әлдибеков, Ж.С. Қазақ ата заңдарының інжу-маржандары : оқу құралы / Ж.С. Әлдибеков. – Алматы: Издательство LEM, 2020. – 240 б. – 019

Бүркітбаева, Ү. Ыбырайым Жайнақов және «Алаштың» Жетісулық қайраткерлері / Ү. Бүркітбаева, Ж. Қарабасов. – Алматы : Таугуль-Принт, 2020. – 192 б., 8 бет жапсырма - 014

Далалық Еуразия төсіндегі Сарыарқа мұрасы = Наследие Сарыарки в центре степной Евразии. 6-том / Қазақстан Республикасы Ұлттық музейі ; жалпы ред. басқ. А. Оңғарұлы,

ред. кеңес: З. Самашев, М. Хабдулина, Д. Хатран, Қ. Ахметжан. – Нұр-Сұлтан, 2020. – 352 бет, сур.- 015

Кипиев, М. XXVIII-XX ғасырлардағы Атырау өңіріндегі елді мекендер = Населенные пункты Атырауского региона региона XVIII-XX веков : кітап-альбом / М. Кипиев ; Атырау облысы тарихи-мәдени мұраны зерттеу орталығы. – Атырау : Полиграфкомбинат, 2020. – 220 б.: сур., карта. – Қазақ, орыс тіл-де. - 011

Қазақстанның аграрлық тарихының мәселелері: дәстүр, тәжірибе, әдіснама: халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының баяндамалар жинағы (12-13 желтоқсан 2019 жыл) / Жалпы редакциясын басқарған Г. Кайргалиева. – Атырау: Х. Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті, 2019. – 389 б. – 007, 008, 017

Мәдени-философиялық энциклопедия / әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық ун-ті; құраст. Т. Ғабитов ; мақалалар авт.: Ә. Әлімжанова, Қ. Бағашаров, Қ. Затов т.б. – Алматы : Лантар Трейд, 2019. – 279 б. - 003

Мұхаммед Хайдар Дулати Қазақстан ғалымдарының зерттеулерінде: ғылыми жинақ / құраст. Ә.Дербісәлі ; жауапты ред. С. Құлбарак. – Тараз : Сенім, 2020. – 372 б. - 009

Нұртазина, Н. Қазақы мұсылмандық дәстүрдің генезисі : монография / Н. Нұртазина; әл-Фараби атын. ҚазҰУ. – Алматы : Қазақ университеті, 2020. – 170 б. : сур.- 024

Омаров, Д. Шәкәрімнің Үш анығы / Д. Омаров. – Алматы: ТОО Лантар Трейд, 2020. – 190 б.- 005

Ораз Жандосов : өнегелі өмір / әл-Фараби атын. ҚазҰУ / бас ред. Ғ.М. Мұтанов ; ред. жұмыс тобы: Ә.О. Жандосов, Г.Р. Нұрымбетова ; кеңес төрағасы О.О. Сүлейменов. – Алматы : Қазақ университеті, 2018. – 408 б., 16 бет жапсырма - 012

Сандыбаев, Ж. Орта ғасыр Шығыс философиясындағы басқару мәдениетінің адамгершілік негіздері: монография / Ж. Сандыбаев. – Толықт. 2-бас. – Алматы: Қазақ университеті, 2020. – 142 б. - 004

Таубаева, Ш. Педагогиканың философиясы және әдіснамасы: оқулық / Ш. Таубаева.- Алматы: Қазақ университеті, 2019.-388 б.- 023

Тоқаев, Қ. Сабактастық. Әділдік. Өрлеу = Преемственность. Справедливость. Прогресс : Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2019 жылғы наурыз - 2020 жылғы наурыз аралығында сөйлеген сөздері, сұхбаттары мен мақалаларының жинағы. 1-4 том / Қ-Ж. Тоқаев ; ҚР Президенті Баспасөз қызметі ; жетекші Б. Уәли. – Нұр-Сұлтан : Баспа-полиграфиялық орталығы, 2020. – Т. 1. – 432 б.; Т. 2. – 320 б.; Т. 3. – 224 б.; Т. 4. – 192 б.- 020

Түрікпенұлы, Ж. Академик Т.Т. Тәжібаев : монография / Ж. Түрікпенұлы ; әл-Фараби атын. Қазақ ұлттық ун-ті. – 3-бас., толықт. – Алматы : Қазақ университеті, 2019. – 386 б., сур. - 022

Ұзақбай Құлымбетовтың мемлекеттік қызметі архив деректерінде : құжаттар жинағы / Ш. Уәлиханов атын. Тарих және этнология ин-ты; құраст. : Г.М. Қаратаева, Қ.О. Алға-

баева ; ред. алқа.: А.Ж. Қарымсақов, М.Ғ. Жылысбаева және т.б. – Алматы : Алматы-Болашақ, 2020. – 704 б. - 013

Ұлы дала мұралары = Наследие Великой степи = The Heritade of the Great steppe: Жылдық ғылыми басылым / жауапты ред. А.Оңғарұлы. – 2-шығ. – Нұр-Сұлтан, 2019. – 256 б. –Қазақ, орыс, ағылшын тіл-де. - 016

Шашаев, Ә.К. Нығмет Сәбитов : шығыстанушы, тарихшы-этнограф, библиограф / Ә.К. Шашаев, М.М. Бегманова ; Ш.Ш. Уәлиханов атын. Тарих және этнология ин-ты ; ғыл. ред. С.Е. Әжіғали. – Алматы : Palitra Press, 2020. – 211 б. - 010

МАЗМҰНЫ

02	ФИЛОСОФИЯ	2-7
.....		
03. ТАРИХ. ТАРИХ ҒЫЛЫМДАРЫ.....		7-19
03.61 ЭТНОГРАФИЯ ЖӘНЕ ТАРИХИ АНТРОПОЛОГИЯ.....		19-22
04 ӘЛЕУМЕТТАНУ.....		22-25
10 МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ. ЗАҢ ҒЫЛЫМДАРЫ.....		25
11 САЯСАТ. САЯСИ ҒЫЛЫМДАР.....		26-27
12 ҒЫЛЫМТАНУ.....		28-29
14 БІЛІМ. ПЕДАГОГИКА.....		29-30

21 ДІН. АТЕИЗМ.....	30-31
ЕСІМДЕР КӨРСЕТКІШІ.....	32
РЕФЕРАТТАЛҒАН МАТЕРИАЛДАРДЫҢ ДЕРЕККӨЗДЕР ТІЗБЕСІ.....	33-34

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Главный редактор: Оспанова Б.К. – директор Национальной библиотеки Республики Казахстан

Редактор: Нурсейтова А.Н. – руководитель Службы организационно-аналитической работы

Составители: Рахимжанова Г.Т. – руководитель группы Научно-методической службы, Кривков А.Л. – к.и.н., библиотекарь Научно-методической службы.

Реферативный журнал Национальной библиотеки РК – это информационное периодическое издание, содержащее рефераты документов по теме, опубликованных казахстанскими, а также зарубежными авторами о Казахстане.

Источниками для написания рефератов служат поступившие в Национальную библиотеку РК документы на казахском и русском языках: монографии, периодические и продолжающиеся издания, материалы конференций, сборники научных статей и другие печатные издания.

Рефераты располагаются в соответствии с Межгосударственным рубрикаторм научно-технической информации (МГРНТИ) и Универсальной десятичной классификацией (УДК) и включают библиографическое описание реферируемого документа, код УДК и код рубрики МГРНТИ, номер и год издания реферативного журнала, порядковый номер реферата. Запись УДК 1. 02.01.21.001. означает: Код УДК 1 (Философия). Рубрика МГРНТИ 02. (Философия). 01. (Номер выпуска реферативного журнала). 21. (Год издания 2021-й). 001. (Порядковый номер реферата).

Структура реферативного журнала содержит основную часть, т.е. тексты рефератов, а также справочно-поисковый аппарат, включающий Именной указатель,

Перечень источников реферируемых материалов. В Содержании представлены разделы и подразделы рубрик МГРНТИ, отражающие тематическую структуру РЖ.

Реферативный журнал размещается на сайте Национальной библиотеки Республики Казахстан: www.nlrk.kz

Реферативный журнал Национальной библиотеки РК выходит в электронном формате (серия 6: «Общественные науки» с периодичностью два раза в год; серия 7: «Культура. Языкознание. Литература. Искусство» – один раз в год).

В 1-м выпуске РЖ, серия 6: «Общественные науки» представлены рефераты по истории, археологии, этнографии, социологии, демографии, праву и другим наукам.

Реферативный журнал предназначен для исследователей, научных сотрудников, библиотекарей, преподавателей вузов, студентов, магистрантов и докторантов, а также для всех интересующихся новой литературой о Казахстане.

Редакционная коллегия обращается к читателям с просьбой присылать замечания и предложения по содержанию РЖ по адресу: 050013, Алматы, пр. Абая 14. Национальная библиотека Республики Казахстан, Служба национальной библиографии, тел. +7(727) 267-28-63, E-mail: nbibliografia@mail.ru.

© Национальная библиотека
Республики Казахстан, 2021

НАЦИОНАЛЬНАЯ БИБЛИОТЕКА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

РЕФЕРАТИВНЫЙ ЖУРНАЛ

Общественные науки

№ 1

Алматы, 2021

02 ФИЛОСОФИЯ

УДК 1

02.01.21.001. **Национальный код и философское наследие казахов** / Г.Барлыбаева
// Адам әлемі. – 2019. – №3 (81). – С. 32-34 : Библиогр.: 7 назв.

В статье отмечается, что обращение к философскому наследию Великой степи и его переосмысление – это важный фактор сохранения национальной идентичности казахского народа и его культурного кода. Автор статьи полагает, что наиболее глубоко и

многопланово национальный код казахов проявляется в казахской философской мысли, в которой хорошо выражена суть национального характера и менталитет народа.

Автор раскрывает мысль о том, что национальный код – это неповторимое явление этничности, которое образуют национальная картина мира и национальное мировоззрение, основанные на истории общества, его стереотипах, традициях, нравах и культурных ценностях. Подчеркивается актуальность идей казахского философского наследия, призванного пробудить казахстанцев, заставить задуматься над своей жизнью.

В настоящее время проблемы национального кода и идентичности становятся своеобразной призмой, сквозь которую рассматриваются и изучаются многие важные процессы и явления. Внимательный анализ истории философской мысли казахов дает основания считать ее частью мировой философской мысли. Свидетельством тому выступают те вопросы, которые разрабатывались казахскими философами. Следует заметить, что мыслители Великой степи на достаточно высоком философском уровне формулировали сложнейшие экзистенциальные вопросы, которые имеют значение не только и не столько в контексте национальной традиции, но выходят за ее рамки, пополняя сокровищницу мировой философской и этической мысли.

Вместе с тем, важно подчеркнуть, что философское наследие казахского народа, являясь частью мировой культуры, в то же время уникально. И это очень важно помнить в условиях современных глобализационных процессов: с одной стороны, дающих человечеству качественно новый виток развития, усиливающих экономические, политические и культурные связи между странами, а с другой стороны, способствующих формированию космополитической культуры, которая агрессивно противостоит национальным традициям, неповторимости культур и жизни народов. Очевидно, что необходимо стремиться к активному включению в мировую жизнь, творчески заимствовать мировой опыт, технологии, знания, быть конкурентоспособными, но при этом ни в коем случае не терять своей уникальности, неповторимого облика и национальной самобытности, т.е. своей национальной идентичности.

В статье используется принцип единства исторического и логического, без которого невозможно раскрыть специфику и культурные контексты философского наследия казахского народа. Кроме того, важным методологическим подспорьем явились апробированные методы историко-философской реконструкции и философской компаративистики.

Автор полагает, что казахская философская мысль, как историческая реальность должна рассматриваться не просто в порядке хронологического ряда ее событий и фактов. Необходим проблемно-исторический анализ философского наследия, т.е. выявление основных и узловых этапов в его развитии, ставших сущностно-значимыми в процессе формирования духовной культуры казахов. Именно такой подход способствует движению познания к новым результатам и определению направления будущих перспектив.

В разделе «Культурный код нации: сущность и особенности» автор раскрывает смысл и значение слова код нации, который является своего рода ключом к пониманию культуры определенной нации. Это и совокупность системы знаний о народе, национальном языке и правилах пользования им. Национальный культурный код – это неповторимое явление этничности, его образуют: национальная картина мира, национальное мировоззрение, базирующееся на истории общества, его стереотипах, традициях, нравах, шкале оценок, культурных ценностях.

Философское наследие казахского народа помогает нам сегодня снова возвратиться к истокам нашей культуры, нашего мироощущения и прививает столь недостающую в наше время способность видеть мир не только рядом с собой и вокруг себя, но и на его неизведанных высотах и глубинах. Несомненно, что возрождение подлинного интереса к собственным философским истокам, уходящим корнями в глубокую древность – это фактор формирования национальной идентичности народа и роста его самосознания.

Философские воззрения степных мудрецов, пронизанные идеей нравственного совершенствования, идеями добра, совестливости, милосердия, справедливости и толерантности, служат основой казахского национального мировоззрения, которое, на наш взгляд, и формирует культурный код нации. Автор полагает, что философский мир Великой

степи вызывает интерес не только тем, каким он был и как возможно объяснить его, а чем-то большим, что имеет непреходящее значение для возрождения духовной культуры народа, а также для сохранения и укрепления его национального кода.

С.Т. Туякова

03 ИСТОРИЯ. ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК 93/94

03.01.21.002. **Голод в Казахстане 30-х годов и его последствия: откочевка казахов** / Ж.Т. Танатарова, К.Н. Баямирова // Қазақстанның аграрлық тарихының мәселелері: дәстүр, тәжірибе, әдіснама: халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының баяндамалар жинағы (12-13 желтоқсан 2019 жыл) / Жалпы редакциясын басқарған Г. Кайргалиева. – Атырау : Х. Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті, 2019. – С. 147-153. – Библиограф. : 20 назв.

Голод начала 30-х годов XX века – одна из важных и значимых тем в истории казахского народа. Среди казахстанских историков и демографов нет пока единого мнения о числе пострадавших от голода казахов. Сначала была обнародована цифра 1млн. 750 тыс. человек, затем – 2 млн. 200 тыс. погибших и 616 тыс. безвозвратно откочевавших и, наконец, 2,5 млн. погибших и 616 тыс. безвозвратно откочевавших (всего 3116 тыс. человек). Так, если к 1930 году численность этноса составляла 3886 тыс. человек, а жертвами голода (погибшие и безвозвратно мигрировавшие) стали 3 млн. 116 тыс., то это значит, что за 4 года (1930-1934) казахи потеряли более 80% своего состава.

К началу 1934 года, согласно данной концепции, в Казахстане должно было остаться около 770 тыс. казахов. По материалам Всесоюзной переписи населения 1939 года в республике насчитывалось 2328 тыс. представителей этноса.

А.Н. Алексеенко предложил собственные расчеты по данной проблеме. За основу были взяты изменения в возрастной структуре населения в 1926 и 1939 г. Были составлены две таблицы возрастной структуры населения – на 1926 год по общепринятой схеме (0-4, 5-9, 10-14 лет и т.д.) на 1939 год – с учетом 12-летнего перерыва (т.е. если в 1926 году это была возрастная группа 0-4 года, то в 1939 году – 12-16 лет или 5-9 лет в 1926 г. и 17-21 в 1939 г. и т.д.). Проводилась сверка по возрастным группам, выяснялось на сколько человек стало меньше в определенных возрастах за межпереписной период. Естественная смертность в 20-е годы составляла 25%. Исходя из вышесказанного, были определены следующие общие коэффициенты смертности – на первый год 25%, на последующие – 15%. Таким образом, с учетом всех возможных поправок потери казахского населения составили 1 млн. 840 тыс. человек или 47,3% от численности этноса в 1930 г.

В казахстанской историографии утвердилась цифра – 616 тыс. безвозвратно откочевавших казахов, т.е. более трети демографических потерь по этим данным приходится на откочевки. Об откочевках казахов за пределы республики говорят такие факты: численность казахского населения, проживавшего в соседних с Казахстаном республиках, увеличилась за межпереписной период 1926-1939 г. в 2,5 раза и составила 494 тыс. человек. Около 200 тыс. ушло за рубеж – в Китай, Монголию, Афганистан, Иран, Турцию.

В целом динамика численности населения Казахстана за период 1930-1936 г. (на первое июня каждого года) по данным Управления народнохозяйственного учета была такова (в тыс. человек): 1930 - 5873,0; 1931 - 5114,0; 1932 - 3227,0; 1933 - 2493,5; 1934 - 1681,9; 1935 - 2926,0; 1936 - 3287,9. Численность спецпереселенцев (трудпоселенцев) в Казахстане изменялась, и довольно значительно, каждый год. Так, на первое января 1932 года на учете состояло 180 708 человек, на первое января 1933г. – 140 383 человека, на

первое января 1934 – 134 579, на первое июля 1938 – 134 655, на 1 января 1939 – 120 395, на 1 января 1940 – 137 043 человека. За межпереписной период численность населения увеличилась всего на 2,6% или на 22% в год.

Голод явился прямой причиной резкого сокращения численности населения Казахстана в начале 1930-х годов. Миграции в Казахстан из других регионов СССР компенсировали убыль и способствовали некоторому его увеличению. Численность других народов, проживающих в республике, увеличивалась, росла и их доля в общей численности населения.

Г.Ш. Кошчалиева

УДК 93/94

03.01.21.003. **Женщины Казахстана в годы Великой Отечественной войны: воспоминания и интервью:** сборник материалов / отв. ред. З.Г. Сактаганова. – Караганда, 2020. – 400 с. ил., фото.

В сборнике публикуются интервью и воспоминания 145 женщин – ветеранов фронта и тыловиков, собранные исследовательской группой при проведении интервьюирования, из архивных фондов и т.д. Многие документы впервые вводятся в научный оборот. Материалы отражают участие казахстанских женщин на фронтах Великой Отечественной войны, их вклад в Великую Победу в тылу.

1418 дней войны изменили судьбы, унесли жизни миллионов советских людей. Каждый день и каждый час этих военных дней отмечены подвигом и героикой советского человека. Ежедневный подвиг на фронте под пулями и разрывами снарядов, ранения, контузии и инвалидность стали нормой жизни для многих воинов-фронтовиков, среди которых было немало женщин. Трудности, лишения, голод и холод, тяжелая работа во имя Победы, горе от потери родных – ежедневные будни в тылу. И это стало обычной тыловой жизнью женщин советской страны. Военная повседневность отражается в воспоминаниях женщин республики, которые позволяют увидеть войну разными глазами, понять и прочувствовать боль военных лет.

В сборнике публикуются интервью и воспоминания женщин, собранные исследовательской группой при проведении интервьюирования, представлены воспоминания женщин из фондов различных архивов. Среди них – беседа с легендарной казашкой, летчицей Хиуаз Доспановой, снайперами – Александрой Скрипочкиной, Ниной Лобковской, медиками 8-й гвардейской дивизии им. В.И. Панфилова – Анной Бадаговой, Зинаидой Бондаринной.

Прошло 75 лет со дня Великой Победы, ветераны уходят из жизни, и собранные устные источники такого рода становятся все более и более ценными, ведь они несут не только информацию о прошедшей войне, они отражают дух и настроение людей великой и трагической советской эпохи.

Сборник представлен тремя разделами: первый – воспоминания и интервью 67 женщин-фронтовичек, во втором разделе – тыловые будни глазами 51 женщины и третий, небольшой по объему раздел, представлен воспоминаниями 28 девочек и женщин военных лет о депортации и жизни депортированных народов в Казахской ССР. В сборнике представлены воспоминания почти полутора сотен женщин: часть из них – уроженки Казахстана.

Эти воспоминания в чем-то очень похожи, типичны, чем-то они отличаются. Трагизм и боль в них сочетаются с оптимизмом и величайшей жертвенностью. Но, несмотря на эти особенности женских воспоминаний, в них есть самое главное – все воспоминания искренние, в них основным лейтмотивом звучат огромная, неистребимая вера в жизнь и Победу, настоящие гуманистические ценности, свойственные советскому человеку – любовь к Родине, человеколюбие, сострадание и помощь ближнему.

А.С. Жумаева

УДК 93/94

03.01.21.004. **Женщины Казахстана на войне 1941-1945 гг.** / Д. Игсатова, Д. Асанова. – Алматы : Балауса, 2020. – 300 с. – 48 с. ил.

В серии «Женские имена в истории Казахстана» представлены имена героических женщин, вставших на защиту Отечества. Ковали победу в тылу, превратив Казахстан в мощный арсенал для фронта.

Особое место в истории страны занимает тема участия женщин в войне. Женщины Казахстана приняли активное участие в той войне. Об этом свидетельствуют документальные сведения, мемуары участниц войны, теплые слова о женщинах в воспоминаниях военачальников, рядовых бойцов, рассказах и очерках и т.д.

Официально считается, что 5250 женщин и девушек из Казахстана ушли на фронт. Среди мобилизованных из Алматы и области - 2519 человек, в том числе 770 офицеров. Вклад женщин не ограничивался традиционными функциями, такими как уход за больными. Многие проходили службу в различных тыловых частях: хозяйственных, медицинских, штабных и так далее. Значительное число приняло участие в боевых действиях.

Политика памяти о Великой Отечественной войне в Казахстане начала формироваться в советский период как важный компонент социально-политической практики. Данные процессы четко прослеживаются через призму меморизации – простой фиксации впечатлений (газеты, журналы, книги, мемуары, письма) и коммеморации – массовые мероприятия, связанные с увековечиванием памяти ушедших на фронт.

Публичная память о войне переосмысливается на основе новых социальных, политических и цифровых пространств, так как отношение к прошлому диктует не само прошлое, а современная среда. Такая среда в публичных пространствах Казахстана в основном контролируется и ее дизайном занимается государство. Память о женщинах на войне в новых дискурсах присутствует достаточно часто, однако основные нарративы создаются на базе образов трех женщин: Героев Советского Союза М. Маметовой, А. Молдагуловой и Х. Доспановой, получивших звание «Халық Қаһарманы».

Музеи были и остаются полноправными участниками и субъектами казахстанского культурного пространства. Особую важность представляют женские мемориальные музеи, посвященные событиям Великой Отечественной войны, являющейся неотъемлемой частью советской коллективной памяти. Центральными являются образы М. Маметовой и А. Молдагуловой, ставшие символами участия женщин на войне.

Публичное пространство города определяет облик города, в том числе улиц. Многие названия улиц страны отражают память о войне. Первая улица, названная в честь женщины на войне, появилась в декабре 1956 года. Одна из улиц, протяженностью 320 метров Московского района г. Алма-Аты была названа в честь А. Молдагуловой. Позднее имена М. Маметовой и А. Молдагуловой были присвоены многим улицам казахстанских городов. Имя Х. Доспановой было присвоено улицам в городах Атырау, Уральска и Алматы.

Женские образы в монументальной архитектуре современного Казахстана уже не редкость. Ряд памятников характеризуется трансляцией «коллективной травмы», которая в то же время может восприниматься как противостояние травме и частью глобального движения «Женщины за мир».

Разнообразные по составу материалы, а также ценные источники по социальной/женской истории Казахстана из архива НПО «Women of Kazakhstan», будут привлечены к дальнейшему изучению публичной памяти женщин на войне. Так, например, начата работа по изучению улиц, музеев, памятников и школ, названных в честь А. Молдагуловой и М. Маметовой в Российской Федерации.

А.С. Жумаева

УДК 93/94

03.01.21.005. **Земельное законодательство в Казахстане в первые годы Советской власти** / Б.Р. Найманбаев // Қазақстанның аграрлық тарихының мәселелері: дәстүр, тәжірибе, әдіснама: халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының баяндамалар жинағы (12-13 желтоқсан 2019 жыл) / Жалпы редакциясын басқарған Г. Кайргалиева. – Атырау: Х. Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті, 2019. – С. 40-45. – Библиогр. : 8 назв.

Октябрьская революция, изменение политической ситуации в Казахстане поставили земельный вопрос особо остро и требовали серьезного подхода и взвешенного решения. Вокруг одного из первых декретов Советской власти «О земле» развернулась настоящая борьба взглядов и интересов. Социал-демократы-большевики во главе с В. Лениным выступили за отмену частной собственности на землю и национализацию без какой-либо компенсации. Кадеты были против этого радикального решения и отмечали необходимость выплаты вознаграждения получателями земли прежним ее владельцам в форме выкупа, налога, арендной платы. Эсеры и мусульманская социалистическая партия предлагали социализацию земли, предполагавшую уравнительное землепользование.

Уже первые законы Советской власти делали установку на увеличение сектора коллективного землепользования, что было средством для дальнейшего отчуждения каждого отдельного землепользователя от средств производства. С начала 20-х годов XX века основное внимание Советской власти было сосредоточено на возвращении изъятых переселенческой практикой ценных земель. В соответствии с Постановлениями I Всекиргизского съезда Советов, КЦИК издал ряд декретов: Временное положение о землепользовании, возврат казахам земель 10 верстной полосы по Иртышу и левобережной поймы реки Урал, а также переселенческих и других участков в Семипалатинской, Акмолинской, Уральской и Тургайской губерниях. Эти законы стали первыми актами Советской власти, имевшими деколонизационный характер. Следующим шагом было изъятие у переселенцев казахских земель и обращение в фонд наделения обществ, артелей и отдельных лиц. В основу наделения земледельческих туземных хозяйств был положен принцип уравнивания с русскими крестьянами. Кочевые хозяйства должны были быть обеспечиваемы не только кочевьями, но и пашней, содействующими переходу к оседлому земледельческому хозяйству. И все же, радикальные меры не принесли ожидаемого результата. Внесла свои коррективы новая экономическая политика. Здесь допускалась временная сдача в аренду земельного фонда на 1 год, а полученная прибыль должна была поступать в распоряжение землепользователей, что оптимизировало и укрепляло хозяйство. В целом были положительные сдвиги.

Уравнительная политика социалистического землеустройства противоречила содержанию новой экономической политики в сельском хозяйстве и в новом законе от 22 мая 1922 года. Советской властью земля объявлялась государственной собственностью, и, соответственно, запрещалась продажа, дарение и залог земли. Причиной отказа от прежнего курса послужили: долгий срок осуществления, необходимость установления устойчивого землепользования, свободный выбор форм хозяйствования, недостаток ресурсов и средств. Целью нового подхода было стремление к развитию производительности сельского хозяйства, упорядочение земельных отношений путем устранения чересполосицы и дальнотемелья. Однако, согласно этому закону была невозможна передача земли казахскому населению по декретам 1921 года, т.к. количество излишних земель сверх трудовой нормы у русского оседлого населения сократилось в силу основного положения Закона о трудовом землепользовании.

Так, меняющие друг друга земельные законы, несогласованность всех уровней власти не содействовали становлению твердых земельных отношений в Казахстане.

В 1923 году был принят Земельный кодекс РСФСР, где впервые было учтено разделение территорий по фактическому пользованию на призимовочные и летовочные

земли, имевшие различные принципы организации землепользования, что было рациональным и практичным для данного региона.

II Всекиргизский съезд принял Постановление об устройстве казахского кочевого и полукочевого населения, переходящего на оседлость. Решения выполнялись в сплошном и обязательном порядке. Целью этого закона было ускорить земельное устройство коренного населения, упорядочить трудовое землепользование, решить вопросы в земельных отношениях с пришлым населением. Противоречия возникали из-за малоземелья, выселения, переселения, сложных арендных отношений. Лишь в 1925 году на III Всесоюзном съезде был издан закон об аренде земли, по которому разрешалось сдавать землю сроком до 12-18 лет, что противоречило основному закону, но был ярким примером воплощения принципов НЭП.

Земельные законы 1923, 1924 годов сыграли положительную роль в землеустройстве именно оседлого населения, но не для кочевого скотоводческого хозяйства. Это были особые формы землепользования, которые требовали нестандартного подхода и решения. Советской власти было необходимо прикрепить кочевников к определенным наделам, что облегчило бы задачу советизации казахского аула и ее постепенной оседлости. Это было важно скорее политически, чем экономически, чтобы искоренить патриархально-родовые отношения посредством уравнительного землеустройства и землепользования.

Л.К. Калмагамбетова

УДК 93/94

03.01.21.006. Общественно-политическая деятельность Сакена Сейфуллина и его вклад в развитие казахской государственности / А.Ж. Габдуллина // Қазақстанның аграрлық тарихының мәселелері : дәстүр, тәжірибе, әдіснама : халықаралық ғыл.- практ. конференцияның баяндамалар жинағы (12-13 желтоқсан 2019 ж.) / Жалпы редакцияны басқарған Г. Каирғалиева. – Атырау : Х. Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университетінің баспасы, 2019. – С. 68-72. – Библиогр. : 3 назв.

Сакен Сейфуллин – известный писатель, поэт, видный государственный деятель, один из основателей казахской советской литературы. Родился и вырос в одном из кочевых аулов Акмолинского уезда. Учился в русско-казахской школе в Нельдинской волости, в начальной приходской школе, затем в городском училище Акмолинска. Продолжил обучение Сакен Сейфуллин в Омске в учительской семинарии. Именно там он знакомится с русскими революционерами, горячо поддерживает их идеи и устремления. Вернувшись в родной город Акмолинск в 1917 году уже зрелым революционером и агитатором Советской власти, он объединяет вокруг себя представителей интеллигенции, и работает в инициативной группе большевиков. Уже в конце 1917 года С. Сейфуллина избирают членом Совета депутатов и назначают Наркомом Просвещения. Вскоре, после контрреволюционного мятежа и освобождения Красной Армией Приишимья от белогвардейцев, был назначен заместителем Председателя и заведующим отделом управления Акмолинского исполкома. Благодаря его личным лидерским качествам, неутомимой энергии, абсолютной вере в идеи коммунизма на местах идут большие перемены и преобразования.

Так, в 20-е годы, при его содействии и участии, в уезде были открыты сельскохозяйственная школа, две технические школы, школьные мастерские, библиотека, рабоче-крестьянский клуб. Работая на ответственных постах замнаркома Просвещения и председателя Совнаркома КАССР, Сакен Сейфуллин продолжал неутомимую и разностороннюю деятельность – от решения вопросов по возврату Казахстану территории Семипалатинской и Акмолинской губерний, находящихся в ведении Сибревкома, до кадровых проблем, путем привлечения старой интеллигенции. С его именем связана организация финансовой системы, банковского дела и страхования в Казахстане, создание государственных структур, строительство железной дороги Петропавловск-Кокшетау. На заседаниях Совнаркома он ставит вопрос об организации гражданской авиации в

республике, строит грандиозные проекты по возведению казахского образцового города в центре казахской степи, в частности, в Акмоле. Одним из первых документов, разработанных и подписанных им на посту Председателя Совнаркома является Декрет об учреждении в республике архивного и музейного дела. Именно он поднимает вопрос по сбору средств на ремонт мавзолея Ходжа Ахмеда Яссави в Туркестане. В условиях финансового кризиса республики С. Сейфуллин находит средства для А. Затаевича на сбор, подготовку и издание 1000 песен казахского народа.

Своими вдохновителями и первыми учителями он считал А. Байтурсынова, А. Букейханова и М. Дулатова. В августе 1920 года в Акмолинской газете «Красный вестник» и в журнале «Жизнь национальностей» выходит статья Сейфуллина «О казахской интеллигенции», где он пишет о том, что впоследствии станет одной из причин расправы над ним.

В период насильственной коллективизации и конфискации он занял сторону пострадавшего народа, принимая активное участие в ликвидации последствий голода. Сейфуллин неоднократно выезжает в голодающие районы республики, привлекает к ответственности сотрудников ОГПУ, причастных к расстрелам безвинного населения.

Смелость, критический взгляд, объективность позволяли ему не входить ни в какие рамки партийных требований того времени. Все, что зависело от его компетенции, служебных обязанностей, возможностей высоких должностей, и просто, совести, С. Сейфуллин использовал все свои ресурсы до конца, и поэтому, он остается для народа светлым олицетворением противоречивой и жестокой эпохи.

Л.К. Калмагамбетова

УДК 93/94

03.01.21.007. **Первые медицинские фельдшеры Алаш.** 2 том / А.Х. Досаханов. – Алматы : Сөздік-словарь, 2020. – 320 с.

В истории просвещения национальных кадров в Казахстане в дореволюционный период особое место занимает подготовка оспопрививателей и фельдшерских учеников. Казахская народная медицина знала некоторые способы предохранения от натуральной оспы, которые явились итогом эмпирических, веками накопленных наблюдений и знаний народа. Однако вопросы предохранения от натуральной оспы были решены только в годы Советской власти. В этом имеется скромная заслуга и медицинских работников, общественных деятелей. Первым учебным заведением, призванным подготовить фельдшеров из казахского населения, была фельдшерская школа при Оренбургском военном госпитале, положение о которой было утверждено 9 августа 1841 года.

Автор книги Досаханов Алихан Хамзинович, доктор медицинских наук, врач онколог-радиолог, профессор, перечисляет имена первых фельдшеров-казахов с описанием их жизни и деятельности: один из высоко эрудированных первых медицинских фельдшеров-казахов, участник движения «Алаш», друг Алихана Букейханова – Бижанов Хасен (1858-1934), исключительно одаренная личность, просветитель, талантливый предприниматель, общественный деятель. В ряду первых названы также Оскенбаев Базыкен (1872-1937), Чигиров Аманбай (1881-1947), Тлеулин Жумагали (1890-1938), Раимбеков Ахмет Раимбекулы (1880-1933).

Далее представлены фельдшеры – выпускники Ленинградского медицинского техникума и центральных курсов Лекпомов: Жумабаев Магжан (1893-1938), Дулатов Миржакып (1885-1935), Беремжанов Газымбек (1896-1938). В пятой главе освещена деятельность известных врачей, окончивших университеты в России и в Ташкенте в XX столетии: Ермекова Р.Ш., Кеменгеров К.Д., Букейханова-Садвакасова Е.А. и многие другие. Особое внимание автор уделил офицерам Второй мировой войны – храбрым, отважным девушкам - врачам и фельдшерам: Арунгазыевой В.Ю., Бекташевой С.Ш., Карсыбековой Г.Р., Касымовой Х.А., Кошкумбаевой Р.Ж., Латыповой З.А., Мамановой Х.Е., Макашевой Р.К. и др.

Завершает книгу глава о действительных членах Академии наук Казахской ССР – они тоже были и есть первые медики: Балмуханов С.Б., Жуматов Х.Ж.; единственный казах, действительный член Академии медицинских наук СССР – Шарманов Торегельды Шарманович (1930); первый казах, членкор Академии медицинских наук СССР – Каракулов Ишанбай Каракулович (1909-1992); первый врач-казах, Қазақстанның Еңбек Ері - Акшулаков Серик Куандыкович (1952); первый председатель Государственного фармакологического комитета МЗ РК – Рахимов Кайролла Дюйсенбаевич (1948); первая казашка-врач, действительный член Национальной Академии наук Казахстана – Кузденбаева Раиса Салмаганбетовна (1942); единственный врач из Казахстана, народный врач СССР – Мадиева Загипа Мадиевна (1932-2011); врачи, Герои Социалистического труда – Исмагулов Нариман Газизович (1925-2010), Алибеков Исхак Алибекович (1908-1991), Нуржанова Раиса Нурғалиевна (1931-2003); первая казахская женщина, директор Казахского НИИ глазных болезней – Мустафина Жанар Габиденовна (1936).

Г.Ш. Кошчалиева

УДК 93/94

03.01.21.008. **Цинская империя и казахские ханства** (вторая половина XVIII - первая треть XIX вв.) / Институт истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова ; сост. : К.Ш. Хафизова, В.А. Моисеев. – Нур-Султан, 2020. – 344 с.

В настоящий сборник включены документы и материалы в переводе с китайского, тюркских языков, а также на русском языке по истории дипломатических и политических отношений казахских владетелей с Цинским Китаем со второй половины XVIII по 30-е годы XIX в., отражающие события, связанные с установлением первых непосредственных контактов с Цинами вплоть до окончательного вхождения Казахстана в состав Российской империи.

В 1989 году группа ученых Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова во главе с д.и.н., профессором, известным ученым К.Ш. Хафизовой опубликовали под грифом «Для служебного пользования» двухтомный сборник уникальных архивных материалов «Цинская империя и казахские ханства. Вторая половина XVIII – первая треть XIX вв.». Тогда составителями значительная часть архивных материалов была взята из китайских источников, небольшая – из российских архивохранилищ, что позволило провести сравнительный анализ документов, осевших в двух империях. Из-за установленного тогда грифа «Для служебного пользования» и весьма малого тиража данные издания стали раритетными, не став достоянием широкого круга отечественных и зарубежных исследователей.

В этой связи коллектив Института истории и этнографии им. Ч.Ч. Валиханова при действенной поддержке Администрации Президента Республики Казахстан решили переиздать данный раритетный труд значительным тиражом и выставить эти издания в открытый доступ.

Китайские документы и материалы выбраны в основном из двух фундаментальных источников – «Да Цин личао шилу» (в дальнейшем «шилу»), в советской синологии переводятся по-разному: «Правдивые (или Достоверные) записи о правлении всех государей великой Цинской династии» или «Хроника правления великой династии Цин» и «Циньдин пиндин чжуньгээр фанлюе» (в дальнейшем ЦПЧФ). Он также имеет двойной перевод: «Стратегические планы умиротворения джунгар» или «Высочайше утвержденное описание умиротворения джунгар» (ЦПЧФ). В ЦПЧФ, помимо императорских указов, помещены доклады Военного Совета, других государственных и административных структур. «Шилу» является многотомным сборником императорских указов, составленным в хронологическом порядке. Он является дворцовой хроникой почти за весь период существования Цинской империи, день за днем охватывающей события 1583-1912 гг., начиная с возвышения маньчжурской династии Цин (кит.

«светлая», «чистая»), завоевания ею Китая и царствования в продолжении двухсот с половиной лет. Записи составлялись только в рукописных копиях и хранились в секретнейших государственных архивах царствующего дома. Рукописи «Достоверных записей» неоднократно исправлялись и переписывались по указам императоров.

ЦПЧФ является сборником документов периода подготовки и завоевания одного из крупнейших государств Центральной Азии – Джунгарского ханства. В нем собраны императорские повеления, доклады Военному совету (Цзюньцзичу), донесения полководцев, административных и государственных учреждений, высокопоставленных чиновников, послов, показания пленных. События, документально освещенные в ЦПЧФ, охватывают обширный регион Центральной Азии: Джунгарию, Восточный Туркестан, часть Средней Азии и Казахстана, Южную Сибирь (Тува и Алтай), Монголию, Тибет за 75 лет (1690-1765 гг.). Это был период расцвета могущества Цинской империи, небывалого в истории расширения маньчжурской династией территории китайского государства. На вторую половину XVIII в. приходится экспансия Цинов во всех направлениях, особенно в северо-западном, по отношению к Монголии, военные вторжения в Среднюю Азию и Казахстан.

Следующий большой пласт источников по истории казахско-китайских источников представляют русские архивные материалы. Из числа дореволюционных изданий следует выделить многотомное собрание законов Российской империи, в которое были включены документы, касающиеся отдельных аспектов присоединения Казахстана к России в XVIII – начале XIX вв., и в связи с этим содержались отдельные сведения о политике Цинского Китая в этом регионе.

В этих изданиях довольно широко представлены документы Омского, Оренбургского, Семипалатинского и др. архивов, не полностью сохранившиеся до наших дней. В сборник вошли документы делопроизводственного характера центральных органов Российской империи: Государственного совета, Сената, Коллегии иностранных дел (с 1811 г. Министерства иностранных дел) и других, а также канцелярий Оренбургского и Сибирского губернаторств, непосредственно управляющих краем.

Географические указатели составлены на основании китайских справочников. Большинство географических названий расшифровано и локализовано К.Ш. Хафизовой.

Пропуски текста, не относящегося к теме, оговариваются в подстрочных примечаниях. Правописание омонимов, топонимов, этнонимов и тому подобного в текстах XVIII в. передается без изменений, современное прочтение приводится в указателях. Документы пронумерованы, расположены в хронологическом порядке, некоторые снабжены комментариями. Имеются список использованной литературы и источников, указатели, терминологический словарь, список принятых сокращений. Все даты приводятся по старому китайскому или русскому летоисчислению. Документы снабжены легендой, иногда краткой характеристикой.

Ж.А. Барманашева

03.41 АРХЕОЛОГИЯ

УДК 902

03.41.01.21.009. **Археология и история Кангюйского государства** / С.А. Яценко, А. Саипов, А.И. Торгоев и др.; Республиканская научно-исслед. лаборатория «Физическая антропология» НАО «ЮКУ им. М. Ауэзова»; отв. ред. С.А. Яценко. – Шымкент: Элем, 2020. – 204 с., 72 с. ил.

Коллективная монография является совместной творческой работой группы казахстанских и российских ученых. Монография является первым в науке большим специальным международным исследованием, посвященным малоизученной до сих пор «кочевой империи» Кангюй / Канга. Кангюй как политическое образование существовал

около пяти веков. Его расцвет пришелся на I - начало III вв. н.э., а центр находился в среднем течении Сырдарьи. История Кангюя - важная история народов Казахстана, Узбекистана, части территорий Кыргызстана и Таджикистана, заволжских степей России. В книге представлены новые, еще не опубликованные материалы, новые трактовки известных фактов или же обобщаются материалы полевых исследований прошлых лет.

Организовать такое творческое содружество и сегодня непросто. «Кангюйский» проект на этот раз объединил группу археологов и палеоантропологов, проживающих в разных городах. Изучение памятников древней «кочевой империи» Кангюй / Канга имеет, помимо чисто научного, большое общественное значение. Кангюй в I - начале III вв. н.э. был самой крупной по территории и наиболее могущественной державой западной части Центральной Азии. Расцвет Кангюя совпал с великим временем античности - с одновременным расцветом Римской империи, империи Хань, парфянского Ирана и Кушанской империи. Это была одна из основных политических сил, деливших огромные просторы тогдашней Евразии. Кангюйское раннее государство возникло как социокультурный синтез кочевников и оседлых земледельцев, пришедших с востока групп и потомков автохтонного населения Средней Азии. В его рамках взаимодействовали этнокультурные группы с берегов р. Арысь и гор Каратау, Ташкентского оазиса, Сырдарьи, сарматских кочевых племен Приуралья и жителей оазисов Самарканда и Бухары.

Сегодня есть все основания думать, что именно Кангюй содействовал с 20 г. до н.э. появлению «северной дороги» – важной ветви только что возникшего Великого Шелкового пути. С историей этого государства тесно связана ранняя судьба знаменитых народов прошлого – аланов и гуннов. Кангюйцы первыми создали на обширных территориях в самых северных оазисах Сырдарьи и Северного Тянь-Шаня серии укрепленных поселений и среди них – несколько городов, приложили здесь дороги, первыми использовали там монетное обращение. Их традиции жилищного строительства имели затем долгую жизнь. История, памятники и культурное наследие Кангюя – общее наследие народов Казахстана, Узбекистана, Кыргызстана, отчасти, Таджикистана. Как и казахи нового времени, кангюйцы принадлежали к миру кочевой и оседлой культур.

Слои кангюйской эпохи залегают на древних поселениях под солидными напластованиями более поздних эпох. Разные стороны жизни этого древнего государства еще практически не изучены. В разделах монографии авторами ставятся вопросы, предлагаются новые интерпретации, типологии, датировки. Читатели в этой книге могут найти много нового. Авторам удалось создать достаточно целостное и при этом разноплановое видение прошлого Кангюйского государства.

Книга состоит из 8 разделов. Первый раздел монографии посвящен «кангюйской проблеме», здесь систематизированы довольно популярные объекты изучения – курганные могильники, элитные погребения, также исследования памятников эпохи Кангюя на территории Казахстана и соседних государств.

Второй раздел монографии охватывает историю «кочевой империи» Кангюй / Канга, этапы политического усиления и территориального роста, начало кризиса Кангюя, участие в войне с Сасанидами, гибель Кангюя в середине IV в. н.э.

В конце книги имеется список литературы по археологии и истории Кангюйского государства, список сокращенных слов, цветные рисунки, изображения находок из погребений, ювелирных изделий, кухонной керамики, карты памятников, курганов.

М.Б. Жаркналова

03.61 ЭТНОГРАФИЯ И ИСТОРИЧЕСКАЯ АНТРОПОЛОГИЯ

03.61.01.21.010. **Традиционные казахские ковры и ковровые изделия: виды, композиция, семантика** (на материалах Центрального государственного музея Республики Казахстан) / Н. Алимбай // Ұлы дала кеңістігіндегі этноархеологиялық зерттеу-лер мен этносаралық қатынастар мәселесі = Вопросы этноархеологических исследований и межэтнических отношений великой степи : ғылым-этнограф Б.К. Қалшабаеваның 60 жасқа толуына арналған халықаралық ғыл.-әдістемелік конф. материалдары (4 маусым 2020 ж.). – Алматы, 2020. – С. 31-44.

В Центральном государственном музее Республики Казахстан к настоящему времени сложилась богатая коллекция ковров и ковровых изделий, насчитывающих около 300 единиц хранения. Коллекция была собрана в течении многих лет из разных регионов Казахстана. По использованным материалам, технике изготовления, а также практическому назначению эти изделия типологически подразделяются на пять групп: 1) ворсовые ковры («қалы кілем»); 2) безворсовые ковры («тақыр кілем»); 3) алаша; 4) настенные ковры («тұскілем»); 5) ковровые изделия малых форм.

«Кілем» является непосредственным результатом многовекового творческого опыта нескольких поколений кочевников. В трудах дореволюционных русских исследователей культуры и хозяйственной жизни казахских аулов, приводится много сведений о том, что ковры и тканые изделия встречаются в любой казахской юрте. Казахский ковер по технике изготовления делится на ворсовый и безворсовый. В традиционной кочевой среде первый называют «қалы кілем», а второй «тақыр кілем». В фондах Центрального музея Казахстана хранится большой «қалы кілем», восстановленный на фабрике «Алматы кілем» по инициативе выдающегося общественного и государственного деятеля Узбекистана Жанибекова на основе сохранившегося в мавзолее Ахмеда Яссави фрагмента старого ковра. Размер ковра, называемого «Сыр кілем» или «Қоңыраткілем» – 3мх10м. По словам специалистов, проводивших специальные лабораторные исследования, в процессе изготовления этого уникального изделия было использовано 18 цветов краски.

Существует следующая типология народной классификации, подразделяющая «қалы кілем» по видам узоров на центральном поле ковра («көліндегі» или «табағындағы»): «шаршы кілем», «самаурын кілем», «шатыргүл кілем» (или «жұлдызгүл кілем») «гүлкімбезді кілем» и т.д. Все эти орнаментальные мотивы, являющиеся основными системообразующими элементами композиции «қалы кілем» характерны лишь для изделий южных регионов и, в первую очередь Южно-Казахстанской и Кызылординской областей. В Мангистауском регионе «тақыр кілем» по принципу родо-племенной «принадлежности» издавна принято называть «адайкілем». Этот вид ковра по технике исполнения именуется также «бескесте кілем». Мотив узора в виде квадрата или ромба, называемый «шаршы», практически встречается в безворсовых (гладких) коврах всех регионов Казахстана. Принадлежность ковра к тому или иному региону можно определить по расположению мотива «шаршы» на центральном поле ковра «көл» («табак»), особенно, по региональным стилевым особенностям узоров, расположенных внутри «шаршы» с наружной стороны (отауөрнек). «Арабы кілем» выделяется среди безворсовых ковров и по технике исполнения, и по композиции, они ткются вдоль основы, создавая целостное полотно. «Көл» или «табак», символизируют источник жизни, жизненных благ, достаток и благополучие.

«Тұскілем» относят к виду ковров с основой «төсек», изготовленные из бархата, плюша, изредка из кожи и замши. Кожаный «тұскілем» поступил в фонды Центрального музея в 1957 году из Коксуйского района Алматинской области, который по принципу родоплеменной принадлежности, именуется «жалайыркилем». Время изготовления ковра – вторая половина XIX века. Поступивший в фонды Центрального музея в 1974 году из Семипалатинского региона, замшевый «тұскілем» является великолепным образцом традиционного прикладного искусства казахов.

«Алаша» – самый популярный вид тканевых изделий, распространенный во всех регионах Казахстана. «Алаша» сшивается из нескольких полосок, вытканых на узконавойных станках и ткется из разношерстных нитей, образующих белые, желтые, красные, темнокрасные, коричневые, синие, зеленые, чередующиеся продольные полосы.

Широко использовались в традиционном казахском быту ковровые изделия малых форм: «боғжама» – сума для хранения и перевозки небольших бытовых предметов; «дорба» – сума различной величины, для хранения и перевозки белья, постельной принадлежности и одежды; «жержастық» – наволочки; «қаршын», «керме», «шабадан» – мягкие емкости различной величины; қоржын – переметная сума; «қап» – мешок различной величины; «туые жабу», «ат жабу» – верблюжьи и конские попоны.

Как отмечали дореволюционные русские ученые, исследовавшие хозяйство и быт казахского аула, декор ковровых изделий, в особенности, малых форм, гармонично сочетавшихся с другими бытовыми предметами, придавал особый колорит интерьеру казахской юрты.

Г.Ш. Кошчалиева

УДК 39; 572.9

03.61.01.21.011. **Түркістан (1866-1872) = Turkestan (1866-1872):** фотоальбом / Т. Дайрабай. – Алматы : Азия-Арна, 2020. – 344 б.

В фотоальбоме «Туркестан» собраны лучшие образцы исторических, культурных, археологических и этнографических памятников народов Казахстана и Средней Азии. Фотоальбом «Туркестан» содержит снимки и рисунки, высвечивающие важнейшие моменты из истории Жетысуской, Сырдарьинской, Самаркандской, Ферганской областей, Заравшанского округа, подчиненных Туркестанскому генерал-губернатору (1867-1917 гг.).

Одно из подобных сокровищ – фотоальбом «Туркестан», изданный еще 130 лет назад, сегодня возвращен на историческую родину. Скучные сведения об альбоме (лишь о его существовании) сообщались академиками М.Е. Массоном (1930 г.) и Алькеем Маргуланом (1986 г.), и позже в статьях отдельных авторов.

Эти проблемы попытка восполнить в своих статьях, посвященных развитию искусства и культуры, литературы и истории, этнографии Казахстана, исследователь и этнограф Тынышбек Дайрабай. Впервые об альбоме он услышал еще в 80-е годы, и заинтересовался его предназначением. В 1995 году в свет вышла книга Алькея Маргулана «Ежелгі жыр-аңыздар» (Древние сказания и легенды). В ней автор, повествуя о жизни Коркут-Ата, пишет: «Впервые гробница (купол) Коркута была сфотографирована в 1862 году. И этот фотоснимок сохранился лишь в альбоме «Туркестан». Начиная с 1995 года, он начал вплотную и скрупулезно заниматься поиском упомянутого альбома.

В альбоме, состоящем из 459 страниц, сосредоточены 1300 фотоснимков. Эти фотографические снимки в основном были сделаны в 1866-1871 годах. Общее руководство по созданию альбома было возложено на известного ученого этнографа А.Л. Куна. Альбом родился в течение двух лет. Фотоснимками занимался А.Л. Кун. Фотоснимки старинных архитектурных сооружений города Самарканда производил П.В. Богачевский, копии изображений восстанавливал акварелью Л.А. Шостак. Археологические пояснения и этнографические статьи о древних памятниках Сырдарьинской области и Заравшанского округа принадлежат А.К. Куну, раздел «Ремесло Средней Азии» – М.Н. Бродовскому, пояснение к «Очеркам русских походов в Среднюю Азию» – М.А. Терентьеву.

В альбоме, названном именем священного города, есть фотоснимки общей панорамы Туркестана, мавзолея Ходжа Ахмеда Яссауи, отснятые со всех четырех сторон света, зимовья Икан, прекрасные виды памятника Рабиги-Бегим, орнаментированные надписи на стенах, казане, светильниках, мемориале «Одиннадцать знамен Ахмеда». Что касается города Туркестана и мавзолея, здесь также в достаточном количестве собраны фотоснимки, которые не охвачены в книгах и исследованиях о знаменитом мавзолее в Туркестане.

В фотоальбоме также представлены фотографии мужчин казахов в национальных костюмах и головных уборах, фотографии казашек в национальных костюмах и головных уборах саукеле (головной убор невесты), борик (головной убор из меха), повседневных головных уборов.

Помещена фотография с видом внутреннего убранства богатой казахской юрты и семьи из 6 человек, вид казахской юрты изнутри и снаружи, фотографии свадебного обряда казахов, общественных, развлекательных игр: кокпар, скачка (байга). Далее представлены: казахское кочевье, зимовье, кочевка казахов близ города Аулие-Ата, перекочевка казахов и переправа через реки Сыр-Дарья, Арысь; Вид казахского всадника, казахский седельный убор, оседланные казахские лошади, виды городов и селений Казалинск, Джизак, Туркестан, Перовск, Ташкент, Сайрам, Манкент; город Шымкент и его уличные типы, виды торговых рядов и базаров.

Памятники архитектуры: здания мечетей, медресе, мазары, мавзолеи, укрепления, цитадели. Помещены карты и схемы.

А.С. Жумаева

06 ЭКОНОМИКА. ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК 33

06.01.21.012. **История таможенного дела в Республике Казахстан** : учеб. пособие /Алибеков С.Т., Успанов Ж.Т., Хусаинов О.Б. – Алматы : ТОО «Лантар Трейд», 2019. – 186 с.

Данное учебное пособие подготовлено в соответствии с образовательной программой по специальности «Таможенное дело», и содержит научный, учебный, исторический и практический материал по вопросам возникновения и становления торговли и таможенного дела (таможенного регулирования) на территории Казахстана.

Представленные 15 тем учебных занятий охватывают семестровый период изучения и последовательно включают:

- зарождение торговли и таможенного дела на территории Казахстана (VI-X вв.), торговые пути и формирование платежей;
- взаимозависимость торговли и таможенного дела на территории Казахстана (XI-XIV вв.) с становлением городов как фактора расцвета торговли (письменные упоминания о Великом Шелковом Пути);
- взаимосвязь торговли и таможенного дела в период становления государственности на территории Казахстана (XV-XVIII вв.);
- взаимосвязь торговли и таможенного дела в досоветский период (XIX - начало XX вв.) на территории Казахстана с учетом направления торговых путей, торговли с Россией и возникновением таможенных учреждений;
- таможенное дело в советский период на территории Казахстана (1918-1991 гг.), централизация таможенного дела, исключительные условия в годы Великой Отечественной войны, послевоенное время;
- таможенное дело в суверенном Казахстане (1991-1995 гг.) с созданием казахстанской таможенной службы;
- таможенная политика и таможенное дело в Казахстане (1995-2000 гг.), когда были заключены первые соглашения о таможенном союзе, и происходили этапы интеграции с участием Казахстана;
- таможенная сфера Казахстана в XXI веке с изменениями в торговом законодательстве, с учетом приграничного сотрудничества, и работы международного центра приграничного сотрудничества;
- интеграционные процессы в Казахстане (2000-2010 гг.), ЕврАзЭС и таможенные кодексы союза;
- системный подход к интеграции в ЕАЭС (2010-2018гг.);

- таможенное регулирование в ЕАЭС и Казахстане, защита внутреннего рынка в ЕАЭС, и правовая база единого таможенного регулирования;
- наднациональное право, таможенные кодексы ЕАЭС и Казахстана (2018);
- таможенная политика Казахстана в условиях интеграции и глобализации, информационные технологии в таможенном регулировании;
- Казахстан и Всемирная Таможенная организация (ВТамО);
- Казахстан и Всемирная Торговая Организация (ВТО).

Темы снабжены соответствующими вопросами для самоконтроля, источниками рекомендуемой литературы и сопутствующими учебным темам нормативными правовыми актами.

В представляемом учебном пособии сделана попытка научного и учебного изложения материала дисциплины «История таможенного дела в Республике Казахстан». Применена авторская классификация исторической периодизации, начиная с шестого века до нашего времени, применительно к взаимосвязи торговли и отдельных инструментов таможенного дела. Текст подкреплен ссылками на соответствующие источники.

Учебное пособие рассчитано на круг специалистов и студентов высших и средних учебных заведений профильных специальностей.

Л.А. Егорычева

УДК 33

06.01.21.013. **Новая индустриализация – 10 лет. New industrialization – 10 years** / Р. Мухаметалина. – Нур-Султан : ТОО «BRANDS OF KAZAKHSTAN», 2020. – 304 с. – На рус., англ. яз.

Книга «Новая индустриализация – 10 лет. New Industrialization – 10 years» была инициирована в 2009 году Елбасы Нурсултаном Назарбаевым.

Цель Государственной программы инновационно-индустриального развития – внедрение инновационных технологий, диверсификация, реализация Индустрии 4.0 для стимулирования промышленного производства, повышение производительности труда и конкурентоспособности обрабатывающей промышленности.

Результаты двух индустриальных пятилеток, информация о компаниях, которые воплотили проекты в жизнь, дальнейшие планы и действия программы представлены в данном презентационном издании.

Курс на индустриализацию экономики Казахстана был взят еще в начале 2000-х, когда ВВП впервые превысил уровень 1991-го. Программным документом курса стала Стратегия индустриально-инновационного развития до 2015 (СИИР). Но кризис 2007-2009 годов приостановил развитие проекта. Возврат к нему был объявлен Елбасы в январе 2010 года. Стартовав, как антикризисная мера, данная программа стала эффективным стимулом для развития обрабатывающей промышленности, перехода с сырьевой экономики к более высоким стандартам, росту малого и среднего бизнеса, увеличению промышленного производства и инвестиционных инициатив.

«Индустриальное развитие – это наш шанс в новом десятилетии, новые возможности для развития страны. Ключевым направлением индустриализации должна стать поддержка наших несырьевых экспортеров» (из Послания Президента Н. Назарбаева от 29 января 2010 г.)

Под руководством Елбасы были намечены цели и задачи на последующие пятилетки. Для их достижения в Послании народу (от 10 января 2018 г.) Нурсултан Назарбаев призвал принять вызов четвертой промышленной революции: «Индустриализация должна стать флагманом внедрения новых технологий. В то же время, индустриализация должна стать более инновационной, используя все преимущества нового технологического уклада 4.0».

В праздничный День индустриализации на церемонии награждения лауреатов премии «Парыз» и «Алтын сапа» Глава Государства Касым-Жомарт Токаев отметил роль Первого

Президента в становлении сильного государства, укреплении экономического потенциала страны и перемены, связанные с переходом на новый курс. Он также озвучил результаты двух индустриальных пятилеток. Это трехкратное увеличение инвестиций, рост экспорта, увеличение объема производства, модернизация отечественной промышленности, развитие Индустрии 4.0. Все, что запланировано, было в действии. Сама церемония стала индикатором программы индустриализации и оптимизации обрабатывающей промышленности в стране. Президент поздравил и вручил награды победителям ежегодного республиканского конкурса социальной ответственности бизнеса «Парыз» и лауреатам премии «Алтын сапа» – это те люди, которые претворяют в жизнь программу государства и правительства.

«К 2025 году перед Правительством поставлена задача довести число крупных и средних предприятий обрабатывающей промышленности, внедривших цифровые технологии, до 200. В результате должен быть обеспечен переход с текущего уровня технологического развития к уровню «умного производства», – заявил Касым-Жомарт Токаев. Также Глава Государства отметил, что с 2020 года начнется реализация Третьей программы индустриализации.

Министр индустрии и инфраструктурного развития РК Б.Б. Атамкулов привел конкретные цифры и данные проекта в действии – ввод рельсобалочного завода в Актобе, модернизация машиностроительного завода по выпуску шахтного оборудования в Карагандинской области, появление 28 новых секторов обработки, включая авиакосмическую отрасль, представители которых наладили выпуск более 500 видов продукции, прежде не производимой в стране: «Выросло доверие к стране со стороны мирового бизнеса: с Казахстаном стали работать 28 транснациональных корпораций из списка «Глобал-2000». В рейтинге Всемирного банка по легкости ведения бизнеса Doing Business в 2019 году наша республика поднялась на 25-е место среди 190 стран мира, а в 2020 году этот показатель был улучшен еще на семь позиций», – отметил министр.

За 10 лет индустриализации экономики Казахстана было введено 1326 проектов на сумму 8,2 трлн. тенге, создано 200 тыс. рабочих мест. Рост производства в 3,9 раза, инвестиций в 2,7, поступление налогов стало больше на 1027,2 трлн. тенге, производительность труда выросла на 5,7 тыс. \$ на человека. Диверсификация экономики Западно-Казахстанской, Атырауской, Актюбинской, Мангистауской, Кызылординской областей из аграрной в обрабатывающую в сравнении с 2010 годом на 2019 составила: 16,5% на 9,8% и 9,5% на 16,8% соответственно. В Северо-Казахстанской, Акмолинской, Павлодарской, Карагандинской, Восточно-Казахстанской, Алматинской, Туркестанской, Жамбылской областях показатели диверсификации следующие: с 13,5% выросли до 14,7% в сельском хозяйстве и с 13,4% до 20,8% в обрабатывающей промышленности. Опережающий рост промышленного производства и улучшение основных целевых показателей налицо.

С 2020 года в стране начинается отсчет третьей пятилетки ГПНИР. Она должна сохранить преемственность и сфокусироваться на решении задач, в той или иной степени связанных с обрабатывающей промышленностью. В этом настоящее и будущее Казахстана. Как сказал в одном из выступлений Н.А. Назарбаев: «Мы с программой индустриализации попали в точку – это безальтернативно. Многие крупные страны, такие как США, Турция... стали разрабатывать такие индустриальные программы. Индустриализация – краеугольный камень всей казахстанской экономической деятельности в будущем».

Л. К. Калмагамбетова

УДК 33

06.01.21.014. **Актуальные вопросы сотрудничества Казахстана и ЕС в области безопасности** / Г.Ф. Дубовцев // **Сотрудничество Казахстана и ЕС: современные тенденции и перспективы** : сборник материалов международной научно-практической

конференции, посвященной 20-летию Европейского информационного центра при КазНУ им. аль-Фараби. – Алматы, 2019. – С. 48-52.

В ходе осуществления сотрудничества с ЕС в различных сферах, в том числе и в области безопасности, для Казахстана первостепенное значение имеет соблюдение целей и принципов Устава ООН, прежде всего принципа верховенства права для политического диалога и сотрудничества между государствами. Это закреплено в Концепции внешней политики Республики Казахстан, которая определяет главные задачи в рамках деятельности нашей страны в различных международных организациях, в частности:

- обеспечение учета национальных интересов в процессе выработки и принятия решений регионального и глобального характера в различных областях;
- конструктивное участие и вклад в международные усилия по укреплению региональной и глобальной безопасности;
- продвижение казахстанских внешнеполитических инициатив;
- установление оптимальных и взаимоприемлемых форм сотрудничества между региональными и международными организациями и форумами в интересах обеспечения стабильности и безопасности в мире;
- совершенствование политико-правовых и организационно-административных функций региональных и международных организаций в целях повышения эффективности их работы.

Анализ показывает, что в течение последнего десятилетия широкое распространение получил военно-силовой подход к решению наиболее острых проблем мировой политики, в том числе в обход Совета безопасности ООН и общепризнанных норм международного права. Причем происходит это, как правило, под прикрытием идей «ликвидации тирании», «развития демократии» и «продвижения универсальных ценностей».

В обозримой перспективе рассчитывать на быструю ликвидацию ИГИЛ в Афганистане нельзя. Так как у центральной власти для этого в настоящее время не хватает сил. Войска НАТО во главе с США также вряд ли смогут добиться серьезных успехов. Для разгрома этой группировки необходима консолидация всех сил, не исключая и движение «Талибан», с которым сейчас афганские власти стремятся начать переговорный процесс.

Поэтому Казахстан, возглавляющий в настоящее время комитеты Совета безопасности ООН по Афганистану/Талибану, а также по «ИГИЛ/ДАИШ/Аль-Каида», заинтересован в более активном участии ЕС в реализации планов по дальнейшему оказанию поддержки правительству Афганистана в области безопасности и других сферах.

Не менее актуальным является вопрос более тесного сотрудничества Казахстана и ЕС по сирийской проблеме. С учетом высокой вероятности осуществления провокаций с применением химического оружия на территории Сирии, Казахстану совместно с ЕС целесообразно выступить с инициативой о создании нового механизма ООН по расследованию случаев применения химического оружия в Сирии, и не только там, с участием квалифицированных специалистов Организации по запрещению химического оружия. Об актуальности создания такого механизма свидетельствуют события в британском Солсбери.

Наша страна неоднократно доказывала международному сообществу, что имеет собственное видение путей разрешения глобальных проблем и не стремится следовать в фарватере политики, осуществляемой влиятельными странами мира, не поддается на манипуляции с чей бы то ни было стороны. Полагаем, что страны ЕС заинтересованы в новых форматах сотрудничества не только в экономике, но и во внешней политике, а также в сфере безопасности.

П.Г. Мусулманкулова

УДК 33

06.01.21.015. **Теория и практика энергоменеджмента** : монография / З.С. Гельманова, А.Н.Конакбаева, А.В. Мезенцева. – Алматы : ТОО Лантар Трейд, 2020. – 231 с.

Энергетический менеджмент, по сути, представляет собой гибкое, непрерывное и научно обоснованное управление энергетическими ресурсами производства, начиная с уровня цеха и заканчивая предприятием, концерном, отраслью. Энергия – это ресурс, который требует такого же менеджмента, как и любой дорогостоящий продукт. Данная монография направлена на изучение системы энергетического менеджмента в целом, а также на рассмотрение опыта и практики ее применения на АО «Акселор Миттал Темиртау», с акцентом на энергосбережение в металлургической отрасли.

Монография состоит из четырех глав. Первая глава посвящена теоретическим основам энергетического менеджмента и рассматривает темы: система энергетического менеджмента; сущность, принципы и потенциал энергосбережения; условия формирования устойчивой энергетики в Казахстане; энергоэффективность как критерий устойчивого развития предприятия.

Вторая глава изучает оценку и анализ эффективности системы энергетического менеджмента и раскрывается следующими темами: маркетинговые исследования энергетического сектора Казахстана; создание системы энергетического менеджмента в РК; опыт и практика на АО «Акселор МитталТемиртау»; экономический анализ и минимизация затрат; обследования или аудит в сфере энергопотребления.

Третья глава посвящена функционированию процессов и достижению соответствия требованиям МС ИСО 50001, включает разделы: электрические системы и управление в сфере электроэнергетики; ограждающие конструкции; управление службой ремонта и технического обслуживания.

Четвертая глава определяет направления совершенствования системы энергетического менеджмента и представляет исследование комплекса мер, направленных на реализацию стратегии устойчивой энергетики; разработки стратегии сбережения «Энергоэкологическое будущее евразийской цивилизации; эффективности системы энергетического менеджмента при переходе от энергосбережения к зеленой логистике; энергетических кодексов и стандартов

В монографии выявлены два распространенных подхода к измерению устойчивого развития: построение интегрального индикатора, а также системы индикаторов, отражающих отдельные аспекты развития.

Исследован энергетический сектор РК, рассмотрено создание системы энергетического менеджмента (СЭнМ), в РК в целом, а также ее внедрение на примере АО «Акселор МитталТемиртау». Исследована эффективность использования СЭнМ в сравнении с международным опытом предприятий металлургической отрасли.

Монография включает в себя большое количество рисунков, схем, графиков, диаграмм, формул, таблиц, различных документов и данных по теме исследования, оформленных в приложения. Список использованных источников состоит из более чем 80 библиографических записей.

Книга предназначена для ученых и специалистов-практиков в области энергоменеджмента.

Л.А. Егорычева

УДК 33

06.01.21.016. **Эколого-градостроительный подход в совершенствовании территориально-производственных комплексов Казахстана**: монография / Г.К. Садвакасова. – Алматы: ТОО «Лантар Трейд», 2019. – 238 с.

В монографии Г.К. Садвакасовой разработаны принципы эколого-градостроительного зонирования районов формирования территориально-производственных комплексов (ТПК), служащего для определения наиболее приемлемых с экологической точки зрения направлений использования территории. Во всех рассмотренных случаях выделены: зоны активного хозяйственного освоения; массового отдыха населения; преимущественного развития сельского хозяйства; рекультивации нарушенных ландшафтов.

Первая глава посвящена особенностям территориальной организации производства и расселения во взаимосвязи с природной средой в зонах развития ТПК. Вторая глава описывает исследование влияния эколого-градостроительных условий и ограничений на функциональную и планировочную структуру расселения. Третья глава определяет архитектурно-планировочную организацию населенных мест в зонах развития ТПК с учетом эколого-градостроительных условий.

На основе данных многочисленных исследований, представленных в виде схем, таблиц данных, графиков, фотографий и пр., автором сделан ряд выводов.

Специфика народнохозяйственного комплекса Казахстана обусловила широкое развитие ТПК, выступающих в Республике в качестве основной формы развития, размещения и организации эффективного производства.

Природная среда Казахстана отличается низкой устойчивостью к физическим и химическим антропогенным воздействиям, обладает сравнительно невысокой способностью к самоочищению, низкой репродуктивной способностью и геохимической активностью.

Из всего многообразия ТПК Казахстана (было рассмотрено 12 ТПК) были выявлены три основных типа: районы расселения с относительно развитой сетью населенных мест, наличием больших и крупных городов, с относительно благоприятными условиями формирования централизованной межнаселенной инфраструктуры; районы расселения с относительно развитой сетью малых и средних городов, где градообразующую базу составляют крупные быстрорастущие производства преимущественно добывающей промышленности; районы с точечно-дисперсным характером расселения на основе малых, средних городов, с неразвитыми связями, с предприятиями преимущественно добывающей (первичная обработка сырья) промышленностью.

Сложность и специфичность проблемы решения расселения в условиях ТПК Казахстана потребовали разработать специальную методическую схему организации функционально-планировочной структуры расселения с учетом эколого-градостроительных условий (пять основных этапов).

Исследования показали, что при формулировании основных эколого-градостроительных целей приоритет необходимо отдавать экологическим факторам развития расселения, в связи с чем были разработаны и необходимые критерии оценки степени их достижения.

Анализ большого многообразия эколого-градостроительных факторов и условий показал, что наиболее активными факторами в системе «расселение - окружающая среда» в условиях ТПК Казахстана являются полезные ископаемые, добывающая промышленность, водные ресурсы, а критическими являются концентрация производства, рациональное расселение и развитие населенных мест.

Наиболее серьезным ограничением в социальной сфере является демографическая емкость территории, т.е. максимальное число жителей района, которое может быть размещено в его границах при условии обеспечения наиболее важных повседневных потребностей населения за счет ресурсов рассматриваемой территории с учетом необходимости сохранения экологического равновесия.

Монография снабжена списком использованной литературы, включающим более чем 210 источников, предназначена для архитекторов и градостроителей.

Л.О. Егорычева

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ

УДК 339.9

06.51.01.21.017. **Многовекторная политика Казахстана в международной торговле** / С.С.Оспанова, Б.А.Байтанаева, С.К.Кондыбаева // Қазақстан мультиполярлы әлемде: экономикалық сценарийлер = Казахстан в мультиполярном мире: экономические сценарии = Kazakhstan in a multipolar world: economic scenarios: VI Халықаралық Фараби оқулары атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияның материалдары (2-12 сәуір, 2019 ж.). – Алматы: Қазақ университеті, 2019. – С. 51-57. – Библиогр. : 5 назв.

В статье отмечается, что мир постепенно из однополярного превращается в многополярный. При этом влияние любой страны на мировой порядок во многом определяется объемом ВВП, а также затратами на военные расходы, товарооборотом, инвестиционной привлекательностью, человеческим потенциалом, выпуском резервной валюты, а также ведущей ролью в международных организациях. Всеми этими критериями обладают США. Отмечается, что современная Россия или Китай не способны мобилизовать ресурсы, достаточные для конкуренции с США в стратегической сфере. В этой связи стратегическая модель многополярного мира должна строиться, по мнению специалистов, на региональной интеграции стран.

В настоящее время растущее влияние развивающихся рынков существенно меняет соотношение сил в международном производстве, торговле и финансах. В то же время необходимо отметить, что основную долю ВВП, как главного инструмента для сравнения экономик разных стран, в мировом масштабе занимают США – 32%. Специалисты отмечают, что одного показателя ВВП недостаточно для того, чтобы сделать вывод о доминирующей роли какого-то государства в мировой экономике. На практике используются следующие показатели для оценки лидирующих позиций страны:

- торговля и инвестиционная привлекательность
- человеческий потенциал
- военные расходы
- выпуск резервной валюты
- ведущая роль в международных организациях.

Некоторые из данных показателей трудноизмеримы, но бесспорным является военная мощь США - 36%.

Авторы отмечают, что внешняя политика Казахстана является отражением состояния современных международных отношений и придерживается ряда принципов, важным из которых является многовекторность. Основой ее является обеспечение собственной независимости, а также возможность принимать наиболее оптимальные решения путем построения взаимовыгодных отношений со всеми государствами. Данный принцип предполагает поиск баланса сил в сотрудничестве с разными геополитическими и экономическими «центрами силы». Так, например, находясь географически между Россией, Китаем и мусульманским миром, Казахстан развивает сотрудничество со всеми, параллельно развивая отношения с мировым лидером - США, крупнейшим международным рынком - ЕС, а также странами АСЕАН и Японией.

Первый Президент страны Н.А. Назарбаев, как известно, является инициатором создания большинства интеграционных структур СНГ. А в 1994 г. в МГУ он озвучил авангардный проект создания «Евразийского Союза», как аналога Европейского Союза, в который вошли Россия, Беларусь, Казахстан, Киргизия, Таджикистан.

10 октября 2014 г. в Минске был подписан договор о прекращении деятельности Евразийского экономического сообщества (ЕврАзЭС). Таким образом, 1 января 2015 г. была прекращена деятельность ЕврАзЭС, на смену которому пришел Евразийский экономический союз (ЕАЭС) - международная организация региональной экономической интеграции.

ЕАЭС создан на базе Таможенного союза России, Казахстана, Белоруссии и Единого экономического пространства. Армения вошла в состав союза 2 января 2015 г., 12 августа 2015 г. присоединилась Киргизия. В мае 2018 г. статус государства-наблюдателя при ЕАЭС получила Молдавия.

В настоящее время ЕАЭС является одним из крупнейших объединений с более чем 183 млн. потребителей. Функционирует на основе универсальных норм и принципов Всемирной Торговой Организации (ВТО). Сформирован общий рынок - со свободным перемещением товаров, услуг, капиталов и рабочей силы.

Взаимная торговля Казахстана со странами ЕАЭС, по данным Комитета по статистике МНЭ РК, в январе-августе 2018 г. составила \$10,784 млрд., что на 10% больше по сравнению с аналогичным периодом прошлого года. Экспорт увеличился на 16,2 %, до \$3,468 млрд., импорт - на 7,3%, до \$7,316 млрд.

В структуре казахстанского экспорта преобладают минеральные продукты - 37% к общему объему экспорта в страны ЕАЭС, металлы и изделия из них – 34,3%, продукция химической промышленности – 13,2%, продукты животного и растительного происхождения, готовые продовольственные товары – 8,3%.

В структуре казахстанского импорта преобладают машины, оборудование, транспортные средства – 25% к общему объему импорта из стран ЕАЭС, минеральные продукты – 16,2%, продукция химической промышленности – 16%, металлы и изделия из них – 16,1%, продукты животного и растительного происхождения, готовые продовольственные товары – 13,1%.

Торговля Казахстана не ограничивается странами ЕАЭС, что подтверждает приверженность главы государства к вышеуказанной многовекторной политике. Казахстан, как известно, позиционирует себя в качестве связующего звена между Востоком и Западом и ставит целью обеспечить тесную связь между Евразийским экономическим союзом и ЕС.

Экспортной продукцией страны остаются нефть («черное золото»), цветные и черные металлы, прокат, ферросплавы, а также пшеница, мука, сахар.

Импорт в Казахстан отличается большим разнообразием по сравнению с экспортом. В республику ввозятся медикаменты, продукция машиностроения, трубы, дорожная техника, грузовые автомобили, строительные конструкции, компьютерная техника, сотовые телефоны и т.д.

Таким образом, по мнению авторов, Казахстан в перспективе станет ключевым звеном в трансконтинентальном сообщении стран Азии и Европы.

Р.М. Куздеубаева

УДК 339.9

06.51.01.21.018. **Энергетическое сотрудничество Республики Казахстан и Европейского союза: приоритеты сотрудничества** / Г.А. Мовкебаева // Сотрудничество Казахстана и ЕС: современные тенденции и перспективы : сборник материалов международной науч.-практ. конф., посвященной 20-летию Европейского информационного центра при КазНУ им. аль-Фараби. – Алматы, 2019. – С. 40-47.

Все более растущая зависимость мирового сообщества от энергоресурсов обуславливает усиление влияния энергетического фактора на международные отношения, геополитику и на мировую экономику. Возрастает внимание к тем странам и регионам,

которые обладают запасами нефти и газа. Это Россия, страны Персидского залива, Африки, Каспийского региона и Центральной Азии, Республика Казахстан.

Запасы нефти и газа, а также географическое положение - между Европой и Азией, на перекрестке стратегических энергетических маршрутов - делает Казахстан одной из ключевых фигур в обеспечении Евразийской энергетической безопасности. Интересы РК заключались и заключаются в широком привлечении европейского капитала для оздоровления экономики и решения социальных и экологических проблем, в расширении торгово-экологических связей и использовании интеграционного опыта ЕС в проведении собственной внешней политики. Таким образом, энергетическая политика Казахстана представляет как новые возможности, так и вызовы для диверсификации европейской стратегии.

Стратегия Европы направлена на укрепление отношений со странами Центральной Азии с тем, чтобы обеспечить свободный доступ на энергетический рынок. Тем не менее, многие специалисты, изучающие отношения Центральной Азии и ЕС, отмечают, что Евросоюз пока далек от региона Центральной Азии. Европе придется сделать немало для того, чтобы занять прочные позиции на энергетическом рынке, так как Центральная Азия и Казахстан находятся не только в сфере интересов ЕС.

ЕС заинтересован в укреплении в Центральной Азии устойчивых демократических режимов с рыночной экономикой, следствием чего явится снижение конфликтности в регионе, успешная борьба с нелегальной миграцией и наркотрафиком, которые обеспечат условия для улучшения работы европейских компаний в регионе, прежде всего в энергетическом секторе. Кроме того, с точки зрения улучшения технологий возобновляемых источников энергии, ЕС выглядит оптимальным партнером для Казахстана.

ЕС является крупным потребителем экспорта стран Центральной Азии, а с диверсификацией энергетических потоков и с расширением энергосистемы центрально-азиатские страны обретут стабильный рынок сбыта. Европа ищет пути на рынки Центральной Азии, для предотвращения ситуаций, подобных той, когда Россия сократила поставки газа через территорию Украины, а длительные перерывы в поставках энергоресурсов опасны для экономики и могут привести к дестабилизации не только отдельного государства, но и целых регионов. Это делает Европейский Союз крайне заинтересованным в диверсификации энергетических ресурсов, поставщиков и маршрутов.

П.Г. Мусулманкулова

10 ГОСУДАРСТВО И ПРАВО. ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК 34

10.01.21.019. **История государства и права Казахстана** / Е. Абиль. – Алматы : Лантар Трейд, 2020. – 240 с. – Библиогр. : 209 назв.

Данная работа основана на курсе лекций по истории государства и права Казахстана, разрабатываемых автором с 1993 года. Нынешнее издание охватывает длительный

отрезок времени от зарождения государственно-правовых систем на территории нашей страны до современности.

Эмпирической базой работы послужил большой круг письменных источников. Автор постарался привлечь данные не только историко-правовой науки, но и истории Казахстана, политологии и других смежных дисциплин, объектом изучения которых является общество.

Каждая глава снабжена перечнем литературы, рекомендуемой для более полного знакомства с той или иной научной проблемой, самостоятельной подготовки по теме. Это позволяет использовать данную работу в качестве учебного пособия для студентов юридических специальностей.

Книга содержит такие актуальные темы, как зарождение государства и права на территории Казахстана, государство и право Казахстана в древности и в VI-XV вв., образование Казахского ханства, социальная структура казахского общества и обычное право казахов в XV-XVIII вв., государство и право Казахстана в составе Российской империи и в составе СССР.

В книге рассмотрены основные этапы истории государства и права Республики Казахстан с древности до начала XX века. Показано, что процесс становления и развития политических и правовых институтов был вызван, прежде всего, внутренними причинами, эволюцией целого комплекса явлений, включавших как производительные силы и производственные отношения, так и этнокультурные и геоэкологические процессы. Именно развитие общества кочевников Казахстана привело к зарождению в I тысячелетии до н.э. первых протогосударственных образований, превратившихся позже в настоящие кочевые империи хунну, тюрков и монголов. Особое место в истории нашей страны занимает Казахское ханство, сложившееся на базе восточных владений Улуг Улуса во второй половине XV века и прошедшее сложный путь эволюции от небольшого объединения в Западном Семиречье до стабильного и обширного государства со своей территорией, населением, органами власти, законами.

Кризис кочевого способа производства и связанный с ним кризис кочевых государств привели к ослаблению Казахского ханства и потере им части суверенитета. Россия, Китай и среднеазиатские ханства стремились подчинить своей власти отдельные регионы страны, однако благодаря государственной деятельности таких правителей, как Абылайхан и Кенесары Касымұлы казахам удавалось сопротивляться колониальным устремлениям соседей и сохранять суверенитет. И лишь в последней трети XIX века Казахстан стал частью Российской империи.

Эволюция административно-правовой системы колониального Казахстана привела в начале XX века к возникновению предпосылок возрождения государственности и в ходе бурных событий 1905-07 гг., 1916 и 1917 гг. были опробованы различные альтернативы государственно-правового развития, реализованные уже в годы гражданского противостояния в рамках автономии Алаш. Все это привело к конституционному закреплению суверенитета Казахстана в рамках Советской России и СССР и, в конечном итоге, провозглашению независимого Казахстана в 1991 году.

Большой интерес вызывают работы по истории права и государства Г. Сапаргалиева, Ж. Мажитовой, З. Абдукарима, Е. Арына, К. Алимжана, А. Смагуловой, Г. Орланбековой, С. Варенниковой, И. Искакова и др. Более подробно история государства и права Казахского ханства конца XVIII – начала XIX века разобрана в фундаментальном труде А. Левшина. Он впервые в науке сообщает о законах хана Тауке и приводит запись некоторых статей этого кодекса. Изучением вопросов обычного права в середине XIX века занимались Ч. Валиханов, И. Козлов, Н. Максимов, А. Крахалев, Ф. Усов, Г. Спасский, Ф. Леонтович, Н. Гродеков, И. Крафт. К началу XX века относятся работы Я. Гурлянда, А. Добросмыслова, Л. Словохотова.

Большой вклад в изучение истории государственности внесли Н.Г. Аполлова, Е. Бекмаханов, С. Ибрагимов, Б.Ахмедов, В. Юдин и др. Проблемам становления государственности были посвящены работы С. Зиманова, К. Жиренчина, Г. Сапаргалиева, С. Сартаева, А. Таукелева, М. Имашева, С. Ударцева. Обычное право казахов изучалось в работах Н. Ахметовой, Н. Усерова, З. Кенжалиева, С. Созакбаева и др.

В книге предлагается периодизация истории государства и права Казахстана.

В целом, история государства и права Казахстана наряду с общеправовыми и философскими науками составляет методологическую основу для всех юридических дисциплин, имея в то же время свой предмет и методику исследования. Изучение государственно-правовых систем Казахстана, начавшееся еще в XVIII веке, в советский период вышло на новый уровень, характеризующийся углубленным систематическим исследованием эволюции политической и правовой организации обществ Казахстана в историческом прошлом. Достижения историко-правовой науки стали основой для дальнейшей разработки проблем истории государства и права Казахстана в наши дни.

М.О. Жаксыбаева

УДК 34

10.01.21.020. **Механизмы организационно-правового обеспечения национальной безопасности:** монография / Б.А. Алембаев, М.Н.Тажиева и др.; под ред. Ю.А.Гавриловой. – Усть-Каменогорск, 2019. – 125 с.

Настоящая монография направлена на изучение и выявление новых современных угроз и вызовов национальной безопасности с организационной, правовой, экономической и иных позиций. Авторы использовали системно-структурный метод, методы анализа, синтеза, обработки данных; методы компаративистики и поставили следующие задачи:

- рассмотреть понятие и сущность категории «национальная безопасность» как объекта правового регулирования;
- охарактеризовать правовые механизмы обеспечения национальной безопасности;
- проанализировать систему органов государственной власти в сфере обеспечения национальной безопасности;
- показать, что правовую основу национальной безопасности составляет Конституция Республики Казахстан;
- на примере продовольственной и экологической безопасности показать необходимость разработки концепции национальной безопасности Республики Казахстан;
- обозначить международно-правовые основы обеспечения безопасности и определить основные направления международного сотрудничества Республики Казахстан в достижении национальной безопасности государства.

Монография состоит из 8 разделов. В первом разделе рассматривается понятие «национальная безопасность» как объект правового регулирования. Она подчеркивает, что формирование сущности и содержания данного понятия трансформировалось по мере строительства и развития нового государства, где на первый план помимо интересов самого государства выходят интересы личности и общества.

Во втором разделе «Правовые механизмы обеспечения национальной безопасности» представлена практика большинства государств в сфере национальной безопасности.

Рассматриваемая в третьем разделе система органов государственной власти в сфере обеспечения национальной безопасности является составной частью обеспечения безопасности республики и представляет собой единую централизованную систему непосредственно подчиненных Президенту РК специальных государственных органов, обеспечивающих безопасность личности и общества, защиту государственного строя, государственного суверенитета, территориальной целостности, экономического, научно-технического и оборонного потенциала страны.

Далее анализируется механизм обеспечения продовольственной безопасности, к которому относится мониторинг и прогнозирование внешних и внутренних угроз экономической безопасности, реализация мер по их предупреждению и нейтрализации, организация работы субъектов безопасности.

Основополагающей правовой мерой обеспечения национальной безопасности является его законодательство, систему которого возглавляет Конституция РК. Конституционные нормы не только регулируют отношения гражданина и государства, но и устанавливают их первенство.

В разделе «Понятие, сущность и концептуальные основы экологической безопасности» отмечается, что в настоящее время международная концепция экологической безопасности государств-участников СНГ не сформирована в полной мере.

Не разработано и понятие международной экологической безопасности, не закреплены принципы и методы ее обеспечения. В разделе «Международно-правовое обеспечение национальной безопасности» подчеркивается, что на международном уровне не существует единой концепции безопасности. Концептуальное обеспечение международной безопасности зависит от самих субъектов международного права и участников международных отношений.

Анализ современных геополитических процессов в мире в разделе «Многостороннее сотрудничество Республики Казахстан в сфере обеспечения национальной безопасности» свидетельствует об опасном накоплении конфликтного потенциала и возникновении новых очагов напряженности в различных регионах планеты. Для Республики Казахстан, как и для любого другого государства, обеспечение национальной безопасности является актуальной задачей.

М. Б. Жаркналова

УДК 34

10.01.21.021. **Пути совершенствования уголовной политики Республики Казахстан** : кол. монография / Р.К. Сарпеков, Ф.Р. Ахмеджанов, К.Е. Исмагулов и др. – Алматы : Лантар Трейд, 2020. – 275 с. – Библиогр. : 239 назв.

В книге рассматривается современное состояние проводимой в Республике Казахстан уголовной политики, подвергнуты анализу недостатки и предложены пути их устранения. Сформулированы предложения по совершенствованию уголовного, уголовно-процессуального, уголовно-исполнительного законодательства и законодательства в сфере предупреждения уголовных правонарушений.

Актуальность указанной темы и необходимость ее научной проработки вызвана тем, что уголовная политика является одной из составных частей внутренней политики нашей страны, направленной главным образом на обеспечение безопасности, повышение качества жизни населения.

Преступность, являясь негативным социальным явлением, причиняет огромный вред нашему государству, нашему обществу, людям, живущим в нашем обществе. С ростом преступности соответственно растет и количество жертв уголовных правонарушений. Чтобы оградить население от общественно опасных посягательств, государство предпринимает меры, направленные на противодействие уголовным правонарушениям. Эти меры проводятся в рамках уголовной политики.

Уголовная политика – это политика государства в сфере противодействия уголовным правонарушениям. Она является частью внутренней, социальной политики нашего государства и направлена на то, чтобы сократить преступность в стране, что приведет к сокращению числа жертв этих правонарушений. При разработке и осуществлении уголовной политики должны учитываться основные принципы и направления как общей государственной, так и правовой политики.

Впервые понятие «уголовная политика» было использовано в 1804 году в работах известного немецкого криминалиста Ансельма Фейербаха и впоследствии стало широко применяться в научном обороте. К первым работам по уголовной политике, появившимся в конце XIX - начале XX века, относятся труды Ф. Листа «Задачи уголовной политики»

(Спб., 1895), М. Чубинского «Курс уголовной политики» (Ярославль, 1909), С.К. Гогеля «Курс уголовной политики в связи с уголовной социологией» (Спб., 1910).

Уголовная политика как целостное явление состоит из уголовно-правовой, уголовно-процессуальной, уголовно-исполнительной, криминологической и других направлений государственной политики

Немаловажную роль в повышении эффективности уголовной политики играют принципы уголовной политики, определяющие задачи и направления деятельности всех ветвей государственной власти и правоохранительных органов в сфере противодействия уголовным правонарушениям.

Каждое государство выбирает наиболее подходящие механизмы осуществления положений международных договоров, с учетом особенностей правовой системы, состояния законодательства.

М. О. Жаксыбаева

12 НАУКОВЕДЕНИЕ

УДК 001

12.01.21.022. **«XXI ғасырдың ғылыми-ағартушылық парадигмалары: рухани құндылықтар аясындағы тіл және мәдениет» атты халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары** (26 қазан, 2018 ж.) : Шамғали Харесұлы Сарыбаевтың туғанына 125 жыл толуына арналған. – Алматы, 2018. – 370 б.

Видный просветитель, педагог-лингвист, собиратель фольклора, литературный критик, журналист, поэт и переводчик, организатор и руководитель первых учебных заведений Казахстана Шамғали Сарыбаев родился в 1893 году 11 марта в Бокейординском районе Западно-Казахстанской области.

Начальное образование Шамғали Сарыбаев получил в аульной мусульманской школе. Затем он поступает в одну из новометодных татарских школ. В период обучения в этой школе с 1912 года до 1916 года он работает в качестве наемного учителя. Сначала он работает в Кайршахтинской школе своей волости до 1915 года, затем едет в Туркестан учительствовать в кишлаки Шоктас и Урангай. После поступает в медресе Хусайния в Оренбурге. Получив блестящее образование в 1916 году, Шамғали согласно Царскому Указу от 25 июня 1916 года «О реквизиции на тыловые работы инородческого мужского населения» направляется на тыловые работы во время Первой мировой в качестве мардикара, однако был снят с поезда из-за болезни.

Он с трудом устраивается учителем в Иканскую русско-туземную начальную школу Черняевского уезда (ныне Туркестанская область).

С 1 октября 1916 года Шамғали Сарыбаев стал преподавать казахский язык, арифметику, географию. В 1918 году он избирается делегатом от Казалинского мусульманско-мугалимского учительского союза на Краевой мусульманский съезд деятелей народного образования в Ташкент, после которого его направляют в Черняевский уезд учителем. В 1921 году Шамғали вместе с Кажымоллой Басымовым открывает областной институт просвещения и назначается его директором. В этом же году он был командирован от Казинпроса в г. Верный для организации первого высшего заведения в стране – Института просвещения.

За плодотворную работу особая Комиссия Киргизского Инпроса присвоила ему звание Героя труда, наградила грамотами и премиями. В 1923 году Шамғали Сарыбаева направляют в город Ташкент на должность преподавателя казахского языка в Среднеазиатский коммунистический университет, где он проработал одиннадцать лет. Это был очень активный период профессиональной и общественной работы. В Ташкенте он принял активное участие в организации опытно-показательной семилетней школы при Казахском педагогическом институте, который открылся в 1925 году. От этой школы в

1928 году он избирается делегатом Первого окружного совещания работников просвещения национальных меньшинств с правом решающего голоса.

В ташкентские годы он не только занимался преподаванием, но и стал одним из первых казахских журналистов. Этот опыт оказался бесценным и для его работы в Казахском коммунистическом институте журналистики, где он преподавал с 1934 по 1937 годы.

С 1934 по 1938 годы он работает в Алма-Атинском педагогическом училище. Вся его жизнь связана с тремя алматинскими вузами: Казахским государственным университетом имени С.М. Кирова, Казахским педагогическим институтом имени Абая и Казахским женским педагогическим институтом. В этих вузах он работал преподавателем, старшим преподавателем, доцентом, заведующим кафедрой. Шамгали Сарыбаев внес огромный вклад в развитие методики преподавания казахского языка, продолжив традиции Ахмета Байтурсынова.

Кандидатская диссертация Ш.Х. Сарыбаева «Методика преподавания казахского языка в русской школе» была посвящена основам преподавания казахского языка как народного языка и явилась первым научным исследованием в данной области. Он автор более двух сотен работ по вопросам методики преподавания казахского языка и литературы в начальной, средней и высшей школе, по проблемам педагогики, журналистики, истории.

Особое внимание в научном творчестве Шамгали Сарыбаева было уделено лингвистическим проблемам. Он опубликовал десятки трудов по фонетике, грамматике, этимологии, орфографии. Знание русского, арабского и нескольких тюркских языков позволило ученому проводить колоссальную научную и культурно-просветительскую работу среди населения и быть в первых рядах по обучению населения в периоды реформирования письменности на арабскую графику, тете жазу, латиницу, затем кириллицу. Знание языков он успешно применял и в переводческой практике. Ему не раз было поручено переводить работы государственных деятелей, в том числе И.В. Сталина и Н.К. Крупской.

Свою любовь к истории, языку и культуре народа он выражал и в своем поэтическом творчестве. Им написано более сотни стихотворений. Несомненно, анализ поэтического наследия раскроет еще много сторон незаурядной личности и биографии Ш. Сарыбаева. Он уделял особое внимание детской литературе: писал стихи и сказки, опубликовал два сборника детских сборников. Его интеллектуальный потенциал, энтузиазм и профессионализм не раз отмечался грамотами и медалями.

За заслуги в области образования в 1954 году Указом Президиума Верховного Совета СССР Шамгали Сарыбаев был награжден орденом «Знак почета». До войны он получает звание «Заслуженный учитель Казахской ССР». В 2006 году в Казахском государственном женском педагогическом университете открылся методический кабинет Шамгали Сарыбаева, где ежегодно читается курс по его педагогическому наследию.

М. Б. Жаркналова

14 ОБРАЗОВАНИЕ. ПЕДАГОГИКА

14.01.21.023. **История становления и развития методики преподавания математики в Казахстане** : учеб. пособие / А.Е. Абылкасымова, Б.М. Косанов. – Алматы : Мектеп, 2020. – 332 с.

Историю становления и развития методики преподавания математики как учебного предмета и науки в стране можно условно разделить на три периода: до 1920 года, с 1924 года по 1991 год, с 1992 года по настоящее время. Духовные корни возникновения математических методов обучения уходят вглубь веков. Особую роль в формировании элементарных математических знаний и понимании у детей младшего возраста в традиционной казахской семье играли считалки, загадки и скороговорки. Решая проблемы чисел и подсчетов, скороговорки развивают речь ребенка, и наряду с его обучением, правильно произносить слова и выстраивать речь, помогают правильно произносить и числа. В 1841 году в Бокеевской Орде была открыта Жангирская школа для подготовки казахских детей к поступлению в русские учебные заведения. Выдающийся казахский просветитель и педагог Ыбрай Алтынсарин (1841-1889 г.) положительно отзывался о преподавании математики. Необходимо отметить его вклад в формирование математических терминов на казахском языке.

Мусульманские школы «усул-джадит» в Казахстане получили широкое распространение после 1905 года. В этот период на казахском языке было издано несколько букварей и хрестоматий: М. Нурбаев «Қазақша алифба» (Уфа, 1910), М. Дибердиев «Қазақ балаларына қарағанда кітабы» (Казань, 1913) и др. Математический материал был представлен достаточно обширно в «Қазақ алифбасы» З. Ергалиұлы и изложен на 26-30 страницах букваря в теме «Ғылым хисаб».

Первый учебник по математике, озаглавленный «Учебное пособие для обучения начальной математике» был опубликован в 1914 году в двух книгах в типографии в г. Оренбург. Его автор - выдающийся сын казахского народа, один из лидеров движения «Алаш», государственный и общественный деятель, поэт и писатель Мыржақып Дулатұлы (1885-1935 г.). Новое, переработанное и дополненное издание задачник М. Дулатұлы, выпущено в 1927 году в г. Ташкенте на казахском языке.

«Есеп тану жобасы» Карима Жаленұлы (1888-1938 г.) – первая учебная программа по математике, изданная на родном языке. Первым из учебников, подготовленных с целью оказания теоретической и методической помощи студентам средних педагогических заведений Казахстана по математике был «Есеп тану құралы – Пособие по арифметике» Султанбека Кожанұлы (1894-1938 г.). К концу 30-х и началу 40 годов XX века началась интенсивная подготовка новых учебников по математике для начальных школ с казахским языком обучения. Одним из таких учебников являлась книга «Есеп құралы. Бірінші жылдық» Г. Бегалыұлы (1888-1966 г.).

В 50-е годы XX века советская школа приступила к осуществлению работ по поиску эффективных путей политехнической подготовки учащихся, стала проводиться научно-исследовательская работа по актуальным темам. Кафедра «Методики преподавания математики» КазПИ им. Абая являлась центром методико-математической науки в стране. В 1991 году под руководством профессора А.Е. Абылкасымовой, доцента Р.В. Кудактовой, в соответствии с программой курса алгебры и начала анализа для подготовительных отделений при факультетах математики, прикладной математики и физики высших учебных заведений, был разработан и внедрен в учебный процесс учебник «Алгебра и начала анализа», который полностью охватил материалы по преподаванию математики в средней школе.

В условиях суверенного Казахстана возросло количество трудов отечественных ученых-методистов, проводивших различные научные исследования и поиск новых подходов для дальнейшего развития теории и методики обучения математике. В

частности, можно назвать таких ведущих ученых, как А.К. Кобесов, Б.Б. Баймуханов, А.А. Бидосов, А.Е. Абылкасымова, А.К. Кагазбаева, М.Е. Есмухан и др. Кафедра методики преподавания математики, физики и информатики КазНПУ имени Абая по-прежнему является республиканским центром развития методики преподавания математики как учебного предмета, так и одного из ведущих научных разделов педагогики.

Г.Ш. Кошчалиева

УДК 37

14.01.21.024. **Школьная политика в Казахстане и мире:** монография /А.К. Мынбаева, З.У. Ельбаева. – Алматы : Қазақ университеті, 2020. – 118 с.

Исследования в области теории образования и образовательной политики в Казахстане берут свое начало в 80-х годах XX века. Среди ученых, занимающихся различными аспектами образовательной политики, можно выделить основателя и президента Академии педагогических наук Казахстана А.К. Кусаинова, который писал, что: «Уровень образования является источником экономического и научно-технического прогресса, залогом успешного развития государства и общества». Коллективная монография авторов А.К. Мынбаевой, Ш.Т. Таубаевой, А.А. Булатбаевой, Н. Анарбек, посвященная образова-тельной политике, выпущена по проекту НИР «Исследование образовательной политики Казахстана и стран Европы: сравнительный аспект для развития человеческого капитала и формирования интеллектуальной нации», программы фундаментальных исследований МОН РК. Особенностью данной работы является сравнительный аспект теории образова-тельной политики и проведение периодизации развития казахстанской образовательной политики. В мировом масштабе сложились известные научные школы по сравнительному образованию: в Англии - Б. Хомса, США - Ф. Кумбса, Дж. Берей, И. Кендела, в Польше - Б. Наврочинского, Б. Суходольского и др.

Российский ученый Э. Днепров полагает, что государственная образовательная политика страны и ее школьная политика определяют качество системы образования государства. Образовательная политика отражает как макроуровень взаимодействия субъектов, так и взаимодействие на микроуровне – между учителем и учеником, преподавателем и студентом. Школьная политика как составная часть образовательной политики представляет собой процесс законодательного обеспечения и реализации целей, идей и направлений школьного образования с участием государственных и образовательных субъектов, ориентированных на повышение качества школьного образования.

Традиционная классификация факторов, влияющих на государственную и школьную политику, включает: демографический, экономический, политический, социальный и культурный факторы. Так, например, в Казахстане повсеместно в школах используется этнопедагогический подход в воспитании детей. В Южной Корее сильны традиции конфуцианства, нравственного образования, что связано с историческими традициями развития страны. Республика Корея имеет давнюю традицию 12-летнего среднего образования, Казахстан только в 2016 году перешел на 12-летку. Также, к примеру, в США уделяют особое внимание развитию государственных школ.

Если обратиться к рейтингу доступа к базовым знаниям, уровня грамотности населения в 2015 году, то Казахстан находился на 83-м месте. На первых местах стоят Норвегия, Швеция, Швейцария и др. Страны СНГ занимают: 60 место - Грузия, 61- Армения, 62 - Украина, 66 - Беларусь, 67 - Россия, 78 - Азербайджан. По результатам Индекса уровня образования стран мира, проводимой ПРООН, Казахстан в 2013 году

занимал 44 место, в 2014 - 37 место. Государственное финансирование образования в России в 2016 году составило 3,6% от ВВП, в Украине - 5%, в Казахстане - 2,2% от ВВП.

Человеческий капитал – совокупность знаний, умений, навыков, используемых для удовлетворения многообразных потребностей человека и общества в целом. Человеческий капитал составляет в национальном богатстве развитых стран мира более 70%, в странах СНГ – всего лишь 50%. Казахстан стартовал в развитии независимой системы образования с 1991 года на равных условиях со странами СНГ. Большой толчок в обновлении подходов к нравственно-духовному воспитанию будущего поколения, повлиявший на развитие школьного образования в Казахстане, придала Программа нравственно-духовного образования «Самопознание».

Школьная политика помогает эффективному развитию и конкурентоспособности школы, прозрачности ее работы, регламентирует правила ее деятельности, механизмов управления и самоуправления школы. Внедрение школьной политики включает три этапа: организационный, разъяснительный и этап реализации. И это лишь один из подходов к оценке и пониманию проектирования и реализации школьной политики в республике.

Ш.Г. Кошчалиева

ИМЕННОЙ УКАЗАТЕЛЬ

Абылкасымова А.Е. - 023
Алембаев Б.А. - 020
Алибеков С.Т. - 012
Алимбай Н. - 010
Асанова Д. - 004
Ахмеджанов Ф.Р. - 021

Б

Байтанаева Б.А. - 017
Барлыбаева Г. - 001
Баямирова К.Н. - 002

Г

Габдуллина А.Ж. - 006
Гавриловой Ю.А. - 020
Гельманова З.С. - 015

Д

Дайрабай Т. - 011.
Досаханов А.Х. - 007
Дубовцев Ф. - 014

Е

Ельбаева З.У. - 024

И

Игсатова Д. - 004
Исмагулов К.Е. - 021

К

Каиргалиева Г. - 006
Конакбаева А.Н. - 015
Кондыбаева С.К. - 017
Косанов Б.М. - 023

М

Мезенцева А.В. - 015
Мовкебаева Г.А. - 018
Моисеев В.А. - 008
Мухаметалина Р. - 013
Мынбаева А.К. - 024

Н

Найманбаев Б.Р. - 005

О

Оспанова С.С. - 017

Р

Рахметов С.М. - 021

С

Садвакасова Г.К. - 016
Саипов А. - 009
Сактаганова З. Г. - 003
Сарпеков Р.К. - 021

Т

Тажиева М.Н. - 020
Танатарова Ж.Т. - 002
Торгоев А.И. - 009

У

Успанов Ж.Т. - 012

Х

Хафизова К.Ш. - 008
Хусаинов О.Б. - 012

Я

Яценко С.А. - 009

ПЕРЕЧЕНЬ ИСТОЧНИКОВ РЕФЕРИРУЕМЫХ МАТЕРИАЛОВ

Периодические и продолжающиеся издания

Адам әлемі. - 001

Книги

Абиль, Е. История государства и права Казахстана / Е. Абиль. – Алматы : Лантар Трейд, 2020. – 240 с.- 019

Абылкасымова, А.Е. История становления и развития методики преподавания математика в Казахстане: учебное пособие / А.Е. Абылкасымова, Б.М. Косанов. – Алматы: Мектеп, 2020. – 332 с.- 023

Алембаев, Б.А. и др. Механизмы организационно-правового обеспечения национальной безопасности: монография / Б.А. Алембаев, М.Н.Тажиева и др. / под ред. Ю.А.Гавриловой. – Усть-Каменогорск, 2019. – 125 с. - 020

Алибеков, С.Т. и др. История таможенного дела в Республике Казахстан : учебное пособие /Алибеков С.Т., Успанов Ж.Т, Хусаинов О.Б. – Алматы: ТОО «Лантар Трейд», 2019. –186 с.- 012

Гельманова З.С. и др. Теория и практика энергоменеджмента: монография / З.С. Гельманова, А.Н.Конакбаева, А.В. Мезенцева. – Алматы, ТОО Лантар Трейд, 2020. – 231 с. - 015

Досаханов, А.Х. Первые медицинские фельдшеры Алаш. 2 том / А.Х. Досаханов. – Алматы: Сөздік-словарь, 2020. – 320 с. - 007

Женщины Казахстана в годы Великой Отечественной войны: воспоминания и интервью: сборник материалов / отв. ред. З. Г. Сактаганова. – Караганда, 2020. – 400 с., ил., фото.- 003

«XXI ғасырдың ғылыми-ағартушылық парадигмалары: рухани құндылықтар аясындағы тіл және мәдениет» атты халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары (26 қазан, 2018 ж.) : Шамғали Харесұлы Сарыбаевтың туғанына 125 жыл толуына арналған. – Алматы, 2018. – 370 б. - 022

Игсатова, Д. Женщины Казахстана на войне 1941-1945 гг. / Д. Игсатова, Д. Асанова. – Алматы: Балауса, 2020. – 300 с., 48 с. ил. - 004

Қазақстан мультиполярлы әлемде: экономикалық сценарийлер = Казахстан в мульти-полярном мире: экономические сценарии = Kazakhstan in a multipolar world: economic scenarions: VI Халықаралық Фараби оқулары атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияның материалдары (2-12 сәуір, 2019 ж.). – Алматы: Қазақ университеті, 2019. – 503 с.- 017

Қазақстанның аграрлық тарихының мәселелері : дәстүр, тәжірибе, әдіснама = Проблемы аграрной истории Казахстана: традиции, опыт, методология : халықаралық ғыл.-практ. конференция баяндамалар жинағы (12-13 желтоқсан, 2019 жыл) / Жалпы редакцияны басқарған Г. Каирғалиева. – Атырау : Х. Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университетінің баспасы, 2019. – 389 с.- 002, 005, 006

Мухаметалина, Р. Новая индустриализация – 10 лет. New industrialization – 10 years / Р. Мухаметалина - Нур-Султан : ТОО «BRANDS OF KAZAKHSTAN», 2020. – 304 с. – На рус., англ. яз.- 013

Мынбаева, А.К. Школьная политика в Казахстане и мире: монография /А.К. Мынбаева, З.У.Ельбаева. – Алматы : Қазақ университеті, 2020. – 118 с.- 024

Пути совершенствования уголовной политики Республики Казахстан : кол. монография / Р.К. Сарпеков, Ф.Р. Ахмеджанов, К.Е. Исмагулов и др. – Алматы: Лантар Трейд, 2020. – 275 с. - 021

Садвакасова, Г.К. Эколого-градостроительный подход в совершенствовании территориально-производственных комплексов Казахстана: монография / Г.К. Садвакасова. – Алматы: ТОО «Лантар Трейд», 2019. – 238 с. – 016

Сотрудничество Казахстана и ЕС: современные тенденции и перспективы : сборник материалов международной науч.-практ. конференции, посвященной 20-летию Европейского информационного центра при КазНУ им. аль-Фараби. – Алматы, 2019. –97 с. - 014, 018

Түркістан (1866-1872) = Turkestan (1866-1872) : фотоальбом / Т. Дайрабай. – Алматы: Азия-Арна, 2020. – 344 б.- 011

Ұлы дала кеңістігіндегі этноархеологиялық зерттеулер мен этносаралық қатынастар мәселесі = Вопросы этноархеологических исследований и межэтнических отношений великой степи : ғалым- этнограф Б.К. Қалшабаеваның 60 жасқа толуына арналған халықаралық ғыл.-әдістемелік конференция материалдары (4 маусым 2020 ж.). – Алматы, 2020. – 562 б. - 010

Цинская империя и казахские ханства (вторая половина XVIII - первая треть XIX вв.) Институт истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова ; сост.: К.Ш. Хафизова, В.А. Моисеев. – Нур-Султан, 2020. – 344 с. - 008

Яценко, С.А. и др. Археология и история Кангюйского государства / С.А. Яценко, А. Саипов, А.И. Торгоев и др. ; Республиканская научно-исслед. лаборатория «Физическая антропология» НАО «ЮКУ им. М. Ауэзова» ; отв. ред. С.А. Яценко. – Шымкент: Элем, 2020. – 204 с., ил. - 009

СОДЕРЖАНИЕ

03. ИСТОРИЯ. ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ.....	38-46
03.41 АРХЕОЛОГИЯ.....	46-47
03.61 ЭТНОГРАФИЯ И ИСТОРИЧЕСКАЯ АНТРОПОЛОГИЯ.....	47-49
06 ЭКОНОМИКА. ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ.....	49-55
06.51 МИРОВАЯ ЭКОНОМИКА. МЕЖДУНАРОДНЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ	55-57
10 ГОСУДАРСТВО И ПРАВО. ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ.....	58-61
12 НАУКОВЕДЕНИЕ.....	61-63
14 ОБРАЗОВАНИЕ. ПЕДАГОГИКА.....	63-65
ИМЕННОЙ УКАЗАТЕЛЬ.....	66
ПЕРЕЧЕНЬ ИСТОЧНИКОВ РЕФЕРИРУЕМЫХ МАТЕРИАЛОВ.....	67-68

Бұқаралық ақпарат құралын қайта есепке алу туралы куәлік
N 497-Ж 03.12.1998 ж. 6 айда 1 рет шығарылады.

Компьютерлік терілім Тәжібаева Г.Ш.
Басуға қол қойылды 02.06.2021 ж.
Тапсырыс N көлемі 71 б.
Алматы қ., Абай д-лы, 14
Қазақстан Республикасының Ұлттық кітапханасында басылған.

Свидетельство об учетной перерегистрации средства массовой информации
N 497-Ж от 03.12.1998 г.
Выходит 1 раз в 6 месяцев.

Компьютерная верстка Тажибаева Г.Ш.
Подписано к печати 02.06.2021 г.
Заказ N Объем 70 с.
г. Алматы, пр. Абая, 14
Издается в Национальной библиотеке Республики Казахстан.